

MELIKOV OTABEK MAXMADAMINOVICH

TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT-SSUDA
OPERATSIYALARINI RIVOJLANTIRISH:
NAZARIYA VA AMALIYOT

MONOGRAFIYA

DENOV – 2026

**Kitob quyidagi ko'rsatilgan
muddatda topshirilishi shart**

**Oldingi foydalanishlar
miqdori**

10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

MELIKOV OTABEK MAXMADAMINOVICH

**TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT-
SSUDA OPERATSIYALARINI
RIVOJLANTIRISH: NAZARIYA VA
AMALIYOT**

MONOGRAFIYA

Denov – 2025

Melikov.O.M. Tijorat banklarining depozit-ssuda operatsiyalarini rivojlantirish: nazariya va amaliyot

Bugun respublika iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda banklar faoliyatini *yarada takomillashtirish*, tijorat banklari depozit bazasining barqarorligini ta'minlash, kreditlash hajmlari o'sishining mo'tadil darajasiga amal qilish, kreditlarning daromadligi va riskiligi o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash, banklarning depozit-kredit xizmatlarini innovatsiyalar asosida takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Ta'kidlash joizki, tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologiyasi va amaliyotini takomillashtirish va bu orqali banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashning asosiy omillaridan biridir. Bu esa mazkur tadqiqot ishi mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Dunyo miqyosida tijorat banklari depozit operatsiyalarini innovatsion instrumentlar asosida rivojlantirish, banklarning depozit bazasining yetariligidini ta'minlash, depozitlarning kreditli transformatsiyasini takomillashtirish, tijorat banklari ssuda operatsiyalarining daromadligi va riskiligi o'rtasidagi mutanosiblikka erishish, kredit riskiga bevosita ta'sir etuvchi foiz riski va valyuta riskining ta'sir darajasini baholash aniqliligini oshirish, banklarning depozit va ssuda operatsiyalarini tartibga solish tizimini rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini yuqori va barqaror sur'atlarda o'sishini va raqobatbardoshligini ta'minlash mamlakat bank tizimining va uning muhim tarkibiy qismi bo'lgan tijorat banklari faoliyatining barqarorligini ta'minlash zaruriyatini yuzaga keltiradi. Zero banklarning asosiy xizmat turlari hisoblangan depozit va kredit xizmatlarini o'rganish, tadqiq etish va takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Taqrizchilar:

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti "Moliya va bank ishi" kafedrasida professori i.f.d. R.Bozorov;

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Moliya va turizm" kafedrasida dotsenti, i.f.d. B.Rahmatullayev

Ushbu monografiya Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Kengashining 2025 yil "24" dekabrda 4-sonli qaroriga asosan nashr etildi.

UO'K 336.713(575.1)

KBK 65.262.1(50')

Melikov, O.M. Tijorat banklarining depozit-ssuda operatsiyalarini rivojlantirish: nazariya va amaliyot [Matn] / O.M. Melikov ; muharrir J. Karimov. - Andijon: Innovative publication, 2026. - 112 b

ISBN 978-9910-09-653-2

"Innovative Publication" nashriyoti, 2026

KIRISH

Tijorat banklarining depozit va kredit xizmatlarini rivojlantirish mamlakat bank tizimini isloh qilish va rivojlantirishning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Xususan, 2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasida banklarning davlat resurslariga qaramligini pasaytirish, kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlarining mo'tadil o'sishiga amal qilish, kreditlashni faqat bozor shartlarida amalga oshirish mamlakat bank tizimining ustuvor yo'nalishlari sifatida e'tirof etilgan¹.

Shuningdek, "O'zbekiston - 2030" strategiyasida mamlakat bank tizimini rivojlantirish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar belgilangan. Chunonchi, Strategiyaga muvofiq, bank tizimida islohotlarni jadallashtirish, bank xizmatlari bozori hajmini oshirish va sohada raqobatni rivojlantirish maqsadida 2030 yilga qadar bank va moliya tizimida yillik kreditlash hajmini 40 milliard dollarga yetkazish, bank omonatlari hajmini 4 barobarga oshirish, banklarni xususiyashtirish va davlat ixtiyorida 3-4 ta bankni saqlab qolish, bank bozoriga kamida 4 ta yirik nufuzli chet el banklarini jalb qilish, banklarga xalqaro tan olingan minimal standart va talablarni joriy qilish orqali me'yorlar va nazorat bazalarini takomillashtirish, kamida 3 ta tijorat banklarida islom moliyasi mezon va tartiblarini joriy etish, islom moliyasining qonuniy asoslarini shakllantirish ko'zda tutilgan².

Yuqorida qayd etilgan holatlar O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining depozit va kredit xizmatlarini rivojlantirish masalasini ilmiy asosda tadqiq qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

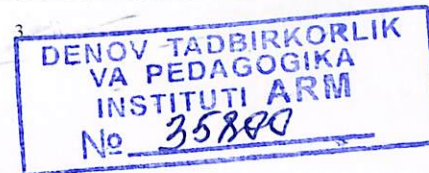
Ushbu monografik tadqiqot mamlakat tijorat banklarining depozit va kredit xizmatlarini rivojlantirish masalasini ilmiy asosda tadqiq qilishga bag'ishlangan bo'lib, uning asosiy mazmuni uch bobda o'z ifodasini topgan.

Monografiyaning "Tijorat banklarining depozit va kredit xizmatlari ko'rsatish amaliyotining nazariy asoslari va xorij tajribasi" deb nomlangan birinchi bobida taniqli iqtisodchi olimlarning tijorat banklarining depozit va kredit xizmatlari amaliyotini takomillashtirish xususidagi ilmiy-nazariy qarashlari tadqiq qilingan, raqamli bank texnologiyalarining o'ziga xos xususiyatlari aniqlangan hamda banklarning depozit va kredit xizmatlari amaliyotini takomillashtirish borasidagi ilg'or xorij tajribasi o'rganilgan va umumlashtirilgan.

Monografiyaning "O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining bank xizmatlari, kredit va depozit xizmatlarining zamonaviy holati" deb nomlangan

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi PF-5992-sonli "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi farmoni //QHMMB.06/205992/0581-son. 13.05.2020 y.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrda PF-158-sonli Farmoni. "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida/Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023 y., 06/23/158/0694-son, 29.12.2023 y., 06/23/214/0984-son.

ikkinchi bobida innovatsion bank xizmatlari tadqiq qilingan, tijorat banklarining depozit va kredit xizmatlarining amaldagi holatiga baho berilgan.

Monografiyaning "O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining kredit va depozit xizmatlari ko'rsatish amaliyotini takomillashtirish" deb nomlangan uchinchi bobida tijorat banklarining kredit va depozit xizmatlarini ko'rsatish amaliyotini takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan dolzarb muammolar aniqlangan hamda ularni hal qilishga qaratilgan ilmiy takliflar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Monografik tadqiqotni amalga oshirishda Jahon banki ekspertlarining empirik tadqiqotlari natijalaridan, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlaridan hamda xorij va mamlakat tijorat banklarining yillik hisobotlari ma'lumotlaridan foydalanilgan.

1-BOB. TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT VA SSUDA OPERATSIYALARINING NAZARIY, HUQUQIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

1.1-§. Banklarning depozit operatsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy qarashlar

Tijorat banklarining depozit operatsiyalari xorijlik va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan ilmiy asosda tadqiq qilingan va ushbu tadqiqotlarning natijalari bo'yicha ilmiy xulosalar, amaliy tavsiyalar shakllantirilgan.

V.Usoskinning xulosasiga ko'ra, «ko'pchilik mamlakatlarda tijorat banklarining depozitlari muddatiga ko'ra ikkiga bo'linadi: talab qilib olinadigan depozitlar va muddatli depozitlar. Biroq, so'nggi o'n yillikda depozitlarning ushbu ikki turi o'rtasidagi farqning chegarasi yo'qolib bormoqda, ya'ni o'zida ham talab qilib olinadigan depozitlarning xususiyatini, ham muddatli depozitlarning xususiyatini aks ettiradigan gibrid depozitlar paydo bo'ldi. Masalan, AQShning bank statistikasida transaksion hisobraqamlar (transaction accounts) va chekli hisobraqamlar (checkable accounts) toifalari paydo bo'ldi. Ushbu depozit turlariga cheklar va boshqa hisob-kitob instrumentlarini yozish mumkin»³.

Haqiqatdan ham, an'anaviy depozit turlaridan (talab qilib olinadigan depozitlar, muddatli depozitlar, jamg'arma depozitlar) faqat talab qilib olinadigan depozitlarga hisob-kitob hujjatlarini yozish mumkin, muddatli va jamg'arma depozitlarga hisob-kitob hujjatlarini yozish qonuniy asosda ta'qiqlangan. Yuqorida qayd etilgan gibrid depozit hisobraqamlarining paydo bo'lishi, V.Usoskin, haqli ravishda e'tirof etganidek, depozitlarning turlari o'rtasidagi farqning chegarasi yo'qolib borayotganligidan dalolat beradi. Bu esa, fikrimizcha, ssuda kapitallari bozorida banklararo raqobatning kuchayib borayotganligi bilan izohlanadi. Aynan, banklararo raqobatning kuchayib borayotganligi tijorat banklarini yangi, innovatsion depozit xizmatlaridan foydalanishga majbur qilmoqda.

I.Yudina Braziliya misolida tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish bevosita milliy valyutaning nominal almashuv kursining barqarorligiga bog'liq ekanligini asoslab bergan. U yozadi: «1998 yilning 17 avgustidan keyin Braziliya iqtisodiyoti va moliyalarining zaif ekanligi fond indekslarining keskin tushib ketishiga va milliy valyuta – realning kursini pasayib ketishiga olib kelishi obligatsiyalar, depozitlar va xorijiy banklarning kreditlari ko'rinishidagi xorijiy kapitalni Braziliyadan ommaviy qochib chiqib ketishiga olib keldi. Ulardan keyin, odatda, milliy kapital ham xorijga qochib ketishga tushdi.

³ Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: Ленанд, 2019. – С.104.

Markaziy bank, bozorning barcha ishtirokchilari qutulishni hohlagan realning kursini saqlab turish uchun, uch oy ichida o'zining valyuta zaxiralarning qariyb yarmini valyuta bozoriga olib chiqib sotishga majbur bo'ldi⁴.

I.Yudinaning mazkur xulosasidagi ikki muhim jihatga e'tibor qaratish lozim: birinchidan, fond indekslarining pasayib ketishi qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning real qiymatini pasayishiga olib keladi, bu esa, investorlarni yirik miqdorda zarar ko'rishiga sabab bo'ladi; ikkinchidan, milliy valyutani keskin qadrsizlanishi milliy valyutadagi depozitlar va ulardan olingan foizli daromadlarning real qiymatini pasayishiga olib keladi.

J.Sinki tijorat banklari depozitlarini sug'urta qilish tizimini tadqiq qilar ekan, depozitlarni sug'urta qilishning passiv modeliga e'tibor qaratadi. Uning fikriga ko'ra, depozitlarni sug'urtalashning passiv modeli, birinchidan mijozlarga nisbatan tashqi omillarga asoslangan andarrayting talablarini hisobga oladi. Ikkinchidan, katta sonlar qonuni bazasida aktuar tahlilni amalga oshirishning imkonini beradi. Uchinchidan, mijozlarning kutilayotgan zararlarini qoplash imkonini beradigan mukofot summasini shakllantirish imkonini beradi. To'rtinchidan, kutilayotgan zararlarini qoplash uchun yetarli bo'lgan zaxiralarni shakllantirish imkonini yaratadi⁵.

Haqiqatdan ham, xalqaro bank amaliyotida depozitlarni sug'urta qilishning passiv modeli keng ko'llaniladi. Lekin, depozitlarni sug'urtalashning "uch tomonlama kafolat" modeli ham dunyo mamlakatlari amaliyotida ancha keng qo'llaniladi. Ushbu modelning muhim afzalligi shundaki, agar tijorat bankining bankrotligi tufayli depozitlarni qoplash uchun shakllantirilgan zaxiralarni miqdori yetmasa, u holda, uchinchi tomon sifatida hukumat zararni qoplab beradi.

S.Ilina yozadi: raqobat kurashi sharoitida tijorat banklari jozibador kredit tashkiloti bo'lishi uchun tegishli operatsiyalarni (jadallashtirilgan pul o'tkazmasi, kartalarni emissiya qilish va boshq.) amalga oshiradi. Shuningdek, zamonaviy sharoitda tijorat banklari tomonidan biznesni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ko'plab qarorlar taklif qilinmoqda: kreditlar berishdan tortib, bank kafolatlari taqdim etishgacha, hisob-kitob-kassa xizmati ko'rsatish va hisob raqamlarni yuritish, ish haqi loyixalarni, faktoring, ekvayring va boshqa ko'plab xizmatlarni ko'rsatish⁶.

S.Ilinaning ushbu xulosasi tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan amaliy ahamiyat kasb etadi. Buning sababi shundaki,

⁴ Юдина И.В. Банковская система в развивающихся экономиках: опыт становления, развития и кризисов. Монография. – М.: ИНФРА-М, 2013. – С. 122.

⁵ Спикки. Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2017г. – С.880-881.

⁶ Ильина С.И. Оптимизация и управление бизнес-процессами, влияющими на повышение эффективности деятельности коммерческого банка//Материалы докладов в сборнике научных трудов по материалам конференции (форума) с международным участием International Conference on research Trends in Social Sciences, Education, Humanities, Business and Management Studies - San Francisco, USA - 30.03.2020. - pp.72-75.

tijorat banklarining kreditlari jismoniy va yuridik shaxslar uchun muhim moliyalashtirish manbai hisoblanadi. O'z navbatida, jismoniy va yuridik shaxslarning kreditlarga bo'lgan talabini to'liq qondirish uchun tijorat banki yetarli darajada depozitlarga va depozitsiz resurs manbalariga ega bo'lishi kerak. Shuningdek, faktoring, ekvayring xizmatlarini ko'rsatish uchun bank yetarli darajada resurs bazasiga va likvidlilikka ega bo'lishi kerak.

N.Kojelning fikricha, depozit operatsiyalari – bu fuqarolarning jamg'armalarini va yuridik shaxslarning bo'sh resurslarini jalb qilish, shu jumladan ayrim banklar tomonidan vaqtinchalik bo'sh resurslarni boshqa banklarga va markaziy bankka joylashtirish bo'yicha faoliyatdir⁷.

N.Kojel ushbu ta'rifda depozitlarni jismoniy va yuridik shaxslarning vaqtinchalik bo'sh turgan resurslarini jalb qilish bo'yicha faoliyat sifatida talqin qilmoqda. Lekin tijorat bankining o'zini vaqtincha bo'sh turgan resurslarini boshqa bankka va markaziy bankka joylashni ham depozit operatsiyalari sifatida talqin qilmoqda. Bu esa, aniqlik kiritilishi lozim bo'lgan talqin hisoblanadi. Chunki, tijorat bankining ixtiyoridagi vaqtinchalik bo'sh pul mablag'i boshqa banklarga REPO sharti bo'yicha joylashtirilishi ham mumkin. Bu esa, depozit operatsiyasi hisoblanmaydi.

O.Gorbunova va O.Kravchenkoning xulosasiga ko'ra, bankdan ipoteka krediti olishda ko'pchilik hollarda kredit oluvchidan ma'lum miqdordagi moliyaviy jamg'armaga ega bo'lishi talab etiladi. Ushbu jamg'arma ipoteka krediti uchun boshlang'ich badalni to'lash uchun zarur bo'ladi. Xususan, ko'pchilik ipoteka dasturlarida sotib olinadigan ko'chmas mul bozor qiymatining 10 foizigacha bo'lgan miqdorda dastlabki badal talab qilinadi⁸.

Ushbu xulosa tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish va ipoteka kreditlari riskini kamaytirish nuqtai nazaridan amaliy ahamiyat kasb etadi. Ipoteka krediti oluvchilarning dastlabki badallari tijorat bankining muddatli depozitlari miqdorini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, dastlabki badallar ipoteka krediti bo'yicha kredit riski darajasini pasaytirishga xizmat qiladi.

A.Ab'edkov va O.Kravchenkoning xulosasiga ko'ra, jismoniy shaxslarning tijorat bankini resurslar jalb qilishdagi rolini oshib borayotganligi sababli, mijozlarning ushbu toifasiga bo'lgan e'tiborni oshirish zarurdir. Shuning uchun ham

⁷ Кожель Н. О. Оценка факторов влияния на процесс формирования и реализации депозитной политики банка//Проблемы и перспективы развития банковской системы Украины. Сборник научных трудов, 2015. - № 12. - С. 233-234.

⁸ Горбунова О. А., Кравченко О. В. Обзор стратегии развития рынка ипотечного кредитования с целью увеличения финансовых ресурсов коммерческих банков//Современная парадигма и механизмы экономического роста российской экономики и ее регионов: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. - Самара, 2019. - С. 71-79.

Sberbank jismoniy shaxslar uchun depozitli omonatlarning jozibadorligini oshirishga harakat qilmoqda⁹.

A.Ob'edkov va O.Kravchenkoning ushbu xulosasi tijorat banklarining depozit bazasini diversifikatsiya qilish nuqtai nazaridan muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Buning sababi shundaki, jismoniy shaxslarning omonatlari ko'p sonli bo'lganligi sababli, ularning jami depozitlardagi ulushining oshishi tijorat bankining depozit bazasini diversifikatsiya darajasini oshirishga xizmat qiladi.

N. Tkachning xulosasiga ko'ra, talab qilib olinadigan depozitlar barqaror bo'lmaganligi sababi tijorat banklarini ulardan foydalanish sohasi cheklangan, shu sababli, banklar tomonidan talab qilib olinadigan depozitlarga past stavkada foiz to'lanadi. Biroq, talab qilib olinadigan depozitlar arzon resurs bo'lganligi sababli ular yordamida banklar oladigan foydani ko'paytirish imkoniyati yuzaga keladi¹⁰.

N.Tkachning ushbu xulosasi O'zbekiston banklarining depozit xizmatlari ko'rsatish amaliyoti uchun amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki, Fuqarolik kodeksi respublika tijorat banklariga mijozlarning talab qilib olinadigan depozitlaridan resurs sifatida foydalanishga ruxsat etadi.

N. Zinovevaning fikriga ko'ra, jamg'arma omonatlari uzoq muddatli mazmunga ega bo'lib, uzoq muddatli aktivlarning manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin. Biroq, ular quyidagi kamchiliklarga ega:

– ushbu omonatlar turli omillarning (siyosiy, iqtisodiy, psixologik) ta'sirlariga beriluvchandir;

– mazkur omonatlar bo'yicha foiz to'lovlarini oshirib borish zaruriyatining mavjudligi;

– bankning ushbu resurslarni doimiy asosda qayta tiklash imkoniyatining mavjud emasligi¹¹.

Haqiqatdan ham, muddatli omonatlar jismoniy shaxslarning muddatli depozitlariga nisbatan bankda uzoqroq muddat saqlanadi. Lekin, muddatli omonatlar uzoq muddatli resurs bo'lganligi sababli, ularga to'lanadigan foizlarning stavkalarini oshish ehtimoli doimo yuqori bo'ladi.

A.Tashkinovanning xulosasiga ko'ra, tijorat banklari ko'p turdagi depozit mahsulotlarini muomalaga chiqarishlari mumkin va mazkur mahsulotlar turli muddatlarga, turli maqsadlarga va turli foiz stavkalariga ega ekanligi bilan tavsiflanadi. Shu sababli, har bir mijoz o'zi uchun pul mablag'larini foiz asosida

joylashtirishning maqbul variantini topishi mumkin. Agar bank bankrot bo'lsa, Markaziy bank omonatni to'liq yoki ma'lum qismini qaytarilishiga kafolat berishi mumkin¹².

A.Tashkinovanning ushbu xulosa O'zbekiston banklari va ularning mijozlari uchun amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki, O'zbekiston Respublikasining 2025 yil 18 fevraldagi O'RQ № 1031-sonli "Banklardagi omonatlarni himoya qilish kafolatlari to'g'risida"gi qonuniga muvofiq, Omonatchi bitta bankda bir nechta kafolatlash ob'ektlariga ega bo'lgan taqdirda, mazkur kafolatlash ob'ektlari bo'yicha to'lanadigan kompensatsiyaning umumiy miqdori kafolatlash ob'ektlarining miqdori va valyutasidan qat'i nazar, 200 million so'mdan oshmasligi kerak¹³.

I.Larionova yozadi: «tijorat banklari depozit bazasining yetarililigini baholashda "NOW" schotdagi pul mablag'larini hisobga olish lozim, chunki bu pul mablag'lari o'zida joriy depozitlarning barqaror qoldig'ini namoyon etadi»¹⁴.

Haqiqatdan ham, "NOW" schotdagi pul mablag'larga to'lov topshiriqnomasi yozilmaydi, shu sababli, uni barqaror depozit, deb hisoblash mumkin.

Sh.Ruzmetov tadqiqoti natijalariga asoslangan holda xulosa qiladi: «respublikamiz tijorat banklariga transaksion depozit hisobraqamidagi mablag'lardan ularni muddatli depozit schotiga o'tkazmasdan resurs sifatida foydalanish amaliyotining mavjudligi tijorat banklari depozit bazasini mustahkamlashga bo'lgan rag'batga putur etkazadi, banklarning likvidililigiga nisbatan jiddiy salbiy ta'sirni yuzaga keltiradi»¹⁵.

O'zbekistonlik bir guruh iqtisodchi olimlarning fikriga ko'ra, depozitlar – xo'jalik subektlari va xususiy shaxslarning pul mablag'lari yoki qimmatli qog'ozlarini talab qilinishi bilanoq shartnoma asosida kelishilgan muddatda foizlar yoki ustama haq to'langan yohud bunday to'lovlarsiz hammasini qaytarib berish sharti bilan saqlash uchun bankka qo'yiladigan omonatlardir. Depozitlar banklarning kredit berish, faktoring operatsiyalari o'tkazish, investitsiyalarni amalga oshirishda foydalaniladigan ssuda fondini tashkil qilish manbayi hisoblanadi¹⁶.

⁹ Об'едков А. С., Кравченко О. В. Сберегательная активность населения в современных условиях и ее роль в формировании ресурсной базы коммерческого банка (на примере деятельности ПАО Сбербанк) // Актуальные научные исследования в современном мире. – Москва, 2020. – № 6-3 (62). – С. 217-224.

¹⁰ Tkach N.D. Депозитные операции коммерческого банка // Вестник Национального института бизнеса. – Москва, 2016. – №4. – С. 180-189.

¹¹ Зиньцова Н. М. Виды банковских депозитов и их особенности // Территория науки. – Ярославль, 2016 – №5. – С. 133-137.

¹² Ташкинова А.П. Методы расчета стоимости кредитно-депозитных услуг банка/Экономика и управление в современных условиях: материалы международной научно-практической конференции. Материалы Международной научно-практической конференции Сибирского института бизнеса, управления и психологии. – Красноярск, 2010. – С. 191-195.

¹³ O'zbekiston Respublikasining 2025 yil 18 fevraldagi O'RQ № 1031-sonli Qonuni. Banklardagi omonatlarni himoya qilish kafolatlari to'g'risida"gi qonuni//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 19.02.2025 y., 03/25/1031/0160-son.

¹⁴ Ларнионова И.В. О приведении банковского регулирования в соответствие со стандартами базельского комитета по банковскому надзору (Базел - III) в условиях нестабильной экономической ситуации. Монография. – М.: КИОРУС, 2018. – 190 с

¹⁵ Ruzmetov Sh.B. O'zbekiston tijorat banklari depozit bazasini mustahkamlash yo'llari. 1.f.n. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2009. – 18 b.

¹⁶ Abdullaev Yo., Qoraliev T., Toshmurodov Sh., Abdullaeva S. Bank ishi. O'quv qo'llanma –T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2010-yil, -208 bet

A. Absalomov va M. Majidovlarning ta'rificha, muddatli depozitlar - bu banklar tomonidan ma'lum muddatga jalb qilinadigan depozitlardir. Bu turdagi depozitlar qo'yilgan muddatda o'zgarmas bo'lishi va ular joriy to'lovlar uchun ishlatilmaydi. Muddatli depozitlarga qo'yiladigan mablag'larni qaytarib olish oldindan kelishiladi. Ushbu depozit turining nomidan ham ma'lumki, depozit mablag'lar aniq muddatga qo'yishi lozim. O'z navbatida banklar, ushbu depozit turi bo'yicha nisbatan yuqori foiz stavkada to'lovlarni to'laydi. Bank mazkur depozitga muddati tugaguncha saqlash uchun va oldindan ogohlantirish yo'li bilan muddati tugamasdan qaytarib berish haqida omonatchi bilan depozit shartnomasini tuzishi mumkin. Birinchi holatdagi depozit turida, bank kelishilgan muddat tugaguncha omonatchining mablag'idan erkin foydalanish huquqiga ega bo'ladi. Muddati tugagandan keyin omonatchi tomonidan ushbu mablag' talab qilinmasa, kelgusida ushbu hisobvaraqa talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqa tarzida ishlaydi.¹⁷

B. Shermuxammedovning fikriga ko'ra, depozit faoliyati - bu barcha depozit operatsiyalari asos va poydevor bo'lib, uni "banklarning yuridik va jismoniy shaxslardan mablag'larini ma'lum muddat yoki talab bo'yicha depozitlarga jalb qilish bo'yicha operatsiyalari" deb tushunish kerak. Jismoniy shaxslardan jalb etilayotgan xorijiy valyutadagi omonatlar bo'yicha foiz stavkalarining pasayib borishi ma'lum jihatdan aholi ixtiyoridagi vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larni iqtisodiyotning real sektoridan "yashirin iqtisodiyot" ga oqib o'tishiga sababchi bo'ladi. Yuqorida qayd etilganidek, mijozlarning bank sektoriga bo'lgan ishonchi birinchi navbatda uzoq muddatli davrda xizmatlarning narxining saqlanib qolishi bilan belgilanadi. Demak, foiz stavkalarining tezkor yoki fundamental omillar ta'sirisiz o'zgartirilishiga depozit siyosatining samaradorligini pasaytiruvchi omil sifatida baholanishi zarur. Bundan tashqari, bunday holat koronavirus pandemiyasiga qarshi karantin choralari davom ettirilishi paytida aholining vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larini bank depozitlariga jalb etishga salbiy ta'sir o'tkazadi¹⁸.

Bir guruh O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar depozitlarga xos bo'lgan quyidagi shartlarni ajratib ko'rsatishadi:

- mijozning talabiga binoan yoki muddat o'tganidan keyin foizlar yoxud boshqa daromadlar bilan yoki ularsiz yoxud omonatchi yoki uning vakolatli vakili va pul mablag'larini qabul qiluvchi bank o'rtasida, kelishilgan shartlar asosida qaytarilishi lozim bo'lgan pul mablag'larini;

- subordinar qarzga, egalik qilish huquqlariga yoki xizmatlariga, shu jumladan sug'urta xizmatlariga taalluqli bo'lmagan pul mablag'larini;

- pul mablag'larini qabul qiluvchi bankning tegishli hujjati bilan yozma shaklda tasdiqlangan pul mablag'larini. Depozit operatsiyalarini tijorat banklari o'zlarining depozit siyosatlariga asosida olib boradilar¹⁹.

N. Shamsiev bergan ta'rifga ko'ra, tijorat banklari depozit siyosati - bank tomonidan jismoniy va yuridik shaxslarning bo'sh pul mablag'larini jalb qilish hamda keyinchalik mazkur mablag'larni o'zaro manfaatli asosda joylashtirishga qaratilgan chora tadbirlarni o'zida mujassam etgan bank siyosatidir. Tijorat banklari tomonidan puxta ishlangan depozit siyosati orqali barqaror pul mablag'larini jalb qilish banklar resurs bazasini oshishiga, bu esa o'z navbatida, banklarning kredit berish amaliyotida resurs yetishmasligi muammosining oldini olishga xizmat qiladi²⁰.

N. Shamsiev bergan ta'rifda depozit siyosati bo'sh pul mablag'larini jalb qilish va joylashtirish sifatida tadqiq qilingan. Biroq, depozitlarni joylashtirish depozit siyosatining doirasidan tashqariga chiqadi.

I. Toymuxammedovning fikriga ko'ra, bank resurslarini shakllantirish jarayoni bu faqatgina yangi mijozlarni bankka jalb qilishning o'zi emas, balki bank mablag'larini tuzilishining doimiy ravishda o'zgarib turishi va tarkibidagi passivlarning holatiga qarab o'z aktivlarini boshqarish ham tushuniladi. Buning uchun esa, samarali passivlarni boshqarish tizimi yoki samarali depozit siyosatini yuritilishini talab etadi. Mijozlar oldidagi talabni doimiy qondirish hamda barqaror holatni saqlab qolish uchun banklar kerakli darajada likvidlik talablarini bajrish kerak. Likvidlik normasini ko'rsak, bugungi kunda u barcha talab qilib olinguncha depozitlarga nisbatan 30% dan kam bo'lmagan miqdorda mablag'larni likvid holda ushlab turishi shart²¹.

I. Toymuxammedov yuqoridagi ta'rifda depozitlarni samarali joylashtirishni bankning likvidligini ta'minlashning zaruriy sharti sifatida e'tirof etgan. Biroq, muallif banklarning likvidligi bo'yicha faqat bitta makroprudensial me'yorni (joriy likvidlik koeffitsienti) ko'rsatgan. Holbuki, tijorat banklarining likvidligiga nisbatan belgilangan boshqa makroprudensial me'yorlar (likvidlikni qoplash me'yori, sof barqaror moliyalashtirish me'yori) ham mavjud.

A. Omonovning taklifiga ko'ra, «tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash masalasini ilmiy asosda tadqiq qilgan. Uning xulosasiga ko'ra,

¹⁹ Bektemirov A., Malikova D.M., Bo'taev J. E. Tijorat banklarining depozit bazasini mustahkamlash yo'llari // JMBM. - Toshkent, 2023. - №2.

²⁰ Shamsiev N.M. Respublikamizda tijorat banklarini depozit operatsiyalarining samaradorligini oshirish masalalari // Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: nazariya va amaliyot. Masofaviy, onlayn konferensiya. - B. 151.

²¹ Toymuxammedov I.R. Bank ishi. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005. - 144 b.

¹⁷ Absalomov Akram Tollibovich, Majidov Mirzohid Amriddinovich. Uzbekiston banklarida aktiv-passivlarini boshqarish holati. Moliya va Bank ishi Jurnal 1 (2022), 123-132

¹⁸ Shermuxammedov B.U. Tijorat banklarining depozit siyosati va uni iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirish yo'llari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2021. - №2.

tijorat banklari resurslari tarkibida muddatli depozit mablag'lari salmog'ini oshirish va bankdan tashqari aylanmalarni zarur darajada kamaytirish maqsadida muddatli va jamg'arma depozitlarga nisbatan Markaziy bankning majburiy zaxira talabini 0 foiz mikdorida joriy etish lozim»²².

I. Alimardonov va X. Bekchanovning xulosasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari mijozlarning joriy hisobraqamidagi pul mablag'laridan to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni ushbu mablag'larni muddatli va jamg'arma depozit hisobraqamlariga olmasdan turib, resurs sifatida foydalanish huquqiga ega. Ammo, bu yerda bank va mijoz o'rtasida ekvivalent bo'lmagan almashuv yuzaga keladi. Ya'ni, tijorat banki mijozning joriy hisobraqamidagi pul mablag'lariga 0,5 foizdan 1,0 foizgacha stavkada foiz to'laydi. Ammo, ushbu mablag'larni kredit sifatida joylashtirib 28-30% darajasida daromad oladi. Bu yerda mijozning moliyaviy manfaatiga putur yetmoqda.²³

Haqiqatdan ham, respublikamizning tijorat banklari mijozlarning talab qilib olinguncha depozit hisobraqamlaridagi pul mablag'laridan to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni ularni muddatli depozit hisobraqamlariga o'tkazmasdan turib, resurs sifatida foydalanishadi.

1.2-§. Tijorat banklarining ssuda operatsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy qarashlar

I. Yudina tijorat banklari kreditlarining foiz stavkasini Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasiga bevosita bog'liq ekanligini Braziliya tajribasi misolida asoslab bergan: «Braziliya Markaziy banki tomonidan qayta moliyalash stavkasini 2017 yilning avgust oyida 30 foizdan yuqori qilib belgilanishi natijasida tijorat banklarining kreditlarini foiz stavkasi 50 foizgacha ko'tarildi. Buning natijasida ko'plab korxonalar tijorat banklarining kreditlaridan foydalanish imkoniyatidan mahrum bo'lishdi»²⁴.

J. Sinkining fikricha, banklarning asosiy faoliyati kreditlarni depozitlar orqali moliyalashtirishdan iborat. Biroq, agar ilgari banklar faqat moliyaviy resurslarni taqsimlash jarayonida vositachilar sifatida qaralgan bo'lsa, iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida ularni axborot ishlab chiqarish va operatsiyalarni ta'minlash bilan shug'ullanadigan korxonalar, deb hisoblash mumkin.²⁵

²² Omonov A. A. Tijorat banklarining resurslarini samarali boshqarish masalalari. I f.d. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtor. ref. – Toshkent, 2008. – 35 b.

²³ Alimardonov I. M., Bekchanov X. B. Tijorat banklarining tarifi siyosatini takomillashtirish yo'llari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. – Toshkent, 2019 y. – № 6, noyabr-dekabr.

²⁴ Юдина И. В. Банковская система в развивающихся экономиках: опыт становления, развития и кризисов. Монография. – М.: ИНФРА-М, 2013. – С. 122.

²⁵ Д. Синки. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Алпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.

Bu yerda J. Sinki tijorat banklarini moliyaviy vositachi sifatidagi rolini e'tirof etgan va moliyaviy operatsiyalar jarayonini axborotlar bilan ta'minlashda asosiy rolni o'ynaydigan sub'ekt sifatida talqin qilgan.

F. Mishkinning fikricha, aynan banklar va boshqa moliya institutlarining faoliyati moliya bozorlarining ishlashini ta'minlaydi, ularsiz mablag'larni bo'sh resurslardan samarali foydalana oladiganlarga o'tkaza olmaydi. Binobarin, moliya institutlari butun iqtisodiyotning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.²⁶

F. Mishkin ushbu xulosasida tijorat banklarini moliya bozorlarining asosiy ishtirokchisi ekanligini e'tirof etgan va asosiy e'tiborini moliyaviy resurslarni banklar orqali qayta taqsimlanishiga qaratgan.

Ye. Grishinaning fikriga ko'ra, kreditning chegaralarini belgilovchi asosiy omillar bo'lib, quyidagilar hisoblanadi:

– tovar aylanmasining o'sish sur'ati bilan kreditlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi muvofiqlik;

– kreditlash turlarining rivojlanganlik darajasi;

– mablag'larni qaytarish qonunining talablariga rioya qilinishi²⁷.

Ye. Grishinaning mazkur xulosasi mamlakat banklarining kreditlash amaliyotini takomillashtirish nuqtai-nazaridan amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki, birinchidan, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni tijorat banklarining kreditlaridan foydalanish darajasi past. Bu esa, kreditlarning foiz stavkasini yuqori ekanligi va yuqori likvidli garov ob'ektlarining yetishmasligi bilan izohlanadi. Ikkinchidan, kreditlash turlarini rivojlantirishda muammolar bor. Ya'ni, hozirga qadar respublikamiz tijorat banklarida kreditlashning kontokorrent va forfeyting shakllari mavjud emas.

K. Tagirbekovanning xulosasiga ko'ra, tijorat banki faoliyatining moliyaviy natijasi foiz marjasining miqdori bilan belgilanadi. Foiz marjasining miqdori esa, bankning kredit-depozit operatsiyalarining natijasida shakllanadi.²⁸

K. Tagirbekovanning ushbu xulosasi respublikamiz banklarining moliyaviy natijalarini shakllantirish nuqtai-nazaridan amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki, O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari aktivlarining hajmida kreditlar eng yuqori salmoqni egallaydi va respublika banklarining majburiyatlari hajmida depozitlar juda yuqori salmoqni egallaydi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2025 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra, tijorat banklari aktivlarining hajmida

²⁶ Мишкин, Ф. С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков, 7-е издание: Пер. с англ. – М.: ООО "И.Д. Вильямс", 2006. – С. 42

²⁷ Гришина Е. А. Тенденции развития кредитных услуг, предоставляемых коммерческими банками // Финансы и кредит. – Москва, 2016. – № 28. – С. 18-27.

²⁸ Тагирбекова К. Р. Организация деятельности коммерческого банка. – Москва: Вест Мир, 2004. – 848 с.

kreditlarning ulushi 66,9 foizni, depozitlarning majburiyatlar hajmidagi salmog'i 47,2 foizni tashkil etdi²⁹.

G.Panova depozitlarni tijorat banklari uchun muhim resurs manbai ekanligini e'tirof etgani holda, depozitlarning kreditli transformatsiyasini takomillashtirish maqsadida tijorat banklari tomonidan jalb qilinadigan depozitlarning yetarililigini ta'minlash va ularning risk darajasi yuqori bo'lgan kredit operatsiyalariga yo'naltiriladigan qismiga nisbatan limitlar belgilashni taklif qiladi³⁰.

G.Panovaning ushbu xulosasi depozitlarning kreditli transformatsiyasini takomillashtirish nuqtai-nazaridan muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. chunki, jalb qilingan depozitlarni to'liq kreditlar va korporativ qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar kabi yuqori riskli aktivlarga joylashtirish depozitlarni egalariga qaytarib berishda jiddiy muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

A.Mian va A.Safi uy xo'jaliklarining kredit to'loviga layoqatlilikini baholash bo'yicha o'tkazgan tadqiqoti natijasiga asoslanib shunday xulosaga kelgan: «uy xo'jaliklarining o'z risklarini nazorat qilish imkoniyatlari kompaniyalarnikiga qaraganda sezilarli darajada cheklangan. Bu esa, o'z navbatida, uy xo'jaliklariga berilgan kreditlarni o'z vaqtida qaytmaslik ehtimolini oshiradi»³¹.

Olingan kreditlar bo'yicha defolt bo'lish ehtimolini baholashga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar ko'rsatdiki:

*kompaniyalarning defolt bo'lish ehtimolini baholashda Bazel qo'mitasi tavsiya qilgan muammoli kreditlar bo'yicha prudensial me'yorlarga mos keluvchi 90 kunni asos sifatida tan olish va bunda bankrotlikni defolting 3-5 yilga kechikkan indikator sifatida inobatga olish maqsadga muvofiqdir³².

* reytinglar o'rtasidagi migratsiya matritsalarini o'tish matritsalarini va ular asosida ekstrapolyatsiyalarni baholash past defolti kredit portfelli uchun defolt maqomiga o'tishni yuqori aniqlikda baholash imkonini beradi³³;

* ssudalar bo'yicha defolt sharoitida yo'qotishlar ulushini aniqlash uchun chegaraviy taqsimotni tuzish shartdir³⁴;

²⁹ Tijorat banklari jamlanma balansii/www.cbu.uz

³⁰ Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – С. 194.

³¹ Mian A., Rao K., Sufi A. Household Balance Sheets, Consumption, and the Economic Slump//Quarterly Journal of Economics. – 2013. – 128(4). – pp. 1687 - 1726.

³² Бурова А., Пенникс Г., Попова С. Применение модели вероятности дефолта для оценки прогнозируемого кредитного риска//Денги и кредит. – Москва, 2021. – № 3. – С. 49-72.

³³ Lando D., Skodeberg T. Analyzing Rating Transitions and Rating Drift with Continuous Observations // Journal of Banking and Finance. – 2002. – Vol. 26 (2-3). – pp. 423-444.

³⁴ Wei L., Yuan Z. The Loss Given Default of a Low-Default Portfolio with Weak Contagion//Insurance: Mathematics and Economics. – 2016. – Vol. 66. – pp. 113-123.

* agar aktivlarning kichik korrelyatsiyasi sharoitida defolt ehtimolini baholash uchun ishonchli intervalning yuqori chegaralarini tanlashning standart metodidan foydalanish optimal korrektilovkaning ahamiyatlilik darajasiga mos keladi³⁵.

Rossiyalik iqtisodchi olim M.Matovnikov tijorat banklarining uzoq muddatli kreditlarini iqtisodiyotning real sektori korxonalarini rivojlantirishning muhim moliyaviy omili deb hisoblaydi va tijorat banklarining uzoq muddatli kreditlash amaliyotini takomillashtirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy omil sifatida banklarda uzoq muddatli resurslarning yetishmasligini ko'rsatadi³⁶.

Haqiqatdan ham, rivojlanayotgan mamlakatlarda, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasida uzoq muddatli moliyaviy resurslarning yetishmasligi tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash bilan bog'liq bo'lgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Fikrimizcha, mazkur mamlakatlarda inflyatsiya darajasini va milliy valyutaning qadrsizlanish sur'atini nisbatan yuqori ekanligi tijorat banklarining uzoq muddatli resurs bazasini shakllantirish jarayoniga to'sqinlik qilmoqda.

N.Jumaevning izohiga ko'ra, «xalqaro kreditlar bo'yicha qarzdorlik muammosining chuqurlashishi xalqaro investitsion kreditlardan foydalanish samaradorligining past ekanligi bilan belgilanadi»³⁷.

N.Jumaevning ushbu fikrini asosli ekanligi M. Bauetdinovning ilmiy tadqiqoti natijalari yaqqol isbotlaydi: «tijorat banklarining kreditlari hisobidan moliyalashtirilgan qator investitsiya loyihalarining samaradorlik darajasi juda past. Masalan, xorijiy kredit liniyalari hisobidan kredit olgan «O'zsmatana santexnika» (16 mln. AQSh dollari), «Xobas Tapo» (51868 ming AQSh dollari), «Kaolin» (27401 ming AQSh dollari), «O'zeksayd» (53627 ming AQSh dollari), «Yantak Brit» (2090 ming AQSh dollari), qo'shma korxonalar «Bolalar taomlari» Xolding kompaniyasi (58898 ming AQSh dollari), «Asnam tekstil» ko'shma korxonasi Vazirlar Mahkamasining qarori va Texnik iqtisodiy asoslarda ko'rsatilgan muddatlarda ishga tushirilmaganligi, ishlab chiqarilgan mahsulotlarini eksport qilinishi belgilangan korxonalar («Ohangaronstroyplast», Yengil sanoat uyushmasi tizimidagi qo'shma korxonalar «Kaolin» qo'shma korxonasi) o'z mahsulotlarini eksport qila olmaganligi natijasida xorijiy kreditorlarga bank o'z mablag'lari hisobidan kredit va uning foizlarini to'lab bergan; investitsion loyihalarning o'zini

³⁵ Tasche D. Bayesian Estimation of Probabilities of Default for Low Default Portfolios//Journal of Risk Management in Financial Institutions. – 2013. – Vol. 6(3). – pp. 302-326.

³⁶ Matovnikov M.Yu. Bankovskaya sistema Rossii i dolgosrochnnye resursy//Dengi i kredit. – Moskva, 2013. – №5. – S. 19.

³⁷ Jumaev N.X. O'zbekistonda valyuta munosabatlarini tartibga solish metodologiyasini takomillashtirish. I.f.d. ilmiy dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2018. – B. 26.

oqlamasligi banklarning uzoq muddatli kreditlarini o'z vaqtida qaytmasligining asosiy sabablaridan biridir»³⁸.

F.Xolmamatovning xulosasiga ko'ra, bank tizimi va tijorat banklarining moliyaviy jihatdan barqarorligi, moliyaviy resurslarning samarali ishlatilishi, yo'qotishlarni oldini olish maqsadida tashkil etiladigan turli xil zaxiralar, xususan, muammoli kreditlarni qoplash uchun tashkil etiladigan maxsus zaxiralar, ularning normalarda tashkil etilishi barqaror bank faoliyatining garovidir. Ayniqsa, kreditlarni tasniflash va ularga zaxira tashkil etish banklar uchun muhim hisoblanadi. To'g'ri zaxira tashkil etish va uni oqilona boshqarish tijorat banklarida moliyaviy resurslarning yetishmasligini oldini oladi, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish esa bevosita bankning daromad keltiradigan operatsiyalariga yo'naltirilsa, bank uchun qo'shimcha daromad manbai bo'lishi mumkin³⁹.

H.Xo'jayorovning fikricha, «banklar faoliyatida kredit operatsiyalari asosiy o'rinni egallagani uchun ularning kredit portfelini to'g'ri tashkil qilish banklarning samarali va barqaror faoliyat ko'rsatishi uchun imkoniyat yaratib beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kredit operatsiyalarini olib borishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar banklar daromadining kamayishiga, ba'zi hollarda ularning sinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, banklarning kredit portfeli va uning sifatini nazorat qilib borish tijorat banklari samarali faoliyatining garovidir»⁴⁰.

H.Xo'jayorov kredit portfelini boshqarish sifatini tijorat banklari faoliyatining barqarorligini ta'minlashdagi ahamiyatini to'g'ri e'tirof etgan va kredit portfelining sifatini nazorat ob'ekti sifatida ko'rgan.

L.Muradova o'zining dissertatsion tadqiqoti natijalariga asoslangan holda xulosa qiladi: «tijorat banklari kredit portfelining 25 foizini tashkil etadigan muayyan tarmoq korxonalarini kreditlashda cheklovlarni ko'zda tutuvchi kreditlashning tarmoq limitlarini belgilash orqali tijorat banklari kredit portfelini diversifikatsiya qilish darajasini oshirish zarur»⁴¹.

Fikrimizcha, L.Muradovaning ushbu xulosasi respublikamiz tijorat banklarining hozirgi kreditlash amaliyotini takomillashtirish nuqtai-nazaridan muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki, mamlakatning yirik tijorat banklarida kredit portfelining diversifikatsiyasi bo'yicha 25 foizli mezon talabi bajarilmagan.

Sh.Abdullaeva yozadi: «kredit portfelini resurslarning manbalari bo'yicha deversifikatsiyalash natijalariga ko'ra, ba'zi tijorat banklarining kredit portfelida

³⁸ Bauetdinov M.J. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsion xarajatlarini moliylashtirish amaliyotini takomillashtirish. I.f.b.f.d. diss. – Toshkent, 2019. – 114 b.

³⁹ Xolmamatov F. K. Banklar moliyaviy barqarorligini ta'minlashda bank zaxiralardan kompleks foydalanish zarurati va amaliyoti // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – Toshkent, 2023-yil, avgust. № 8-son.

⁴⁰ H.Xo'jayorov. Tijorat banklarida kreditlash xizmatlari samaradorligini oshirishning mohiyati va iqtisodiy ahamiyati // Ekonomika i finansy (Uzbekistan). 2022. №5 (153).

⁴¹ Muradova L.F. O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida tijorat banklari aktivlari daromadligini oshirish yo'llari. I.f.b.f.d. diss. avtoref. – Toshkent, 2018. – B. 22.

markazlashgan kreditlar salmog'ining yuqoriligini hisobga olish lozim va shu kreditlar bo'yicha banklarga yengilliklar berish, ba'zi hollarda ulardan olingan daromadni soliقدan ozod qilish kabi choralarni ko'rish maqsadga muvofiq bo'lar edi»⁴².

Haqiqatdan ham, O'zbekiston Respublikasi davlat banklarining kredit portfelida markazlashgan resurslar hisobidan berilgan kreditlar nisbatan yuqori salmoqni egallaydi: 2024 yilda respublikamiz tijorat banklari tomonidan berilgan imtiyozli kreditlarning qoldig'i 142 trln. so'mni tashkil qilib, jami kredit qo'yilmalaridagi ulushi 27 foizga teng bo'ldi⁴³.

1.3-§. Banklarning depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik asoslari

Tijorat banklari depozit operatsiyalarining muhim metodologik masalalaridan biri – bu depozitlarning yetariligi masalasidir.

Xalqaro bank amaliyotida, tijorat banklari depozitlarining yetariligi baholashda ikki metodikadan keng foydalaniladi. Birinchi metodika Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining ekspertlari tomonidan ishlab chiqilgan. Ushbu metodikada tijorat banklari depozitlarining yetariligi quyidagicha aniqlanadi:

$$DE = (TD : JD) \times 100\% \quad (1.1)$$

Bu yerda:

DE - depozitlarning yetariligi.

TD – transaksion depozitlar.

JD – jami depozitlar.

Ushbu ko'rsatkichning tavsiya etilgan yuqori me'yoriy darajasi: 30,0 %.

Tijorat banklari depozitlarining yetariligi baholash bo'yicha ikkinchi metodika AQSh banknazorati organlari tomonidan ishlab chiqilgan CAMELS reyting tizimida o'z aksini topgan. Ushbu metodikaga ko'ra, tijorat banklari depozitlarining yetariligi quyidagicha aniqlanadi:

$$DE = (DBQ : JD) \times 100\% \quad (1.1)$$

Bu yerda:

DBQ - depozitlarning yetariligi.

Ushbu ko'rsatkichning tavsiya etilgan minimal me'yoriy darajasi: 75,0%.

JD – jami depozitlar.

Depozitlarning barqaror qoldig'i o'z ichiga quyidagilarni oladi:

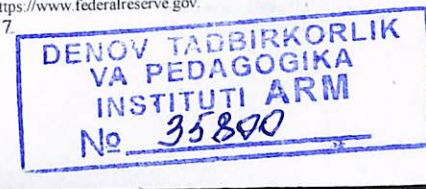
*transaksion depozitlarning barqaror qoldig'i;

*muddatli depozitlar;

⁴² Abdullaeva Sh.Z. Bank risklari sharoitida tijorat banklarning kredit portfelini diversifikatsiyalash. I.f.d. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2000.

⁴³ O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024 yildagi faoliyati bo'yicha hisobot (B.54)/www.cbu.uz

⁴⁴ Supervision and Regulation. CAMELS rating system. <https://www.federalreserve.gov>.

*jamg'ar depozitlar.

Tijorat banklari depozit operatsiyalarining muhim metodologik masalalaridan yana biri bo'lib, depozit bazani diversifikatsiya qilish hisoblanadi.

Tijorat banklarining depozit bazasini diversifikatsiya qilishda jismoniy shaxslardan jalb qilingan muddatli depozitlar muhim o'rin tutadi.

Depozitlarning kreditli transformatsiyasini ta'minlash tijorat banklarining depozit operatsiyalarining muhim metodologik masalalaridan biri hisoblanadi.

G.S.Panovanning fikriga ko'ra, banklarning kreditlar berish imkoniyatini oshirish uchun, birinchi navbatda, ularning depozit bazasini yetarililigini ta'minlash lozim. Bunda tijorat banklari depozit bazasining yetarililigini ta'minlash uchun transaksion depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'ining 30 foizdan oshishiga yo'l qo'ymaslik, depozitlarning kredit operatsiyalariga yo'naltirilgan qismiga nisbatan, Germaniya bank amaliyoti tajribalariga tayangan holda, limitlar joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Germaniyada muddatli depozitlarning 60 foizi, transaksion depozitlarning 10 foizi kredit operatsiyalariga yo'naltiriladi⁴⁵.

Kredit riskini baholash va boshqarish masalasi tijorat banklarining kredit operatsiyalarining muhim metodologik masalalaridan biri hisoblanadi.

1.1-jadval

Bazel-II standartiga tavsiya etilgan kredit riskini baholash bo'yicha standartlashgan yondashuvda kredit riskini baholash tartibi⁴⁶

Reyting	Riskka tortish koeffitsientlari (%)			
	Davlat va Markaziy banklar	Kredit tashkilotlari (1-variant)	Kredit tashkilot (1-variant) (qisqa muddatli talablar)	Yuridik shaxs
AAA dan A gacha	0	20	20 (20)	20
A+ dan A – gacha	20	50	50 (20)	50
VVV + dan VVV – gacha	50	100	50 (20)	100
VV + dan VV – gacha	100	100	100 (50)	100
V + dan V – gacha	100	100	100 (50)	150
V – past	150	150	150 (150)	150
Reytingsiz	100	100	50 (20)	100

⁴⁵ Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – С. 194.

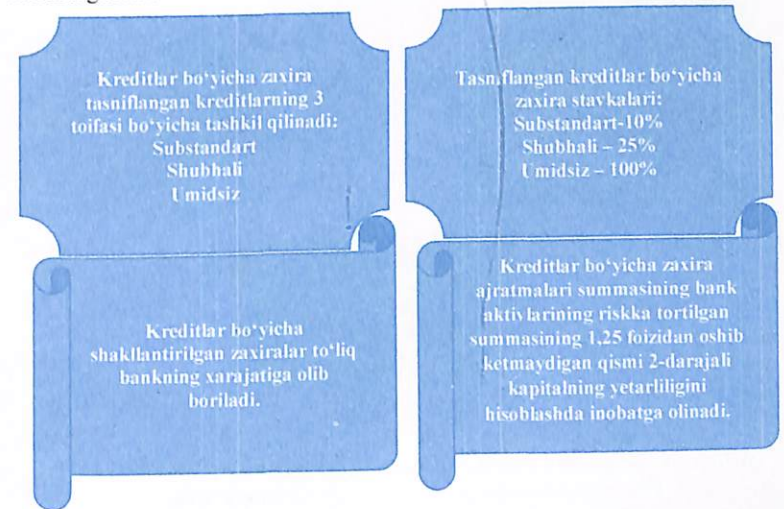
⁴⁶ Basel Committee on banking supervision. International convergence of capital measurement and capital standards. Basel-II, 2006. <http://www.bis.org/publications>.

2004 yilda Bazel qo'mitasi tomonidan (Bazel-II) kredit riskini baholashning yangi uslubiyoti taklif etildi va u "standartlashgan yondashuv" deb nomlanadi.

1.1-jadvaldan aniq ko'rinadiki, Bazel-II standartida kredit riskini baholash uchun taklif etilgan standartlashgan yondashuvda kredit riskining darajasi kredit oluvchining suveren kredit reytingiga bog'liq ravishda o'rnatiladi. Mijozning suveren kredit reytingi qanchalik yuqori bo'lsa, unga berilgan kreditning risk darajasi shunchalik past bo'ladi. Masalan, suveren kredit reytingi AAA dan AA gacha bo'lgan davlatlarning hukumatlariga va Markaziy banklariga berilgan kredit risk darajasi nolga teng, mazkur davlatlardagi kredit tashkilotlariga berilgan kreditlarning risk darajasi 20 foizga, yuridik shaxslarga berilgan kreditlarning risk darajasi 20 foizga teng.

Suveren kredit reytingi V – dan past bo'lgan davlatlarning Hukumatlariga, Markaziy banklariga, kredit tashkilotlariga va yuridik shaxslariga berilgan kreditlarning risk darajasi 150 foizga teng.

Kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan xazira ajratmalarini tashkil qilish tijorat banklari kredit operatsiyalarining muhim metodologik masalalaridan biri hisoblanadi.

1.1-rasm. Bazel qo'mitasining kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan xazira ajratmalarini tashkil qilish bo'yicha talablari⁴⁷

⁴⁷ Basel Committee on banking supervision. International convergence of capital measurement and capital standards <http://www.bis.org/publications>.

1.1-rasmda keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, Bazel qo'mitasi tomonidan kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalarini shakllantirish bo'yicha aniq talablar qo'yilgan.

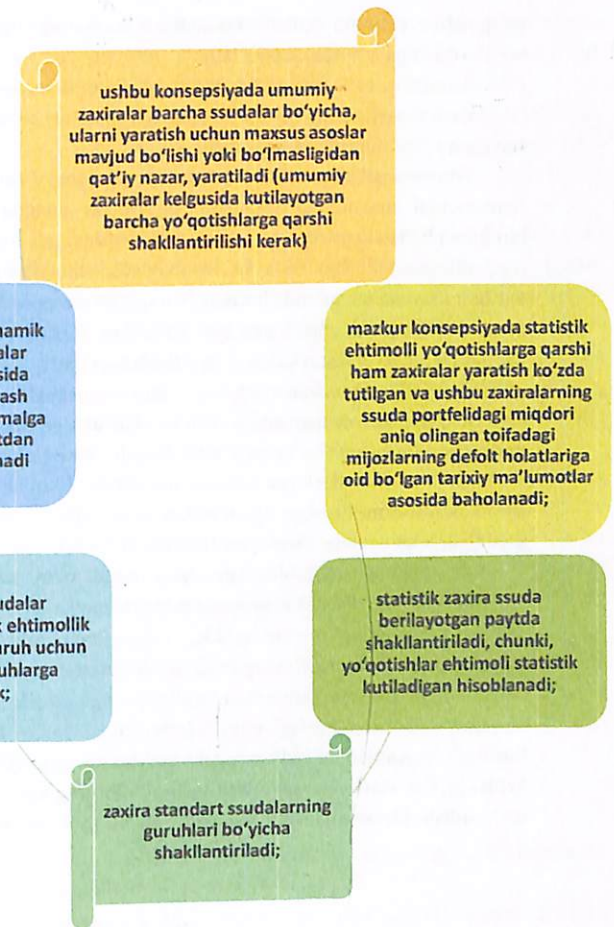
Bazel qo'mitasining talabi bo'yicha tasniflangan kreditlarning faqat 3 toifasi bo'yicha zaxira tashkil qilinadi:

*substandart kreditlar;

*shubhali kreditlar;

*umidsiz kreditlar.

kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari summasi to'liq tijorat bankining xarajatiga olib boriladi va bankning soliqqa tortish bazasi zaxira summasiga kamayadi.

1.2-rasm. Tijorat banklarining ssudalari b'yncha dinamik ёки statistik zaxiralarning muhim jihatlari⁴⁸

1.2-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki, tijorat banklarining ssudalari bo'yicha dinamik yoki statistik zaxiralarning 6 ta muhim jihati mavjud bo'lib, jumladan,

⁴⁸ Симановский А.Ю. Резервы на возможные потери по ссудам: международный опыт и некоторые вопросы методологии//Денги и кредит. – Москва, 2003. – С. 16-25.

yo'qotishlar ehtimoli statistik kutiladigan bo'lganligi uchun statistik zaxira ssuda berilayotgan paytda shakllantiriladi.

Kreditlarning foiz stavkalarini shakllantirish va ularning barqarorligini ta'minlash masalasining markaziy masalalaridan biri bo'lib, muvozanatlashgan foiz stavkasini shakllantirish hisoblanadi.

Muvozanatlashgan foiz stavkasi konsepsiyasini amalda qo'llashning birinchi fundamental muammosi shundaki, bu ob'ekt amalda kuzatilmaydigan ob'ekt hisoblanadi. Istalgan davrda haqiqatda kuzatiladigan foiz stavkasi (nominal yoki real) muvozanatlashgan stavka hisoblanadi, chunki, iqtisodiyot har bir davrda ma'lum muvozanat holatida bo'ladi. Biroq, muvozanatlashgan foiz stavkasi deganda maxsus sharoitlarda shakllanadigan ba'zi foiz stavkalari tushuniladi. Ammo, real hayotda bunday foiz stavkalarini shakllanishiga qat'iy ishonish qiyin.

Neytral muvozanatlashgan foiz stavkasini aniqlashning standart yondashuvda muvozanatlashgan stavka mahsulotlar ishlab chiqarish va inflyatsiya muvozanat holatida bo'lganda shakllanadi. Nomi qayd etilgan olimlarning fikricha, muvozanatlashgan stavka, moliyaviy siklning moliyaviy barqarorlikka ta'siri oqibatlarini hisobga olgan holda, faqat ishbilarmonlik sikli hisobga olingan modellarga qaraganda, yuqori bo'lishi kerak⁴⁹.

Ikkinchi murakkablik shundaki, hatto bitta konsepsiya doirasida ham ((masalan, neokeynscha) muvozanatlashgan stavka qaysi model (ochiq yoki yopiq iqtisodiyot; moliyaviy taranglikka (siqiv))ega iqtisodiyot yoki tarangliksiz iqtisodiyot)) ko'rib chiqilayotganiga qarab turli darajaga ega bo'lishi mumkin⁵⁰.

Ushbu konsepsiyani amaliy qo'llashning ikkinchi muammosi bo'lib, neytral stavkani baholashning qiyinligi hisoblanadi. Dallas Federal zaxira banking boshlig'i R.Kaplan ta'kidlaganidek, pul-kredit sharoitlarining neytralligiga mos keluvchi foiz stavkasini baholash turli omillarning keng jihatlarini har tomonlama tahlil qilishni talab qiladigan fandan ko'ra, ko'proq san'atdir⁵¹.

⁴⁹ Barsky R., Justiniano A. and Melosi, L. The Natural Rate of Interest and Its Usefulness for Monetary Policy. *American Economic Review*, 2014. – 104(5), – P. 37–43.; Juselius M., Borio C., Disyatat P. and Drehmann M. Monetary Policy, the Financial Cycle, and Ultra-Low Interest Rates. *International Journal of Central Banking*, 2017. – 13(3). – P. 55–89.

⁵⁰ Wynne M. A. and Zhang R. Estimating the Natural Rate of Interest in an Open Economy. *Empirical Economics*, 2018. – 55(3). – P. 1291–1318.; Eggertsson, G. B. and Krugman P. Debt, Deleveraging, and the Liquidity Trap: A Fisher-Minsky-Koo Approach. *Quarterly Journal of Economics*, 2012. – 127(3). – P. 1469–1513.; Caballero R. J. and Krishnamurthy A. A Dual Liquidity Model for Emerging Markets. *American Economic Review*, 2002. – 92(2). – P. 33–37.

⁵¹ Kaplan R.S. The Neutral Rate of Interest. An Essay, 2018. Available at: <https://www.dallasfed.org/media/Documents/news/speeches/kaplan/2018/rsk181024.pdf> [accessed on 2 September 2019].

H.Reyning xulosasiga ko'ra, muvozanatlashgan stavkani baholashning pritsipial imkoniyati o'ziga xos shartni bajarilish imkoniyatiga, ya'ni, pul siyosatining trilemmasi emas, balki dilemmasining harakati bilan bog'liq⁵².

Xorijlik iqtisodchi olimlar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarning natijalari ko'rsatdiki, qisqa muddatda foiz stavkasini baholash uchun RBS modellardagi umumiy muvozanatda barcha uch shart bir vaqtning o'zida ko'rib chiqiladi⁵³.

Shuning uchun qisqa muddatda muvozanat tezligini baholash uchun biz narx qat'iyligisiz (moslashuvchan narxlarda) yoki RBC modelini umumiy muvozanat modeli quriladi. Ushbu modelda iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi. Masalan, iqtisodiyotning ochiqligi yoki kichikligi yoki xom ashyo eksportining yuqori ekanligi. Maqsadlar uchun iqtisodiyotning uch tarmoqli tuzilmasini umumiy muvozanatda (energiya ishlab chiqaruvchi sektor uchun, mamlakatda mahsulot ishlab chiqaradigan sektor va chet elda mahsulot ishlab chiqaradigan sektor uchun) ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu modelda biz nafaqat qisqa muddatli muvozanatdagi foiz stavkasi darajasini tiklashdan, balki foiz stavkasining bir uzoq muddatli muvozanatdan ikkinchisiga o'tish dinamikasini ham o'rganishimiz zarur. Bunda, biz foiz stavkasini baholash uchun keng qo'llaniladigan filtrlardan birini - Laubach va Uilyamsni qo'llaymiz. Ushbu hisob-kitoblarda qisqa muddatli muvozanatli foiz stavkasini baholashni aks ettiradi⁵⁴.

Beyer va Uiland turli usullar bilan olingan muvozanat foiz stavkalari hisob-kitoblari juda yuqori noaniqlik bilan tavsiflanadi, bu esa ushbu hisob-kitoblarning pul-kredit siyosati maqsadlariga muvofiqligini baholash uchun muhim ahamiyatga ega⁵⁵.

Birinchi bob bo'yicha xulosa

Tijorat banklarining depozit operatsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy qarashlarni qiyosiy va tanqidiy tadqiq qilish ko'rsatdiki:

* ko'pchilik mamlakatlarda tijorat banklarining depozitlari muddatiga ko'ra ikkiga bo'linadi: talab qilib olinadigan depozitlar va muddatli depozitlarga

⁵² Rey H. Dilemma not Trilemma: The Global Financial Cycle and Monetary Policy Independence. NBER Working Paper, 2018. – N 21162. – P. 1–42.

⁵³ Mendoza E. Real Business Cycles in a Small Open Economy. *American Economic Review*, 1991. – 81(4). – P. 797–818.; Guo, J.-T. and Janko, Z. (2009). Reexamination of Real Business Cycles in a Small Open Economy. *Southern Economic Journal*, 2009. – 76(1). – P. 165–182.

⁵⁴ Laubach T. and Williams J. (2003) Measuring the Natural Rate of Interest. *Review of Economics and Statistics*, 2003. – 85(4). – P. 1063–1070.

⁵⁵ Beyer R. C. M. and Wieland V. (2019). Instability, Imprecision and Inconsistent Use of Equilibrium Real Interest Rate Estimates. *Journal of International Money and Finance*, 2019. – 94. – P. 1–14.

bo'lingani holda, so'nggi yillarda depozitlarning ushbu ikki turi o'rtasidagi farqning chegarasi yo'qolib bormoqda, ya'ni o'zida ham talab qilib olinadigan depozitlarning xususiyatini, ham muddatli depozitlarning xususiyatini aks ettiradigan gibridd depozitlar paydo bo'ldi;

* tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish bevosita fond indekslarining holatiga va milliy valyutaning nominal almashuv kursining barqarorligiga bog'liq bo'lib, fond indekslarining keskin tushib ketishiga va milliy valyuta kursini pasayib ketishiga olib kelishi obligatsiyalar, depozitlar va xorijiy banklarning kreditlari ko'rinishidagi xorijiy kapitalni mamlakatdan ommaviy qochib chiqib ketishiga olib keladi;

*tijorat banklari depozitlarini sug'urta qilishning passiv modeli mijozlarga nisbatan tashqi omillarga asoslangan anderryting talablarini hisobga olgan holda, katta sonlar qonuni bazasida aktur tahlilni amalga oshirishning imkonini beradi va mijozlarning kutilayotgan zararlarini qoplash imkonini beradigan mukofot summasini shakllantirish imkonini beradi;

*depozit operatsiyalari – bu fuqarolarning jamg'armalarini va yuridik shaxslarning bo'sh resurslarini jalb qilish, shu jumladan ayrim banklar tomonidan vaqtinchalik bo'sh resurslarni boshqa banklarga va markaziy bankka joylashtirish bo'yicha faoliyatidir;

*jismoniy shaxslarning tijorat bankini resurslar jalb qilishdagi rolini oshib borayotganligi sababli, mijozlarning ushbu toifasiga bo'lgan e'tiborni oshirish zarur;

*talab qilib olinadigan depozitlar barqaror bo'lmaganligi sababi tijorat banklarini ulardan foydalanish sohasi cheklangan, shu sababli, banklar tomonidan talab qilib olinadigan depozitlarga past stavkada foiz to'lanadi. Biroq, talab qilib olinadigan depozitlar arzon resurs bo'lganligi sababli ular yordamida banklar oladigan foydani ko'paytirish imkoniyati yuzaga keladi.

Tijorat banklarining ssuda operatsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy qarashlarni tadqiq qilish ko'rsatdiki:

*tijorat banklarining asosiy faoliyati kreditlarni depozitlar orqali moliyalashtirishdan iborat bo'lgani holda, ilgari banklar faqat moliyaviy resurslarni taqsimlash jarayonida vositachilar sifatida qaralgan bo'lsa, iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida ularni axborot ishlab chiqarish va operatsiyalarni ta'minlash bilan shug'ullanadigan korxonalar, deb hisoblash mumkin;

*kreditning chegaralarini belgilovchi asosiy omillar bo'lib, quyidagilar hisoblanadi: tovar aylanmasining o'sish sur'ati bilan kreditlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi muvofiqlik; kreditlash turlarining rivojlanganlik darajasi; mablag'larni qaytarish qonunining talablariga rioya qilinishi;

*tijorat banki faoliyatining moliyaviy natijasi foiz marjasining miqdori bilan belgilangani holda, foiz marjasining miqdori bankning kredit-depozit operatsiyalarining natijasida shakllanadi;

*depozitlar tijorat banklari uchun muhim resurs manbai bo'lgani holda, depozitlarning kreditli transformatsiyasini takomillashtirishda tijorat banklari tomonidan jalb qilinadigan depozitlarning yetarililigi ta'minlash va ularning risk darajasi yuqori bo'lgan kredit operatsiyalariga yo'naltiriladigan qismiga nisbatan limitlar belgilash muhim;

*uy xo'jaliklarining o'z risklarini nazorat qilish imkoniyatlari kompaniyalarnikiga qaraganda sezilarli darajada cheklanganligi bois, uy xo'jaliklariga berilgan kreditlarni o'z vaqtida qaytmaslik ehtimoli yuqoridir;

*xalqaro kreditlar bo'yicha qarzdorlik muammosining chuqurlashishi xalqaro investitsion kreditlardan foydalanish samaradorligining past ekanligi bilan belgilanadi. Haqiqatdan ham, tijorat banklarining kreditlari hisobidan moliyalashtirilgan qator investitsiya loyihalarining samaradorlik darajasi juda past.

*xalqaro bank amaliyotida, tijorat banklari depozitlarining yetarililigi baholashda ikki metodikadan keng foydalaniladi. Birinchi metodika Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining ekspertlari tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unga ko'ra, tijorat bankining depozit bazasi yetarli bo'lishi uchun transaksion depozitlarning brutto depozitlardagi ulushi 30 foizdan oshmasligi kerak. Tijorat banklari depozitlarining yetarililigi baholash bo'yicha ikkinchi metodika AQSh banknazorati organlari tomonidan ishlab chiqilgan CAMELS reyting tizimida o'z aksini topgan bo'lib, unga ko'ra, tijorat bankining depozit bazasi yetarli bo'lishi uchun depozitlarning barqaror qoldig'i jami depozitlarning 75 foizidan kam bo'lmashligi kerak;

Bazel-II standartida tavsiya qilingan kredit riskini baholash bo'yicha standartlashgan yondashuvga ko'ra, kredit riskining darajasi kredit oluvchining suveren kredit reytingiga bog'liq ravishda o'tatiladi. Mijozning suveren kredit reytingi qanchalik yuqori bo'lsa, unga berilgan kreditning risk darajasi shunchalik past bo'ladi;

*Bazel qo'mitasi tomonidan kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan xaxira ajratmalarini shakllantirish bo'yicha to'rtta aniq talablar qo'yilgan bo'lib, kreditlar bo'yicha xaxira summasi to'liq tijorat bankining xarajatiga olib boriladi;

*tijorat banklarining ssudalari bo'yicha dinamik yoki statistik xaxiralarning 6 ta muhim jihati mavjud bo'lib, jumladan, yo'qotishlar ehtimoli statistik kutiladigan bo'lganligi uchun statistik xaxira ssuda berilayotgan paytda shakllantiriladi.

**2-BOB. TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT VA SSUDA
OPERATSIYALARINING METODOLOGIK VA AMALIY ASOSLARINI
TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA XORIJ TAJRIBASI VA UNING
AMALIY AHAMIYATI**

**2.1-§. Tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha
xorij tajribasi**

Taraqqiy etgan mamlakatlarning bank amaliyotida, shu jumladan, transmilliy banklarda depozit operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish borasida katta tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajribani o'rganish va uning amaliy ahamiyatiga baho berish O'zbekiston bank amaliyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

2.1-jadval

BNP Paribas banki depozitlarining miqdori va tarkibi⁵⁶

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Jami depozitlar miqdori (mlrd. yevroda)	796,5	919,2	1088,6	1083,7	1132,8	1123,4	1101,7
Talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	59,5	61,9	65,2	66,3	58,8	54,8	54,4
Muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	40,5	38,1	34,8	33,7	41,2	45,2	45,6

2.1-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki, BNP Paribas banki depozitlarining miqdori 2018-2020 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, bank depozitlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada ko'paygan. Ushbu holatlar BNP Paribas bankining depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan yaqqol ko'rinadiki, BNP Paribas banki depozitlarining hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2019-2021 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Lekin depozitlarning hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2021-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, BNP Paribas bankining depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

⁵⁶ Jadval muallif tomonidan BNP Paribas bankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2.1-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki, BNP Paribas banki depozitlarining hajmida muddatli depozitlarning salmog'i 2018-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq, depozitlarning umumiy hajmida muddatli depozitlarning salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda BNP Paribas banki depozitlarining hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'ini pasayish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi.

2.2-jadval

Deutsche Bank depozitlarining miqdori va tarkibi⁵⁷

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Jami depozitlar miqdori (mlrd. yevroda)	564,41	572,21	568,03	603,75	621,46	622,04	666,26
Talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	61,7	63,6	66,1	65,2	60,9	55,6	56,1
Muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	38,3	36,4	33,9	34,8	39,1	44,4	43,9

2.2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, Deutsche Bank depozitlarining miqdori 2020-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, bank depozitlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada ko'paygan. Ushbu holatlar Deutsche Bank bankining depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.2-jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan yaqqol ko'rinadiki, Deutsche Bank depozitlarining hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2019-2021 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Lekin depozitlarning hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2020-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, Deutsche Bankning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.2-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki, Deutsche Bank depozitlarining hajmida muddatli depozitlarning salmog'i 2020-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda Deutsche Bank depozitlarining hajmida talab

⁵⁷ Jadval muallif tomonidan Deutsche Bankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

qilib olinguncha depozitlarning salmog'ini pasayish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi.

2.3-jadval

BNP Paribas banki depozitlarining majburiyatlarga nisbatan darajasi⁵⁸

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Depozitlar miqdori (mlrd yevro)	796,5	919,2	1088,6	1083,7	1132,8	1123,4	1101,7
Depozitlarning majburiyatlarga nisbatan darajasi, %	41,2	44,8	45,9	43,1	44,6	45,6	42,9

2.3-jadval ma'lumotlari aniq ko'rsatadiki, BNP Paribas banki depozitlarining miqdori 2018-2020 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, depozitlarning miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada ko'paygan. Bu esa, BNP Paribas bankining depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.3-jadval ma'lumotlari aniq ko'rsatadiki, BNP Paribas banki majburiyatlarining umumiy hajmida depozitlarning salmog'i 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan. Bu esa, BNP Paribas bankining depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.4-jadval

Deutsche Bank depozitlarining majburiyatlarga nisbatan darajasi⁵⁹

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Jami depozitlar miqdori (mlrd yevro)	564,41	572,21	568,03	603,75	621,46	622,04	666,26
Depozitlarning majburiyatlarga nisbatan darajasi, %	44,1	46,3	45,0	48,1	49,1	50,3	50,9

⁵⁸ Jadval muallif tomonidan BNP Paribas bankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan

⁵⁹ Jadval muallif tomonidan Deutsche Bankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan

2.4-jadval ma'lumotlari ko'rsatdiki, Deutsche Bank depozitlarining miqdori 2020-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, Deutsche Bankning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.4-jadval ma'lumotlari ko'rsatdiki, Deutsche Bank majburiyatlarining umumiy hajmida depozitlarning salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. Bu esa, Deutsche Bankning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

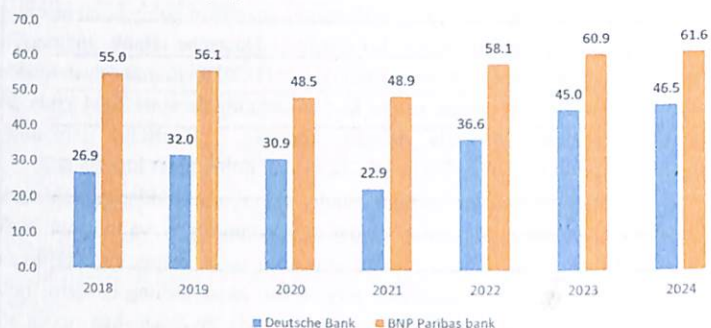
Germaniya va Fransiya bank amaliyotida tijorat banklariga mijozlarning joriy hisob raqamlaridagi pul mablag'laridan to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni ushbu mablag'larni muddatli depozit hisob raqamlariga olmasdan turib, resurs sifatida foydalanishga ruxsat etilmaydi. Bunda faqatgina joriy hisob raqamlarning barqaror qoldig'idan, ya'ni kamaymaydigan qoldig'idan resurs sifatida foydalanishga ruxsat etiladi. Bu esa, o'z navbatida, joriy hisob raqamlaridagi pul mablag'laridan foydalanishning tijorat banklarining joriy likvidligiga nisbatan salbiy ta'sirini yuzaga kelishiga imkon bermaydi.

Shunisi ahamiyatliki, Yevropa markaziy bankining majburiy zaxira siyosati Germaniya va Fransiya tijorat banklarining depozit bazasi barqarorligiga nisbatan salbiy ta'sirini yuzaga keltirmaydi. Buning sababi shundaki, birinchidan, majburiy zaxira stavkasining darajasi past. Xozirgi davrda Yevropa markaziy bankining majburiy zaxira stavkasi 2 foizni tashkil qiladi. Ikkinchidan, Yevropa markaziy banki majburiy zaxira ajratmalari summasini Germaniya va Fransiya tijorat banklarining yevrodagi "Nostro" vakillik hisob raqamidan olib qo'ymaydi. Bu esa, majburiy zaxira siyosatining tijorat banklarining likvidligiga nisbatan salbiy ta'sirining yuzaga kelishining oldini oladi.

Yevropa markaziy banki tomonidan majburiy zaxira stavkasini past qilib belgilanganligi bu instrumentdan pul-kredit siyosatini amalga oshirishda faol tarzda foydalanilmayotganligini ko'rsatadi. Bu esa, pul-kredit siyosatining boshqa instrumentlaridan, hususan, qayta moliyalash siyosati va ochiq bozor siyosatidan foydalanish amaliyotining takomillashganligi bilan izohlanadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning ko'pchilligida, shu jumladan O'zbekiston Respublikasida Markaziy bankning majburiy zaxira stavkalari nisbatan yuqori bo'lib, ushbu holat majburiy zaxira siyosatidan pul kredit siyosatining asosiy instrumenti sifati foydalanilayotganligini ko'rsatadi. Bu esa, o'z navbatida, pul-kredit siyosatining boshqa instrumentlaridan foydalanish amaliyotini takomillashmaganligi bilan izohlanadi. Masalan, ushbu mamlakatlarda inflyatsiya darajasining yuqori ekanligi Markaziy-banklarga qayta moliyalash stavkasining darajasini pasaytirish imkonini bermaydi. Bundan tashqari, milliy fond bozorining

rivojlanmaganligi Markaziy bankning ochiq bozor operatsiyalari hajmini oshirish imkoniyatini cheklab qo'yadi.

2.1-rasm. Deutsche Bank, BNP Paribas bank da muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i, % larda⁶⁰

2.1-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki Deutsche Bankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda muddatli depozitlarga to'langan foizlar summasining o'sish sur'atini foizli xarajatlarning o'sish sur'atidan yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi.

2.1-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki Deutsche Bankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli harajatlardagi salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, bankning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi. Buning sababi shundaki, muddatli va jamg'arma depozitlar tijorat banklari resurslarining asosiy manbai bo'lganligi sababli, ularga to'langan foizlar foizli xarajatlarning asosiy qismini tashkil qilishi kerak. Jaxon banki ekspertlari tavsiya qiladiki, foizsiz harajatlar tijorat banki jami xarajatlarining 45 foizidan oshmasligi kerak.

2.1-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki BNP Paribas bank ida muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2020-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda muddatli depozitlarga to'langan foizlar summasining o'sish sur'atini foizli xarajatlarning o'sish sur'atidan yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi.

Germaniya va Fransiya banklarida depozit bazaning yetariligidini ta'minlash depozit operatsiyalarini rivojlantirishning asosiy masalalaridan biri sifatida qaraladi.

Xalqaro bank amaliyotida tijorat banklarining depozit bazasining yetariligidini ta'minlashda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki va AQSh bank nazorati organlari tomonidan ishlab chiqilgan metodikalardan asos sifatida foydalaniladi.

Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki metodikasiga ko'ra, tijorat bankining depozit bazasi yetarli bo'lishi uchun talab qilib olinadigan depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 30 foizdan oshmasligi kerak.

AQSh bank nazorati organlarining metodikasiga ko'ra, tijorat bankining depozit bazasi yetarli bo'lishi uchun barqaror depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 75 foizdan kam bo'lmasligi kerak. Bunda barqaror depozitlar tarkibiga quyidagilar kiritiladi:

- transaksion depozitlarning barqaror qoldig'i;
- muddatli depozitlar;
- jamg'arma depozitlar.

Germaniya va Fransiya tijorat banklarida jismoniy shaxslarning muddatli omonatlarini jalb qilish ko'lamini kengaytirishga depozit operatsiyalarini rivojlantirishning ustivor yo'nalishi sifatida qaraladi. Buning sababi shundaki, birinchidan, jismoniy shaxslarning muddatli depozitlari yuridik shaxslarning muddatlari depozitlariga nisbatan arzon resurs hisoblanadi; ikkinchidan, jismoniy shaxslarning muddatli depozitlari yuridik shaxslarning muddatlari depozitlariga nisbatan tijorat bankida uzoq vaqt saqlanadi; uchinchidan, jismoniy shaxslarning muddatli depozitlari tijorat bankining resurs bazasini diversifikatsiya qilish imkonini beradi.

Shunisi ahamiyatliki, yevrohududda inflatsiya va devolvatsiya ta'sirida tijorat banklariga jalb qilingan depozitlar va ularga hisoblangan foizlarning real qiymatini pasayish havfi mavjud emas. Buning ustiga, Aholining real daromadlari darajasining yuqori ekanligi banklardagi muddatli omonatlar miqdorini ko'paytirish imkonini beradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda inflyatsiya darajasini va devalvatsiya sur'atini nisbatan yuqori ekanligi tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish jarayonlariga nisbatan salbiy ta'sirini yuzaga keltiradi. Buning sababi shundaki, birinchidan, inflyatsiya va devolvatsiya ta'sirida tijorat banklariga jalb qilingan depozitlarning va ularga hisoblangan foizlarning real qiymati pasayadi; ikkinchidan, inflyatsiya va devolvatsiya ta'sirida jismoniy shaxslarning real daromadlari kamayadi. Bu esa, aholining muddatli omonatlarini tijorat banklariga jalb qilish ko'lamini kengaytirishga to'sqinlik qiladi.

Shunisi ahamiyatliki, Germaniya va Fransiya depozitlarni so'g'urtalash tizimi to'liq shakllantirilgan. Bu esa, jismoniy va yuridik shaxslarning tijorat banklariga bo'lgan ishonchini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa, depozitlarning sug'urtalash tizimi to'liq

⁶⁰ Rasm muallif tomonidan Deutsche Bank va BNP Paribas bank ning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

shakllanmagan. Masalan O'zbekistonda yuridik shaxslarning depozitlarini sug'urtalash tizimi umuman mavjud emas. Faqat jismoniy shaxslarning tijorat bankidagi ikki yuz million so'mgacha bo'lgan omonatlari davlat tomonidan to'liq kafolatlangan. Rossiyada jismoniy shaxslarning tijorat banklaridagi 400 ming rublgacha bo'lgan omonatlari davlat tomonidan to'liq kafolatlangan.

Germaniya va Fransiya bank amaliyotida tijorat banklarining depozit bazasini boshqarishda operatsion riskni baholash va boshqarish tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa so'ngi yillarda bank xodimlarining noqonuniy hatti xarakatlari tufayli tijorat banklari ko'rayotgan zararlarning miqdorini oshayotganligi bilan izohlanadi.

2.2-§. Tijorat banklarining ssuda operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasi

Taraqqiy etgan mamlakatlarda tijorat banklarining ssuda operatsiyalari va qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan fond operatsiyalari ular aktiv operatsiyalarining asosiy qismini tashkil qiladi. Shu sababli, tijorat banklarining likvidiligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashda asosiy e'tibor ssuda va fond operatsiyalarining sifatini ta'minlashga qaratiladi.

2.5-jadval.

Deutsche bank aktivlari, kreditlarining miqdori va darajasi⁶¹

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Aktivlar (mlrd yevro)	1348,1	1297,7	1325,3	1324,0	1336,8	1312,3	1387,2
Brutto kreditlar (mlrd yevro)	400,3	429,8	427,0	471,3	483,7	473,7	478,9
Kreditlarning bruto aktivlarga nisbatan darajasi, %	29,7	33,1	32,2	35,6	36,2	36,1	34,5

2.5-jadval ma'lumotlari ko'rsatdiki, Deutsche Bank aktivlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda o'sgan. Bu esa, mazkur davrda bruto kreditlar miqdorining yuqori sur'atda o'sganligi bilan izohlanadi va bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.5-jadval ma'lumotlari ko'rsatdiki, Deutsche Bank aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2018-2022 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga

⁶¹ Jadval muallif tomonidan Deutsche Bankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan

nisbatan yuqori sur'atda oshgan. Ushbu holatlar Deutsche Bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.6-jadval.

BNP Paribas bank aktivlari, kreditlarining miqdori va darajasi⁶²

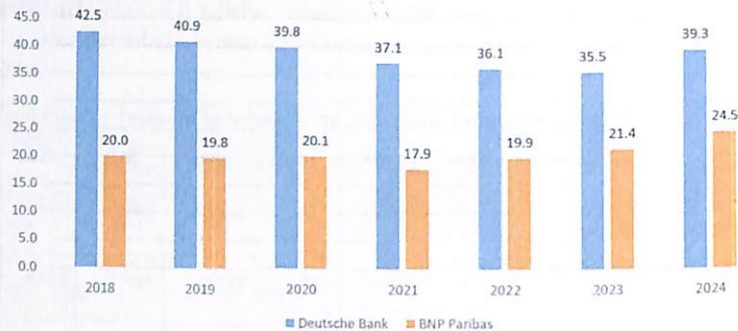
Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Aktivlar (mlrd yevro)	2040,8	2164,7	2488,5	2634,4	2666,4	2591,5	2704,9
Brutto kreditlar (mlrd yevro)	785,4	827,5	828,5	835,8	889,7	883,6	1047,1
Kreditlarning bruto aktivlarga nisbatan darajasi	38,5	38,2	33,3	31,7	33,4	34,1	38,7

2.6-jadval ma'lumotlari ko'rsatdiki BNP Paribas banki aktivlarining miqdori 2018-2022 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, aktivlarning miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda o'sgan. Bu esa, BNP Paribas bank kreditlarining mazkur davrda o'sish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi.

2.6-jadval ma'lumotlari ko'rsatdiki BNP Paribas banki aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2019-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa mazkur davrda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning bruto aktivlar hajmidagi salmog'ini oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi.

2.6-jadval ma'lumotlari ko'rsatdiki BNP Paribas banki aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlarning aktivlar hajmidagi salmog'ining pasayganligi bilan izohlanadi va BNP Paribas bankining kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

⁶² Jadval muallif tomonidan BNP Paribas bankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2.2-rasm. Deutsche bank, BNP Paribas bank qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarni brutto aktivlarga nisbatan darajasi, %⁶³

2.2-rasm ma'lumotlaridan yaqqol ko'rinadiki, Deutsche bank da qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlarning va kassali aktivlarning brutto aktivlarga nisbatan darajasini oshganligi bilan izohlanadi.

2.2-rasm ma'lumotlaridan yaqqol ko'rinadiki, Deutsche bank da qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2022-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlarning va kassali aktivlarning brutto aktivlarga nisbatan darajasini pasayganligi bilan izohlanadi va bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

Tijorat banklarida kreditlar va fondli aktivlar asosiy aktivlar bo'lganligi sababli ularning brutto aktivlar hajmidagi salmog'ini barqaror bo'lishi banklarning likvidligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

2.2-rasm ma'lumotlaridan yaqqol ko'rinadiki, BNP Paribas bankida qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlarning va kassali aktivlarning brutto aktivlarga nisbatan darajasini pasayganligi bilan izohlanadi va bankning fond operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

⁶³ Rasm muallif tomonidan Deutsche Bank va BNP Paribas bank ning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2.7-jadval.

Deutsche bank da kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori va darajasi⁶⁴

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori (mln yevro)	12 992	13 760	11 439	10 477	14 088	22 559	23 692
Kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi, %	52,4	54,7	64,2	63,1	58,0	51,2	48,0

2.7-jadval ma'lumotlari yaqqol ko'rsatadiki, Deutsche bankda kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori 2019-2021 yillarda kamayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq ushu ko'rsatkich 2021-2024 yillarda ko'payish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, kredit operatsiyalarining samaradorligini ta'minlash nuqta nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.7-jadval ma'lumotlari yaqqol ko'rsatadiki, Deutsche bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq mazkur ko'rsatkich 2021-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa mazkur davrda fond operatsiyalaridan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini oshganligi bilan izohlanadi.

Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki ekspertlarining tavsiyasiga ko'ra, tijorat banki jami daromadlarining asosiy qismi, ya'ni kamida 70 foizi asosiy faoliyat turlaridan olinishi kerak. Tijorat banklarda esa ikkita asosiy faoliyat turi bor-kreditlar berish va qimmatli qog'ozlarga investitsiya qilish.

⁶⁴ Jadval muallif tomonidan Deutsche Bankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2.8-jadval.

BNP Paribas bank da kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori va darajasi⁶⁵

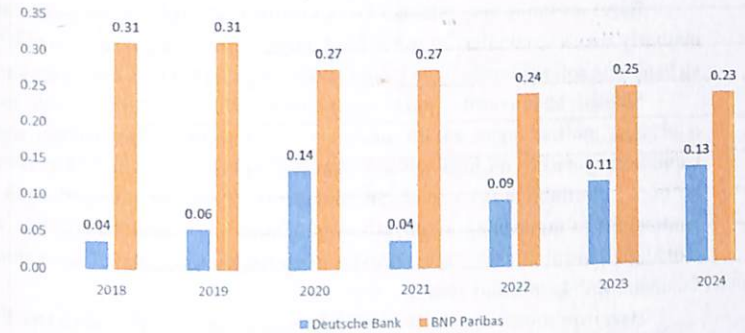
Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori (mln yevro)	26 957	27 790	22 268	21 423	30 749	59 019	59 598
Kreditlardan olingan foizli daromatlarni jami foizli daromadlardagi ulushi, %	75,5	74,5	66,3	72,6	74,8	74,2	71,8

2.8-jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning miqdori 2019-2021 yillarda kamayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalardan olingan foizli daromadlarning miqdorini oshganligi bilan izohlanadi.

2.8-jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlardan va banklararo depozitlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini oshganligi bilan izohlanadi.

2.8-jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan pasaygan. Bu esa, mazkur davrda kreditlardan va banklararo depozitlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini oshganligi bilan izohlanadi.

⁶⁵ Jadval muallif tomonidan BNP Paribas bankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2.3-rasm. Deutsche bank va BNP Paribas bank da kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarni brutto aktivlarga nisbatan darajasi, %⁶⁶

2.3-rasm ma'lumotlari aniq ko'rsatadiki, Deutsche bank da kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarni brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2020 yillarda, 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq tahlil davrida kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarni brutto aktivlarga nisbatan darajasi ushbu ko'rsatkichning me'yoriy darajasidan oshib ketmagan. Bu esa, bankning kredit operatsiyalari samaradorligini ta'minlash nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

2.3-rasm ma'lumotlari aniq ko'rsatadiki, BNP Paribas bankda kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarni brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2024 yillarda barqaror bo'lgan. Buning ustiga. Ushbu ko'rsatkichning haqiqatdagi darajasi uning me'yoriy darajasidan oshib ketmagan. Bu esa, bankning kredit operatsiyalari samaradorligini ta'minlash nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

Germaniya va Fransiya banklarida kreditlar bo'yicha zaxiralar tashkil qilish Bazel qo'mitasining talablari asosida amalga oshiriladi. Ushbu talablarga ko'ra, kreditlar bo'yicha zaxira tasniflangan kreditlarning quyidagi 5 toifasi bo'yicha amalga oshiriladi:

- standart kreditlar;
- substandart kreditlar;
- qoniqarsiz kreditlar;
- shubhali kreditlar;
- umidsiz kreditlar.

⁶⁶ Rasm muallif tomonidan Deutsche Bank va BNP Paribas bank ning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Bazel qo'mitasining talabiga ko'ra tasniflangan kreditlar bo'yicha yaratilgan majburiy zaxira ajratmalari so'mmasi to'liq tijorat bankining xarajatiga olib boriladi va bankning soliqqa tortiladigan bazasi kredit bo'yicha zaxira summasiga kamayadi.

Shunisi ahamiyatliki Bazel qo'mitasi kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari so'mmasining bir qismini regulyativ kapitalning yetariligidini hisoblab inobatga olishni tavsiya qiladi. Uning tavsiyasiga ko'ra, kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari so'mmasining regulyativ kapitalning yetarligini baholashda hisobga olinadigan qismi tijorat banki aktivlarining riskka tortilgan so'mmasining 1.25 foizidan oshib ketmasligi kerak.

Bazel qo'mitasining talabi bo'yicha tijorat banklarining aktivlari 5 ta risk tarajasi bo'yicha riskka tortiladi: 0%; 20%; 50%; 100%; 150%.

Germaniya va Fransiya banklarida muddati o'tgan kreditlarning yo'l qo'yish mumkin chegarasi ko'rsatkichiga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu chegara tijorat bankining jami kreditlariga nisbatan 5 foizni tashkil qiladi. Muddati o'tgan kredit so'mmasi brutto kreditlar so'mmasiga nisbatan 5 foizga yetishi bilan Germaniya va Fransiya banklari uning 2-2.5 foizini balansdan chiqaradi.

Germaniya va Fransiya banklari Bazel qo'mitasining kredit riskini baholash bo'yicha tavsiyalarini qabul qilgan.

Bazel-II kredit riskini o'Ichash bo'yicha uch yondashuvni taklif etadi:

-standartlashgan yondashuv;

-ichki reytinglarga asoslangan bazaviy yondashuv (IRB-Internal rating-based approach);

- ichki reytinglarga asoslangan takomillashgan yondashuv.

Tijorat banklarida IRB yondashuvi asosida defolt bo'lish ehtimolini baholash uchun quyidagi modeldan foydalaniladi:

$$PD_i = \frac{\Delta ICR_{Ti}}{ICR_{Def} - ICR_{Ti}} \times 100\%,$$

Bu yerda:

PD_i - i - mijozning defolt bo'lish ehtimoli;

ΔICR_{Ti} - i - mijozning kredit shartnomasi davrida kredit reytingining o'zgarishi;

ICR_{Def} - maksimal defolt reytingi.

Ushbu modelni tuzish uchun ikki bosqichdan o'tish talab etiladi. Birinchi bosqich - mijozning kredit reytingini o'zgarish tezligini hisoblash.

$$V_{\Delta CR_{Ti}} = \frac{ICR_{t_2} - ICR_{t_1}}{(t_2 - t_1)},$$

Bu yerda:

ICR_{t_2} - i-mijozning t_2 vaqtdagi kredit reytingi;

ICR_{t_1} - i-mijozning t_1 vaqtdagi kredit reytingi;

t_1 - i-mijozning hisobot sanalari ($t_2 > t_1$).

Ko'rsatilgan hisobot sanalari sifatida quyidagilarni ishlatish mumkin:

t_1 - hisobot yilining boshi yoki kreditni berish sanasi (kreditlanayotgan mijozlar uchun), agar kredit joriy yilda berilgan bo'lsa;

t_2 - defolt ehtimolini baholashdan oldingi so'nggi hisobot sanasi.

Ikkinchi bosqich - ΔICR_{Ti} - izmenenie kreditnogo reytinga i-mijozning kredit shartnomasi davrida kredit reytingini o'zgarishi.

Ichki reytinglar asosidagi yondashuvda kredit riski darajasi bankning ichki reytinglariga asoslangan ballarga bog'liq ravishda belgilanadi. Banklarning ichki reytingi esa, mijozlarning kredit tarixiga asosan belgilanadi. Mazkur yondashuvda uch muhim jihat mavjud:

- bank o'zining va o'z kontragentlarining krizis yoki bankrot imkoniyatlariga mustaqil baho berishni amalga oshirishga qodir bo'lishi lozim;

- bank risklarga integral baho bera olishi zarur;

- ichki baholash bank qanday ma'lumotlardan foydalanishiga bog'liq bo'ladi, ya'ni bank o'z risklarini ishonchli ma'lumotlarga muvofiq o'Ichashga qodir bo'lishi shart.

Bazel-II ning muhim talablaridan biri yetarli darajada zaxira ajratmalari bilan ta'minlanmagan bank kreditlarining risk darajasini oshirish talabidir. Ushbu talabning mohiyati shundaki, kreditning qaytarish muddati tugaganiga 90 kun va undan ortiq vaqt o'tgan bo'lsa, yaratilgan zaxira ajratmasi miqdori kredit bo'yicha umumiy qarzdorlikning 20 foizidan kam bo'lsa, u holda, mazkur kreditlarning risk darajasi 150 foizni tashkil qiladi. Bu esa, muddati o'tgan kreditlarning brutto kreditlar hajmidagi salmog'i nisbatan yuqori bo'lgan tijorat banklarining kreditlikligiga va kapital bazasining barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Buning sababi shundaki, birinchidan, respublikamizda kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari to'liq tijorat banklarining xarajatiga olib boriladi. Bu esa, o'z navbatida, banklarning sof foydasini kapitallashtirish darajasining pasayishiga xizmat qiladi. Ikkinchidan, muddati o'tgan kreditlarning 150% darajasida riskka tortilishi tijorat banklarining riskka tortilgan aktivlari

summasining oshishiga olib keladi. Buning natijasida tijorat banklari kapitalining yetarlilik koeffitsienti pasayadi. Uchinchidan, kreditlarning asosiy qismi tijorat bankining "Nostro" vakillik hisobraqamlarini kreditlash yo'li bilan amalga oshiriladi. Shu sababli, kreditlarning muddatida qaytmasligi bankning likvidli aktivlari miqdorining kamayishiga va shuning asosida uning joriy likvidlilik darajasining pasayishiga olib keladi.

Muddati o'tgan kreditlarning risk darajasini oshishi natijasida tijorat banklarining kapital bazasi va ularning likvidligiga nisbatan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy ta'sirga barham berish uchun Markaziy bank tomonidan tijorat banklarining muddati o'tgan kreditlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni aniqlashtirilishi va kuchaytirilishi lozim.

2.3-§. Tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarini rivojlantirish borasidagi xorij tajribasidan O'zbekiston amaliyotida foydalanish imkoniyatlari

Dissertatsion tadqiqotimizning ob'ekti bo'lgan traensmilliy banklar - Deutsche bank va BNP Paribas bankning depozit-ssuda operatsiyalarini rivojlantirish sohasidagi tajribasini quyidagi jihatlarni O'zbekiston banklari amaliy ahamiyatga ega deb hisoblaymiz:

1. Depozitlar miqdorining barqaror o'sishini ta'minlash.

Amalga oshirilgan tahlillar ko'rsatdiki, BNP Paribas banki depozitlarining miqdori 2018-2020 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgani holda, bank depozitlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada ko'paygan.

Deutsche Bank depozitlarining miqdori 2020-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgani holda, bank depozitlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada ko'paygan.

2. Tijorat banklari depozitlarining yetarliligini ta'minlash.

Amalga oshirilgan tahlillar ko'rsatdiki:

* BNP Paribas banki depozitlarining hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2019-2021 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgani holda, mazkur ko'rsatkich 2021-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

* BNP Paribas banki depozitlarining hajmida muddatli depozitlarning salmog'ini 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi depozitlarning hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'ini pasayish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi;

*Deutsche Bank depozitlarining hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2020-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

*Deutsche Bank depozitlarining hajmida muddatli depozitlarning salmog'ini 2020-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi mazkur davrda depozitlarning hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'ini pasayish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi.

3. Depozitlarning tijorat banklari majburiyatlarining hajmidagi salmog'ining barqarorligini ta'minlash.

Amalga oshirilgan tahlillar ko'rsatdiki:

* Deutsche Bank majburiyatlarining umumiy hajmida depozitlarining salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgani holda, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan;

*BNP Paribas banki majburiyatlarining umumiy hajmida depozitlarning salmog'i 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgani holda, mazkur ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan.

4. Innovatsion depozit turlarini joriy qilish hisobiga depozit xizmatlarining samaradorligini ta'minlash.

BNP Paribas Bankda hozirgi davrda quyidagi depozitlar mavjud:

*valyutali depozitlar (EUR, USD, CHF va boshqalar);

*muddatli depozitlar (fiksirovan foiz bilan);

*joriy depozitlar (iste'molchilar va korxonalar uchun);

*omonat xisoblar (tejamkorlik xisoblari);

*inovatsion depozitlar (indekslangan, investitsiya bilan bog'liq).

Depozitlarning asosiy shartlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

*muddat: 1 oydan 5 yilgacha (turli variantlar mavjud);

*foiz stavkasi: Valyutaga va muddatga qarab (0.5% dan 5% gacha);

*minimal summa: 100-1000 EUR/USD (turli filiallarda farq qilishi mumkin);

*kapitalizatsiya: qo'shimcha foizni oylik/yillik kapitalizatsiya bilan olish imkoniyati;

*erkin to'lov: Ayrim depozitlarda muddatdan oldin bo'lib to'lash imkoniyati (lekin foizlar kamaytirilishi mumkin).

Shunisi ahamiyatliki, BNP Paribas Bank depozitlar sohasida quyidagi innovatsion yondashuvlarni qo'llagan:

1. Raqamli depozit xizmatlari:

*Smart Deposit – mobil ilova orqali depozit ochish va boshqarish;

*Avtomatlashtirilgan hisoblar – foydani algoritmik hisoblash;

*Inovatsion depozit mahsulotlari:

*indekslangan depozitlar – fond birjasi indeksiga bog'liq foizlar;

*ekologik depozitlar – yashil energetika loyihalariga investitsiya.

2. Ishonchli bonus tizimi:

*referral bonuslar – do'stlarni taklif qilish orqasida qo'shimcha foiz olish;

*loyallik dasturi – uzoq muddatli depozitlar uchun maxsus bonuslar;
 *shaxsiy depozit takliflari – mijozlarning sarf-harajatlari qarab optimal depozitlarni takdim etish.

2.9-jadval

BNP Paribas Bankda depozitlarning Foiz stavkalari (2024 yil 31 dekabr holatiga)

Valyuta	3 oylik	6 oylik	1 yillik	3 yillik
EUR	0.75%	1.25%	2.0%	2.5%
USD	1.5%	2.0%	3.0%	3.5%
PLN	4.0%	5.0%	5.5%	6.0%

2.9-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2024 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra, BNP Paribas Bankda PLN valyutasidagi depozitlarning foiz stavkalari nisbatan yuqori bo'lgan.

Shunisi ahamiyatliki, BNP Paribas Bank depozit xizmatlari sohasida quyidagi qo'shimcha imkoniyatlarni taqdim etadi:

*loyallik bonuslari – 3 yilga depozit ochilsa, +0.25% qo'shimcha;

*referral programmasi – do'stingiz depozit ochsa, ikkovingizga 50 EUR bonus.

*agar mijoz konkret bir filial (masalan, BNP Paribas Poland yoki BNP Paribas UAE) uchun ma'lumotlarni olmoqchi bo'lsa, qaysi mamlakatda depozit ochishni niyat qilganini yozib qoldiradi, bank uni to'g'ri ma'lumot bilan ta'minlaydi.

5. Tijorat banklari aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning barqaror salmog'ini ta'minlash.

Amalga oshirilgan tahlillar ko'rsatdiki:

*Deutsche Bank aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2018-2022 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgani holda, mazkur ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan;

*BNP Paribas banki aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'ini 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi mazkur davrda kreditlarning aktivlar hajmidagi salmog'ining pasayganligi bilan izohlanadi va BNP Paribas bankining kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

6. Kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushining barqarorligini ta'minlash.

Amalga oshirilgan tahlillar ko'rsatdiki:

*Deutsche bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini 2021-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lganligi mazkur davrda fond operatsiyalaridan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini oshganligi bilan izohlanadi;

*BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini 2024 yilda 2018 yilga nisbatan pasayganligi mazkur davrda kreditlardan va banklararo depozitlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini oshganligi bilan izohlanadi.

7. Kreditlardan bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarni brutto aktivlarga nisbatan darajasining me'yoriy darajasini ta'minlash.

*Deutsche bank da kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarni brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2024 yillarda ushbu ko'rsatkichning me'yoriy darajasidan oshib ketmagan;

*BNP Paribas bankda kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarni brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2024 yillarda barqaror bo'lgan va ushbu ko'rsatkichning haqiqatdagi darajasi uning me'yoriy darajasidan oshib ketmagan.

Germaniya va Fransiya banklarida kreditlar bo'yicha zaxiralar tashkil qilish Bazel qo'mitasining talablari asosida amalga oshiriladi va ushbu talablarga ko'ra, kreditlar bo'yicha zaxira tasniflangan kreditlarning quyidagi 5 toifasi bo'yicha amalga oshiriladi:

- standart kreditlar;
- substandart kreditlar;
- qoniqarsiz kreditlar;
- shubhali kreditlar;
- umidsiz kreditlar.

Innovatsion kredit mahsulotlarini (forfeiting, kontokorrent, overdraft, revolverli kredit) kreditlash amaliyotiga joriy etish yo'li bilan kredit mexanizmining samaradorligini oshirish yurasidagi ilg'or xorij tajribasi ko'rsatdiki:

*banklar amaliyotiga joriy qilinadigan innovatsion kredit mahsulotlarining samaradorligini baholash imkonini beradigan ko'rsatkichlar tizimini shakllantirish lozim;

*innovatsion kreditlarning samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillarning ta'sir darajalarini miqdoriy baholash tizimini shakllantirish kerak (resurslarning bahosi, makroiqtisodiy monetar indikatorlarning o'zgarishi, ssuda kapitallari bozorining stavkalarini o'zgarishi va boshq.);

* forfeyting kreditlash shaklini amaliyotga joriy qilish uchun iqtisodiyotning real sektori korxonalariga tijorat veksellari chiqarishga ruxsat berish zarur;

* overdraft kreditlari berishda kredit shartnomasiga overdraft krediti bo'yicha qarzdorlikni keyingi oyga o'tmasligini ta'minlaydigan band kiritish kerak;

* faktoringda tovar hujjatlarini sotib olish sharti (regress huquqi bilan yoki regress huquqsiz) aniq ko'rsatilishi lozim;

* yuqori riskli innovatsion kreditlarni faqat to'lovga qobillik darajasi yuqori bo'lgan va davlat budjeti oldida muddati o'tgan qarzdorligi bo'lmagan mijozlarga berish zarur;

* revolverli kreditlarni qayta tiklanish muddati kredit shartnomasida aniq ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosa

Tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasining tahlili ko'rsatdiki:

- BNP Paribas banki depozitlarining miqdori 2018-2020 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, bank depozitlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada ko'paygan;

- BNP Paribas banki depozitlarining hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2019-2021 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Lekin depozitlarning hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2021-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- BNP Paribas banki depozitlarining hajmida muddatli depozitlarning salmog'i 2018-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq, depozitlarning umumiy hajmida muddatli depozitlarning salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Deutsche Bank depozitlarining miqdori 2020-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, bank depozitlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada ko'paygan;

- Deutsche Bank depozitlarining hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2019-2021 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Lekin depozitlarning hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2020-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Deutsche Bankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda muddatli depozitlarga to'langan foizlar summasining o'sish sur'atini foizli xarajatlarning o'sish sur'atidan yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi;

- Deutsche Bankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli harajatlardagi salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- BNP Paribas bank ida muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2020-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan;

Tijorat banklarining ssuda operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasi

- Deutsche Bank aktivlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda o'sgan. Bu esa, mazkur davrda brutto kreditlar miqdorining yuqori sur'atda o'sganligi bilan izohlanadi;

- Deutsche Bank aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2018-2022 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan;

- BNP Paribas banki aktivlarining miqdori 2018-2022 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, aktivlarning miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda o'sgan;

- BNP Paribas banki aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2019-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa mazkur davrda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlar hajmidagi salmog'ini oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi;

- BNP Paribas banki aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlarning aktivlar hajmidagi salmog'ining pasayganligi bilan izohlanadi;

- Deutsche bank da qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlarning va kassali aktivlarning brutto aktivlarga nisbatan darajasini oshganligi bilan izohlanadi;

- Deutsche bank da qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2022-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- BNP Paribas bankida qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Deutsche bankda kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori 2019-2021 yillarda kamayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq ushbu ko'rsatkich 2021-2024 yillarda ko'payish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Deutsche bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq mazkur ko'rsatkich 2021-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning miqdori 2019-2021 yillarda kamayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalardan olingan foizli daromadlarning miqdorini oshganligi bilan izohlanadi;

- BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlardan va banklararo depozitlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini oshganligi bilan izohlanadi.

- BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan pasaygan. Bu esa, mazkur davrda kreditlardan va banklararo depozitlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini oshganligi bilan izohlanadi.

3-BOB. O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT VA SSUDA OPERATSIYALARINING METODOLOGIK VA AMALIY ASOSLARI

3.1-§. Tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik asoslari

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonuniga muvofiq, banklar tomonidan amalga oshiriladigan moliyaviy operatsiyalar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- pul mablag'larini omonatlarga (depozitlarga) jalb etish;
- to'lovlarni amalga oshirish, shu jumladan bank hisobvaraqlarini ochmasdan amalga oshirish;
- jismoniy va yuridik shaxslarning bank hisobvaraqlarini, shu jumladan banklarning vakillik hisobvaraqlarini ochish hamda yuritish;
- kreditlarni ularning qaytarilishi, foizlilik va muddatlilik sharti bilan o'z nomidan o'zining mablag'lari hamda jalb etilgan mablag'lar hisobidan berish;
- chet el valyutasi bilan naqd va naqdsiz shakllardagi operatsiyalar;
- jismoniy yoki yuridik shaxs bilan tuzilgan shartnoma bo'yicha pul mablag'larini va boshqa mol-mulkni ishonchli boshqarish;
- inkassatsiya va kassa xizmatlarini ko'rsatish;
- uchinchi shaxslar nomidan ularning majburiyatlari bajarilishini nazarda tutuvchi kafolatlar berish va boshqa majburiyatlarni qabul qilish⁶⁷.

O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risidagi qonunga ko'ra, Markaziy bank:

- pul bozorida likvidlilikni taqdim etish va uni olib qo'yish bo'yicha operatsiyalarni o'tkazadi;
- likvidlilikning vaqtinchalik taqchilligi yuzaga kelganda to'lovlarning uzluksizligini ta'minlash maqsadida Markaziy bank likvidlilikni saqlab turish uchun to'lovga qobiliyatli va barqaror tijorat banklariga olti oygacha bo'lgan muddatga qisqa muddatli kreditlar tarzida tezkor yordam berishga haqli. Mazkur kreditlar bo'yicha foiz stavkasi Markaziy bankning boshqa kreditlariga doir amaldagi stavkalardan kam bo'lmasligi va u bankning aktivlari bilan ta'minlangan bo'lishi kerak;

- tijorat banklari bilan depozit operatsiyalarini amalga oshiradi;

⁶⁷ O'zbekiston Respublikasining qonuni. Banklar va bank faoliyati to'g'risida//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.11.2019 y., 03/19/580/3994-son; 07.01.2020 y., 03/20/600/0023-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son; 12.10.2021 y., 03/21/721/0952-son; 20.04.2023 y., 03/23/831/0219-son; 29.11.2023 y., 03/23/880/0905-son; 07.02.2024 y., 03/24/905/0106-son; 22.02.2024 y., 03/24/911/0142-son.

– kredit tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar to'g'risidagi axborotni oshkor etish tartibini belgilaydi;

– kredit tashkilotlari faoliyatidagi ularning xizmatlari iste'molchilarining huquqlari buzilishiga olib keluvchi tizimli kamchiliklarni aniqlaydi, shuningdek ularni bartaraf etish choralari ko'radi;

– o'z xizmatlari iste'molchilarining huquqlari buzilishiga yo'l qo'ygan kredit tashkilotlariga nisbatan choralar va sanksiyalar qo'llaydi⁶⁸.

2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasida tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha quyidagi dolzarb vazifalar belgilangan:

– banklarning davlat resurslariga qaramligini pasaytirish;

– banklarning samarali infratuzilmasini yaratish va faoliyatini avtomatlashtirish;

– kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash;

– kreditlash hajmlarining mo'tadil o'sishiga amal qilish;

– muvozanatlashgan makroiqtisodiy siyosat yuritish;

– banklarda korporativ boshqaruvni takomillashirish va xalqaro amaliy tajribaga ega bo'lgan menejrlarni jalb qilish⁶⁹.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2018 yil 22 sentabrda 30/13-sonli Qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tijorat banklari bilan depozit operatsiyalarini amalga oshirish tartibi to'g'risida"gi nizomga (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2018 yil 25 oktabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3079) muvofiq:

– Markaziy bank tomonidan quyidagi turdagi depozit operatsiyalari amalga oshiriladi:

* depozit auksioni (foizli va miqdoriy);

* o'zgarmas foiz stavkasi bo'yicha depozit operatsiyalari.

– depozit auksioni quyidagi standart shartlar asosida o'tkaziladi:

* «1 hafta» - muddati yetti kalendar kunidan iborat bo'lgan depozit operatsiyasi;

* «2 hafta» - muddati o'n to'rt kalendar kunidan iborat depozit operatsiyasi;

* «1 oy» - muddati bir oydan iborat depozit operatsiyasi;

* «3 oy» - muddati uch oydan iborat depozit operatsiyasi.

– foizli depozit auksionlari Markaziy bank tomonidan depozit auksionida jalb qilinadigan pul mablag'larining maksimal miqdori o'rnatilgan holda amalga

⁶⁸ O'zbekiston Respublikasining qonuni. O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 12.11.2019 y., 03/19/582/4014-son.

⁶⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi PF-5992-sonli "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi farmoni//QHMMB.06/205992/0581-son. 13.05.2020 y.

oshiriladi. Bunda, depozitlar bo'yicha maksimal foiz stavkasi ham o'rnatilishi mumkin;

– Markaziy bank tomonidan foizli depozit auksioni natijalari bo'yicha avval tijorat banklarining raqobatsiz arizalari to'liq, shuningdek taklif etilgan foiz stavkasi chegirish stavkasidan yuqori bo'lmagan raqobatli arizalari qondiriladi. Raqobatli arizalar taklif qilingan minimal foiz stavkalaridan chegirish foiz stavkasigacha bo'lgan tartibda qondiriladi;

– foizli depozit auksionlari ikki xil usulda o'tkazilishi mumkin:

* «amerikacha» usul - tijorat banklarining raqobatli arizalari ularda taklif etilgan foiz stavkalari bo'yicha;

* «gollandcha» usul - tijorat banklarining raqobatli arizalari chegirish stavkasi bo'yicha qondiriladi⁷⁰.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2023 yil 23 avgustdagi 27/4-sonli Qarori bilan tasdiqlangan "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risida"gi nizomga (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2023 yil 29 sentabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3460) ko'ra:

– banklar o'z moliyaviy hisobotlarini buxgalteriya hisobining hisoblab yozish usuli asosida tuzishlari kerak, bundan pul oqimlari to'g'risidagi hisobot mustasno;

– foizlar buxgalteriya hisobining hisoblab yozish usuli bo'yicha tan olinadi;

– haftaning juma kuni hisoblab yoziladigan foizni hisoblashda odatda uch kun

- juma, shanba va yakshanba kunlari uchun foizlar hisobga olinishi lozim;

– bank omonati (depozit) summasiga foizlar hisobga olinishi lozim;

– bank omonati (depozit) summasiga foizlar hisobga olinishi lozim;

– bank omonati (depozit) summasiga foizlar hisobga olinishi lozim;

– banklar mukofot yoki diskont bilan sotilayotgan moliyaviy vositalar bo'yicha foizlarni hisoblab yozishda yoki shartnoma bo'yicha har oyda foizli

to'lovlarni to'lash grafigi ko'rsatilmaganda effektiv foiz stavkasi usulini qo'llashlari lozim;

⁷⁰ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2018 yil 22 sentabrda 30/13-sonli Qarori. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tijorat banklari bilan depozit operatsiyalarini amalga oshirish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 26.10.2018 y., 10/18/3079/2122-son; 31.12.2020 y., 10/20/3079-1/1701-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 28.07.2021 y., 10/21/3313/0724-son; 13.03.2025 y., 10/25/3079-2/0237-son.

– effektiv foiz stavkasi usulini qo'llashda mijozlar tomonidan yoki mijozlarga to'lanadigan foizli to'lovlar muddatlari va summalari hisoblab yozilgan foizlardan farq qilishi mumkin⁷¹.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2021 yil 18 noyabrdagi 20/4-sonli Qarori bilan tasdiqlangan Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasiga (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2021 yil 26 noyabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3336) muvofiq, tijorat banklarining depozitlari ularning buxgalteriya balansining majburiyatlar qismida, quyidagi turlarga ajratilgan holda, aks ettiriladi:

- talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar;
- jamg'arma depozitlar;
- muddatli depozitlar⁷².

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2021 yil 18 noyabrdagi 20/3-sonli Qarori (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2021 yil 27 noyabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3337) bilan tasdiqlangan "Tijorat banklarining hisob siyosati va moliyaviy hisobotlariga qo'yiladigan talablar to'g'risida"gi nizomga ko'ra, banklarning moliyaviy hisobotlari quyidagilarni o'z ichiga olishi lozim:

- moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot;
- foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot;
- xususiy kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobot;
- pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot;
- moliyaviy hisobotlarni tushuntiruvchi izohlar⁷³.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 sentabrdagi PQ-3270-sonli "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga ko'ra:

– tijorat banklarining raqobatdoshligi darajasini oshirish hamda banklarni ilg'or bank amaliyoti asosida faoliyat yuritadigan tizimga aylantirish, bank-moliya xizmat ko'rsatish sohasida aholining moliyaviy savodxonligi hamda huquqlarini himoya qilish darajasini oshirish, aholining mamlakatimiz bank tizimiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, mijozlarning bank tizimiga bo'lgan talablarini doimiy monitoring qilib borish, bank xizmatlari ko'rsatish madaniyatini oshirish,

⁷¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2023 yil 23 avgustdagi 27/4-sonli Qarori Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.10.2023 y., 10/23/3460/0742-son.

⁷² O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2021 yil 18 noyabrdagi 20/4-sonli Qarori Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasini tasdiqlash haqida//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 26.11.2021 y., 10/21/3336/1101-son; 01.08.2022 y., 10/22/3377/0696-son; 25.04.2023 y., 10/23/3336-1/0225-son; 12.06.2023 y., 10/23/3442/0359-son; 12.06.2023 y., 10/23/3442/0359-son; 06.02.2024 y., 10/24/3336-2/0100-son.

⁷³ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2021 yil 18 noyabrdagi 20/3-sonli Qarori Tijorat banklarining hisob siyosati va moliyaviy hisobotlariga qo'yiladigan talablar to'g'risida//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 27.11.2021 y., 10/21/3337/1103-son.

mijozlarning ehtiyojlarini qanoatlantiradigan ilg'or bank xizmatlari ko'rsatish chora-tadbirlari belgilandi;

– vazirliklar va idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari rahbarlarining tijorat banklari va ularning filiallari faoliyatiga aralashishi, shu jumladan, kredit portfeli va bank aktivlarini shakllantirish bilan bog'liq tadbirkorlik tavakkalchiligini boshqarish, shuningdek, tasdiqlangan biznes-rejalarda nazarda tutilmagan xayriya va badal xarajatlarini amalga oshirish ta'qiqlandi;

– tijorat banklarining ijobi xulosasisiz ularni davlat dasturlarini moliyalashtirishga jalb etish ta'qiqlandi;

– O'zbekiston Respublikasi Moliya vaziriga har yilgi O'zbekiston Respublikasining Davlat budgetini shakllantirishda xorijiy moliya institutlariga, chet el va mahalliy tijorat banklariga berilgan kreditlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi davlat kafolatlariga xizmat ko'rsatish bo'yicha xarajatlar qismida tegishli mablag'lar nazarda tutish majburiyati yuklandi⁷⁴.

O'zbekiston Respublikasining "Garov reestri to'g'risida"gi qonuniga ko'ra:

– garov reestri – bu qarzdorlarning majburiyatlari bajarilishini ta'minlash vositasi sifatida berib qo'ygan mol-mulkiga qonunda va ijara shartnomasida nazarda tutilgan hollarda yer uchastkasini ijaraga olish huquqiga nisbatan kreditorlarning huquqlari to'g'risidagi, shuningdek qarzdorning mol-mulkni tasarruf etish va undan foydalanishga doir huquqlariga qonunga muvofiq qo'yilgan cheklov hamda qarzdor o'z majburiyatlari lozim darajada bajarilishini ta'minlashi bilan bog'liq boshqa talablar haqidagi yozuvlarni o'z ichiga olgan ma'lumotlarning yagona axborot bazasidir;

– garov reestriga kiritilayotgan yozuv quyidagilarni o'z ichiga olgan bo'lishi kerak:

* qarzdor yoki pul talabnomasidan voz kechuvchi shaxs va kreditor to'g'risidagi axborot (jismaniy shaxslar uchun - familiyasi, ismi, otasining ismi va jismoniy shaxsning shaxsiy identifikatsiya raqami yoki yuridik shaxslar uchun - nomi, tashkiliy-huquqiy shakli va soliq to'lovchining identifikatsiya raqami);

* qarzdorning mol-mulki, yer uchastkasini ijaraga olish huquqi va kreditorning bu mol-mulkka yoki yer uchastkasini ijaraga olish huquqiga bo'lgan huquqlari tavsifi, pul talabnomasidan boshqa shaxs foydasiga voz kechish evaziga moliyalash shartnomasi uchun esa — voz kechilgan pul talabnomasining tavsifi;

⁷⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 sentabrdagi PQ-3270-sonli "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 25.09.2017 y., 07/17/3270/0004; 06.03.2018 y., 06/20/5370/0975-son; 23.07.2019 y., 07/19/4400/3468-son; 27.02.2021 y., 06/21/6179/0165-son.

– qarzdorning yoki pul talabnomasidan voz kechuvchi shaxsning yozma roziligi garov reestridan yozuv chiqarib tashlanguniga qadar kreditorda saqlanishi kerak;

– sudning undiruvni qarzdorning mol-mulkiga yer uchastkasini ijaraga olish huquqiga qaratish to'g'risidagi qonuniy kuchga kirgan qarori to'g'risida yozuv kiritish yoxud kiritilgan yozuvdan mol-mulkning bir qismini chiqarib tashlash yoki undagi axborotni o'zgartirish kreditor tomonidan qarzdorning rozilgisiz amalga oshiriladi⁷⁵.

O'zbekiston Respublikasining "Kredit axboroti almashinuvi to'g'risida"gi qonuniga muvofiq:

– kredit axboroti - kredit bitimining holati, berilgan ta'minot bo'yicha (garov, kafolat, kafillik, kreditni to'lamaslik xavfini sug'urtalash va ta'minotning boshqa turlari bo'yicha) majburiyatlarning bajarilishi haqidagi ma'lumotlar, shuningdek kredit axboroti sub'ektining kredit qobiliyatini, moliyaviy holatini, to'lov qobiliyatini, to'lov intizomini va o'zga sifatlarini aniqlashga ko'maklashuvchi boshqa axborolardir;

– kredit byurosi – bu qonunchilikda belgilangan tartibda tashkil etilgan va kredit axboroti almashinuvi amalga oshirish bo'yicha xizmatlar ko'rsatuvchi yuridik shaxsdir;

– O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki:

*kredit axboroti almashinuvi sohasida o'z vakolatlari doirasida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi;

*qonunchilikda belgilangan tartibda kredit byurosini davlat ro'yxatidan o'tkazishni amalga oshiradi va litsenziya beradi, litsenziatlar tomonidan litsenziya talablari va shartlariga rioya etilishini nazorat qiladi, litsenziyaning amal qilishini to'xtatib turadi yoki tugatadi, shuningdek litsenziyani bekor qiladi yoki qayta rasmiylashtiradi;

*kredit byurolarining davlat reestrini va Kredit axborotining davlat reestrini yuritadi;

*kredit byurolari uchun ichki audit o'tkazishga, yillik hisobotlar tuzishga, shuningdek kredit axboroti himoya qilinishini ta'minlovchi dasturiy-texnikaviy kompleksning parametrlari va joylashuviga doir majburiy talablarni belgilaydi;

*kredit byurolarining faoliyatiga taalluqli hisobotlarni va boshqa ma'lumotlarni oladi;

*kredit byurolarining faoliyatini belgilangan tartibda tekshiradi;

*kredit byurosining rahbariga nisbatan malaka talablarini belgilaydi;

⁷⁵ O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Garov reestri to'g'risida// O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y., 43-son, 570-modda; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son; 25.10.2023 y., 03/23/871/0797-son; 18.04.2025 y., 03/25/1058/0355-son.

*kredit byurolariga ularning faoliyatida aniqlangan qoidabuzarliklarni bartaraf qilish haqida ijro etilishi majburiy bo'lgan ko'rsatmalar beradi, ko'rsatmalar ijro etilmagan taqdirda javobgarlik choralari ko'radi⁷⁶.

"O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tijorat banklarining likvidligini favqulodda qo'llab-quvvatlash uchun kreditlar ajratish tartibi to'g'risida"gi yo'riqnomaga muvofiq, tijorat banklari likvidlikning vaqtinchalik taqchilligi yuzaga kelgan hollarda to'lovlarning uzluksizligini ta'minlash maqsadida so'nggi chora sifatida Markaziy bankka kredit olish uchun murojaat qilishi mumkin va bunda so'rovnoma quyidagi hujjatlar ilova qilinadi:

– kredit olish va aktivlarni garovga qo'yish to'g'risidagi bankning vakolatli boshqaruv organining qarori;

– likvidlikni tiklash rejas;

– so'rovnoma yuborilgan sanadan keyingi ikki haftalik davr uchun pul oqimlari prognozi;

– kreditga garov predmeti sifatida taqdim etiladigan aktivlar ro'yxati;

– chet el banki tomonidan tashkil etilgan bank uchun chet el banking ushbu bankka likvidlik taqdim eta olmasligi to'g'risidagi ma'lumot⁷⁷.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2015 yil 13 iyundagi 14/5-sonli Qarori bilan tasdiqlangan (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2015 yil 14 iyulda 2696-raqam bilan ro'yxatdan o'tkazilgan) "Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida"gi nizomga ko'ra:

– tijorat banklarining kreditlari sifatiga ko'ra «standart», «substandart», «qoniqarsiz», «shubhali» va «umidsiz» toifalarga tasniflanadi;

– tijorat banking kreditlari «standart» deb tasniflanganda bir foiz; «substandart» deb tasniflanganda o'n foiz; «qoniqarsiz» deb tasniflanganda yigirma besh foiz; «shubhali» deb tasniflanganda ellik foiz; «umidsiz» deb tasniflanganda yuz foiz miqdorda bank xarajati hisobidan xazira shakllantiriladi;

⁷⁶ O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Kredit axboroti almashinuvi to'g'risida// O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2011 y., 40-son, 412-modda; 2013 y., 18-son, 233-modda; 2015 y., 33-son, 439-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 21.03.2019 y., 03/19/531/2799-son; 07.01.2020 y., 03/20/600/0023-son; 15.01.2020 y., 03/20/602/0052-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son; 12.10.2021 y., 03/21/721/0952-son, 14.03.2022 y., 03/22/759/0213-son, 21.04.2022 y., 03/22/765/0332-son; 07.02.2024 y., 03/24/905/0106-son; 05.03.2025 y., 03/25/1043/0217-son.

⁷⁷ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2024 yil 9 noyabrda 34/5-sonli Qarori. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tijorat banklarining likvidligini favqulodda qo'llab-quvvatlash uchun kreditlar ajratish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2024 yil 10 dekabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3581)//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 13.12.2024 y., 10/24/3581/1020-son.

– standart kreditlarga yaratiladigan zaxiralar sifati standart deb tasniflangan jami aktivlar qoldig'iga nisbatan har oyning yakuniga qadar milliy valyutada shakllantiriladi;

– belgilangan me'yorlarga muvofiq yaratilgan zaxiraga nisbatan kredit bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlar miqdorining oshib ketishi mumkinligidan dalolat beruvchi omillar va sharoitlar aniqlanganda, zaxiraga ehtimoliy yo'qotishlarga nisbatan yirik ajratmalar amalga oshirilishi kerak;

– kreditning hisobdan chiqarilishi uning qisman yoki to'liq qaytarilishi mumkinligini inkor etmaydi.

– agar kredit sifati «standart» deb tasniflanmagan bo'lsa, tijorat banki qarzdorga ehtimoliy yo'qotishlari bilan bog'liq bo'lgan tavakkalchilikning batafsil tahlilisi qo'shimcha kredit mablag'lari, joriy kredit bo'yicha qo'shimcha resurslar yoki yangi kreditlar shaklida mablag'lar berishi mumkin emas;

– tijorat bankida kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalarining yetarli darajada bo'lishini ta'minlash uchun to'liq javobgarlik tijorat banki Kengashi va Boshqaruviga yuklatiladi;

– Ichki audit xizmati va tijorat banki Boshqaruvi har chorakda balansdan tashqari moddalariga o'tkazilgan «umidsiz» aktivlarni undirish bo'yicha qo'llanayotgan chora-tadbirlar haqida tijorat banki Kengashiga yozma ravishda ma'lumot berishlari shart.

– tijorat banki Kengashi moliyaviy yil yakuni bo'yicha bank aksiyadorlarining yillik umumiy yig'ilishi kun tartibiga bankning «umidsiz» aktivlarini undirish bo'yicha qo'llangan chora-tadbirlar haqidagi masalani kiritadi.

– Hukumatning qaroriga ko'ra markazlashtirilgan resurslar yoxud boshqa mablag'lar hisobidan berilgan kreditlar hisobidan shakllangan «umidsiz» aktivni balans hisobvaraqlaridan balansdan tashqari moddalarga o'tkazilishi Hukumat yoxud Markaziy bank oldidagi qarzlarning bekor qilinishiga olib kelmaydi va tijorat banki tomonidan Hukumat yoxud Markaziy bank oldidagi qarzlarni qaytarilishi shart;

– agar qarzdor tomonidan balansdan tashqari moddalarda hisobga olinadigan aktiv bo'yicha qarz tijorat banki tomonidan ushbu qarzni undirish bo'yicha ko'rilgan barcha chora-tadbirlarga qaramasdan, u bu hisobvaraqlarga o'tkazilgandan keyin besh yil davomida to'lanmasa yoki bank ushbu aktivdan voz kechsa, u holda ushbu aktiv (asosiy qarzlarni ham, foizlarni ham) tijorat banki Kengashining tavsiyasi asosida aksiyadorlar umumiy yig'ilishida tasdiqlangan qaroriga ko'ra hisobdan chiqarilishi mumkin⁷⁸.

⁷⁸ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvinin 2015 yil 13 iyundagi 14/5-sonli (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2015 yil 14 iyulda 2696-raqam bilan ro'yxatdan o'tkazilgan) «Tijorat banklarida aktivlar sifati tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqidagi» qarori/O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2015. – №28. – 22-33-b.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvinin 2023 yil 7 martdagi 4/11-sonli qarori (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2023 yil 18 aprelda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3427) bilan tasdiqlangan «Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida»gi yo'riqnomaga ko'ra, tijorat bankida kredit tavakkalchiligini boshqarish tizimi quyidagilarni o'z ichiga olishi lozim:

- kredit tavakkalchiligi bo'yicha o'rnatilgan risk-appetitni;
- kredit siyosati hamda kredit tavakkalchiligini boshqarish jarayonlarini;
- kredit ajratishga doir qarorlar qabul qilish jarayonini;
- aktivlar sifati tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish jarayonini;
- muammoli aktivlarni aniqlash va ular bilan ishlash tartibini;
- kredit tavakkalchiligini stress-testdan o'tkazish tartibini;
- kapital monandligini baholash bo'yicha ichki jarayonlarni (ICAAP) (joriy qilingan bo'lsa);
- kredit tavakkalchiligi bo'yicha hisobot berish jarayonini⁷⁹.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvinin 2020 yil 21 sentabrda 21/12-sonli Qarori (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2020 yil 29 oktabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3283) bilan tasdiqlangan «Bir qarz oluvchi, o'zaro aloqador qarz oluvchilar guruhi, shu jumladan bankka aloqador shaxslar uchun tavakkalchilikning eng ko'p miqdori to'g'risida»gi nizomga ko'ra:

– bankning bir qarz oluvchi yoki o'zaro aloqador qarz oluvchilar guruhi uchun tavakkalchilikning eng ko'p miqdori bank birinchi darajali kapitalining 25 foizidan oshmasligi kerak;

– bankning bir qarzdor yoki o'zaro aloqador qarzdorlar guruhiga to'g'ri keluvchi ta'minotsiz (ishonchga asoslangan) kredit uchun tavakkalchilikning eng ko'p miqdori bank birinchi darajali kapitalining 5 foizidan oshmasligi zarur;

– bankning barcha yirik tavakkalchiliklarining umumiy miqdori bank birinchi darajali kapitalining 5 barobaridan oshmasligi lozim;

– bankka aloqador shaxslarga quyidagilar kiradi:

*bankning kuzatuv kengashi va boshqaruvinin a'zolari hamda bosh bankda tashkil etilgan qo'mitalarning (bank tavakkalchiliklarini boshqarishga mas'ul bo'lmagan qo'mitalar bundan mustasno) bankning boshqaruv organlari a'zolari bo'lmagan a'zolari, shuningdek bankning muhim ahamiyatga ega xodimlari;

⁷⁹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvinin 2023 yil 7 martdagi 4/11-sonli Qarori (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2023 yil 18 aprelda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3427). Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 19.04.2023 y., 10/23/3427/0218-son; 24.01.2025 y., 10/25/3427-1/0066-son.

*bevosita yoki bilvosita, yakka tartibda yoki shaxslar guruhi tarkibida birgalikda faoliyat ko'rsatuvchi, bankda hal qiluvchi egalikka ega bo'lgan jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar, shu jumladan oxirgi benefitsiar mulkdorlar. Agar mazkur jismoniy shaxslarning yaqin qarindoshlari bankning ustav kapitalidagi ulushlarga egalik qilsa yoki egalikni nazorat qilsa, uning miqdoridan qat'i nazar, ushbu ulush mazkur shaxsning egaligida va nazorati ostida deb hisoblanadi;

*bank ustav kapitalida hal qiluvchi egalikka ega bo'lgan yuridik shaxsga nisbatan rahbarlik yoki nazorat qilish vakolatiga ega bo'lgan jismoniy shaxslar;

*banklar guruhiga kiruvchi moliyaviy institutlar;

*banklar guruhiga kiruvchi moliya institutining kapitalida hal qiluvchi egalikka ega bo'lgan jismoniy va yuridik shaxslar;

*banklar guruhiga kiruvchi moliya institutining kuzatuv kengashi, boshqaruvi a'zolari va muhim ahamiyatga ega xodimlari;

*ustav fondida (ustav kapitalida) banklar guruhining asosiy banki kamida 20 foizga bevosita yoki bilvosita egalik qiluvchi yuridik shaxs. shuningdek ushbu yuridik shaxsning mansabdor shaxslari;

*yuridik shaxs va uning mansabdor shaxslari, basharti ushbu yuridik shaxsning ustav kapitalida (ustav fondida) bank kamida 20 foizga bevosita yoki bilvosita egalik qilsa;

*bank ustidan nazoratni amalga oshirayotgan yuridik shaxslar ustav kapitalida (ustav fondida) kamida 20 foizga bevosita yoki bilvosita egalik qiluvchi yuridik shaxs;

*bank ustav kapitalida hal qiluvchi egalikka ega bo'lgan yuridik shaxs ustidan nazoratni amalga oshirayotgan shaxslar;

*jismoniy shaxsning yaqin qarindoshlari, shuningdek jismoniy shaxslar va (yoki) ularning yaqin qarindoshlari o'zida nazoratni amalga oshirayotgan yoki ustav fondlariga (ustav kapitalariga) egalik qilayotgan yoki boshqaruv organining a'zolari bo'lgan yuridik shaxslar;

*manfaatlarini ko'zlab bank bilan qaysi shaxslar orqali bitim amalga oshiriladigan bo'lsa, o'sha shaxslar va mazkur shaxslar o'rtasida qonunchilik hujjatlarida belgilangan mehnatga oid, fuqarolik yoki boshqa munosabatlar mavjudligi tufayli mazkur shaxslarning ta'siri ostida deb hisoblanadigan shaxslar⁸⁰.

⁸⁰ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2020 yil 21 sentabrda 21/12-sonli Qarori (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2020 yil 29 oktabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3283) "Bir qarz oluvchi, o'zaro aloqador qarz oluvchilar guruhi, shu jumladan bankka aloqador shaxslar uchun tavakkalchilikning eng ko'p miqdori to'g'risida"gi nizomni tasdiqlash haqida//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.10.2020 y., 10/20/3283/1470-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 28.07.2021 y., 10/21/3313/0724-son; 17.07.2023 y., 10/23/1737-3/0487-son; 14.11.2024 y., 10/24/3283-1/0920-son.

E'tirof etish joizki, bankka daxldor shaxslar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarga nisbatan cheklovlar o'rnatish Bazel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan samarali bank nazorati prinsiplaridan biridir.

3.2-§. Banklarning depozit operatsiyalari

Depozitlar tijorat banklari resurslarining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Xalqaro bank amaliyotida transaksion depozitlar tijorat banklari uchun resurs manbai hisoblanmaydi. Shuning uchun, banklarga transaksion depozitlarning faqat barqaror qoldig'idan resurs sifatida foydalanishga ruxsat etiladi.

Biz quyida dissertatsion tadqiqotning ob'ekti bo'lgan tijorat banklari misolida depozit operatsiyalarining amaldagi holatiga baho beramiz.

3.1-jadval

AT "Asakabank" depozitlarining miqdori va tarkibi⁸¹

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Jami depozitlar miqdori (mlrd so'm)	6769,5	9004,0	9704,8	10729,3	14431,1	15485,3	15851,7
Talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	50,5	40,0	37,2	32,7	23,0	18,8	17,7
Muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	49,5	49,9	62,8	67,3	77,0	81,2	82,3

3.1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan aniq ko'rish mumkinki:

*Asakabankda 2018-2024 yillarda depozitlarning miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan;

*tahlil davrida talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan va 2022 yildan boshlab depozit bazaning yetarliligi ta'minlangan. Bu esa, Asakabankning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

⁸¹ Jadval muallif tomonidan AT "Asakabank"ning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

3.2-jadval

"O'zmilliybank" AJning depozitlarining miqdori va tarkibi⁸²

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Jami depozitlar miqdori (mlrd so'm)	11741,2	15283,8	17194,4	22082,8	38156,7	32920,1	36839,2
Talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	72,0	57,4	60,5	53,7	69,3	44,4	39,4
Muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	28,0	42,6	39,5	46,3	30,7	55,6	60,6

3.2-jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki:

*O'zmilliybankda 2018-2024 yillarda depozitlarning miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan;

* 2018-2021 yillarda O'zmilliybank depozitlarining umumiy hajmida talab qilib olinadigan depozitlarning salmog'i pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2022 yilda 2021 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. 2022-2024 yillarda esa, O'zmilliybank depozitlarining umumiy hajmida talab qilib olinadigan depozitlarning salmog'i pasayish tendensiyasi kuzatilgan;

* 2018-2021 yillarda O'zmilliybank depozitlarining umumiy hajmida muddatli depozitlarning salmog'i oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2022-2024 yillarda mazkur ko'rsatkichning darajasi pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan.

⁸²Jadval muallif tomonidan "O'zmilliybank" AJning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan

3.3-jadval

AT Agrobankning depozitlarining miqdori va tarkibi

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Jami depozitlar miqdori (mlrd so'm)	2650,7	5454,3	9037,5	11838,9	12549,7	15389,0	19468,9
Talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	31,9	21,3	16,2	19,7	20,0	12,8	12,7
Muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i, %	68,1	78,7	83,8	80,3	80,0	87,2	87,3

3.3-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki:

* Agrobankda brutto depozitlarning miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan;

* Agrobankda talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 2018-2020 yillarda va 2022-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, bankning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi;

* Agrobankda muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, bankning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi. Shuningdek, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan.

E'tirof etish joizki, tahlil qilingan davr mobaynida Agrobankda depozit bazaning yetariligi 2019-2024 yillarda ta'minlangan, ya'ni ushbu davrda talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 30 foizdan past bo'lgan.

3.4-jadval
AT Asaka bank depozitlarining majburiyatlarga nisbatan darajasi⁸³

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Jami majburiyatlar miqdori (mlrd so'm)	28187,1	28645,0	39092,8	44299,6	44661,5	51346,3	50077,2
Depozitlarning majburiyatlarga nisbatan darajasi, %	24,1	31,4	24,8	24,2	32,3	30,2	31,7

3.4-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki:

*Asakabankda majburiyatlarning jami miqdori 2018-2023 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan, lekin 2024 yilda 2023 yilga nisbatan sezilarli darajada kamaygan. Bu esa, mazkur davrda xorijiy banklardan jalb qilingan kreditlar miqdorining oshganligi bilan izohlanadi.

*Asakabankda depozitlarning majburiyatlarga nisbatan darajasi 2019-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda xorijiy banklardan jalb qilingan kreditlarning majburiyatlar hajmidagi salmog'ini oshganligi bilan izohlanadi.

*Asakabankda depozitlarning majburiyatlarga nisbatan darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, respublikamizning yirik tijorat banklari Hukumatning o'ziga xos iqtisodiy agenti rolini bajaradi, ya'ni iqtisodiyotning real sektorida amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda faol ishtirok etishadi. O'z navbatida, investitsiya loyihalarining eng katta qismi xalqaro kreditlar va xorijiy investitsiyalar hisobidan moliyalashtiriladi. Shu sababli, davlat banklarining majburiyatlari tarkibida xorijiy banklardan jalb qilingan xalqaro kreditlar nisbatan yuqori salmoqni egallaydi.

Biz quyida O'zmilliy bank depozitlarining majburiyatlarga nisbatan darajasiga baho beramiz.

⁸³ Jadval muallif tomonidan AT "Asakabank"ning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

3.5-jadval
"O'zmilliybank" AJ depozitlarining majburiyatlarga nisbatan darajasi⁸⁴

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Jami majburiyatlar (mlrd so'm)	50802,6	53463,9	65988,0	75150,7	103540,6	109654,2	116229,7
Depozitlarning majburiyatlarga nisbatan darajasi, %	23,1	28,6	26,1	29,4	36,9	30,0	31,7

3.5-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar yaqqol ko'rsatadiki:

* O'zmilliy bank majburiyatlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan:

* O'zmilliy bank majburiyatlariga nisbatan depozitlarning darajasi 2020-2022 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan.

3.6-jadval
AT "Agrobank" depozitlarining majburiyatlarga nisbatan darajasi

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Jami majburiyatlar miqdori (mlrd so'm)	8148,8	13860,8	25839,9	30625,0	43562,9	54402,8	66977,0
Depozitlarning majburiyatlarga nisbatan darajasi, %	32,5	39,4	35,0	38,7	28,8	28,3	29,1

3.6-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'ringayki:

* Agrobank majburiyatlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan:

* Agrobank majburiyatlariga nisbatan depozitlarning darajasi 2019 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan, biroq, 2022 yilda 2021 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan. Buning ustiga, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan. Bu esa, mazkur davrda xorijiy

⁸⁴ Jadval muallif tomonidan "O'zmilliybank" AJning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

banklardan jalb qilingan kreditlarning majburiyatlar hajmidagi salmog'ini oshganligi bilan izohlanadi.

3.1-rasm. AT "Asaka bank", "O'zmilliybank" AJ va AT "Agrobank"da muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i, %⁸⁵.

3.1-rasm ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki:

*Asakabankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2018 – 2020 yillarda pasayish tendensiyasiga, 2020-2022 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

*O'zmilliybankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2020-2022 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan, biroq, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan;

*Agrobankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2019 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgani holda, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan.

Depozit bazaning yetarliligi tijorat banklarining raqobatbardoshligini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Xalqaro bank amaliyotida tijorat banklari depozit bazasining yetarliligi baholashda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining ekspertlari tomonidan ishlab chiqilgan metodikadan keng foydalaniladi. Mazkur metodikaga ko'ra, tijorat bankining depozit bazasining yetarliligi aniqlash uchun transaksion depozitlar summasi jami depozitlar summasiga bo'linadi va olingan natija 100 foizga ko'paytiriladi⁸⁶.

⁸⁵ Rasm muallif tomonidan Asakabank, O'zmilliy bank va Agrobankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan

⁸⁶ Ruzmetov Sh B. O'zbekiston tijorat banklari depozit bazasini mustahkamlash yo'llari. I f n. ilm dar ol uch taqd et. d.iss avtoref. – Toshkent, 2009. – 18 b.

Dunyo bank amaliyotida tijorat banklari depozit bazasining yetarliligini baholashda keng qo'llanilayotgan yana bir metodika mavjud bo'lib, u AQSh bank nazorati organlari tomonidan ishlab chiqilgan⁸⁷. Ushbu metodika bo'yicha tijorat bankining depozit bazasining yetarliligini aniqlash uchun barqaror depozitlar summasi jami depozitlar summasiga bo'linadi va olingan natija 100 foizga ko'paytiriladi. Ushbu ko'rsatkichning eng past me'yoriy darajasi 75 foizni tashkil etidi. Bunda, barqaror depozitlar - bu muddatli depozitlar, jamg'arma depozitlar va transaksion depozitlarning kamaymaydigan qoldig'ini yig'indisidir.

Tijorat banki depozit bazasining yetarli bo'lishi uning ssuda kapitallari bozoridagi mavqeini ko'rsatuvchi o'ziga xos indikator hisoblanadi.

Respublikamiz tijorat banklarining 1 yilgacha muddatdagi milliy valyutadagi depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasi 2017-2019 yillarda hamda 2021-2023 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda milliy valyutadagi qisqa muddatli kreditlarning foiz stavkalarini yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi va banklarning depozit operatsiyalarini rivojlantirish ta'minlash nuqtai-nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

Respublikamiz tijorat banklarining 1 yildan ortiq muddatdagi milliy valyutadagi depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasi 2020-2023 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda milliy valyutadagi uzoq muddatli kreditlarning foiz stavkalarini yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi va banklarning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

Respublikamiz tijorat banklarining 1 yilgacha muddatdagi xorijiy valyutadagi depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasi 2017-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda xorijiy valyutalardagi depozitlarning taklifini ko'payganligi bilan izohlanadi.

Respublikamiz tijorat banklarining 1 yildan ortiq muddatdagi xorijiy valyutadagi depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasi 2021-2023 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan.

3.3-§. Tijorat banklarining ssuda operatsiyalari

Tijorat banklarining kredit operatsiyalarini rivojlantirish bevosita mijozlarning kreditlardan foydalanish darajasini oshirishga bog'liq. O'z navbatida, mijozlarning tijorat banklarining kreditlaridan foydalanish darajasini oshirish kreditlarning bahosiga, ya'ni foiz stavkalarining darajasiga bog'liq. Tijorat banklari kreditlarining foiz stavkalarining darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, mijozlarning

⁸⁷ Supervision and Regulation. CAMELS rating system. <https://www.federalreserve.gov>.

tijorat banklarining kreditlaridan foydalanish darajasi shunchalik past bo'ladi. Aksincha, kreditlarning foiz stavkalarining darajasini past va barqaror bo'lishi mijozlarning tijorat banklarining kreditlaridan foydalanish darajasini oshirish imkonini beradi.

Quyidagi jadval ma'lumotlari orqali respublikamiz tijorat banklari kreditlarining foiz stavkalarining darajasiga baho beramiz.

3.7-jadval
O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari kreditlarining o'rtacha yillik foiz stavkalari⁸⁸, foizda

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Milliy valyutadagi qisqa muddatli (1 yilgacha) kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi	15,5	21,1	23,6	22,1	21,3	22,2	23,1
Milliy valyutadagi uzoq muddatli (1 yildan ortiq) kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi	13,8	20,9	23,8	22,5	20,6	21,7	22,4
Xorijiy valyutadagi qisqa muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi	8,7	6,8	8,1	6,7	7,0	6,7	8,8
Xorijiy valyutadagi uzoq muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi	5,6	5,6	6,9	7,0	6,5	6,6	8,4

3.7-jadval ma'lumotlaridan ko'ringayki, O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan milliy valyutada berilgan qisqa muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2018-2020 yillarda hamda 2022-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda tijorat banklarining 1 yilgacha muddatdagi milliy valyutadagi depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasini oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi.

3.7-jadvaldan aniq ko'rinadurki, respublikamiz tijorat banklari tomonidan milliy valyutada berilgan uzoq muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2022-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda 1 yildan ortiq muddatdagi milliy valyutadagi depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasini oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi va inflyatsiya darajasini nisbatan yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi.

⁸⁸ Jadval muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

3.7-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, mamlakat tijorat banklari tomonidan xorijiy valyutada berilgan qisqa muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada (0,1 f.p.) oshgan.

3.7-jadvaldan aniq ko'rinadiki, respublikamiz tijorat banklari tomonidan xorijiy valyutada berilgan uzoq muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. Bu esa, mazkur davrda xorijiy valyutadagi uzoq muddatli depozitlarning o'rtacha yillik foiz stavkasini sezilarli darajada oshganligi bilan izohlanadi.

Qayd etish joizki, respublikamiz tijorat banklari tomonidan milliy valyutada berilgan kreditlarning foiz stavkalarini yuqori ekanligi milliy valyutadagi depozitlarning foiz stavkalarini yuqori ekanligi, inflyatsiya darajasi va Markaziy bankning asosiy stavkasini yuqori ekanligi kabi omillarning mavjudligi bilan izohlanadi.

3.8-jadval
AT Asakabank aktivlari, kreditlarining miqdori va darajasi⁸⁹

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Brutto aktivlar, mlrd. so'm	30355,1	34892,0	45518,5	50804,4	51180,4	58014,4	58092,9
Brutto kreditlar, mlrd. so'm	24750,4	29442,0	34122,3	37685,4	36741,7	39213,3	38717,3
Kreditlarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi, %	81,5	84,4	75,0	74,2	71,8	67,6	66,6

3.8-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki:

*Asakabankning brutto aktivlari va brutto kreditlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan;

*Asakabankning kreditlarining brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2024 yillarda juda yuqori bo'lgan.

⁸⁹ Jadval muallif tomonidan AT "Asakabank"ning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

3.9-jadval
O'zmilliybank AJ aktivlari, kreditlarining miqdori va darajasi⁹⁰

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Aktivlar	56524,6	66605,0	79861,1	89919,4	119918,1	127502,9	135090,8
Brutto kreditlar	46573,6	54988,6	65597,9	74033,5	89410,1	99423,3	108014,2
Kreditlarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi	82,4	82,6	82,1	82,3	74,6	78,0	80,0

3.9-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki:

*O'zmilliybankning brutto aktivlari va brutto kreditlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan;

*O'zmilliybank kreditlarining brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2024 yillarda juda yuqori bo'lgan. Bu esa, uning qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasining past ekanligi bilan izohlanadi.

3.10-jadval
AT Agrobank aktivlari, kreditlarining miqdori va darajasi⁹¹

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Aktivlar	10 363,0	18 487,9	31 211,6	39 971,2	53 068,2	66 699,7	79 403,8
Brutto kreditlar	8 624,8	15 864,6	24 996,6	32 258,2	43 846,1	54 483,0	59 436,1
Kreditlarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi	83,2	85,8	80,1	80,7	82,6	81,7	74,9

3.10-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki:

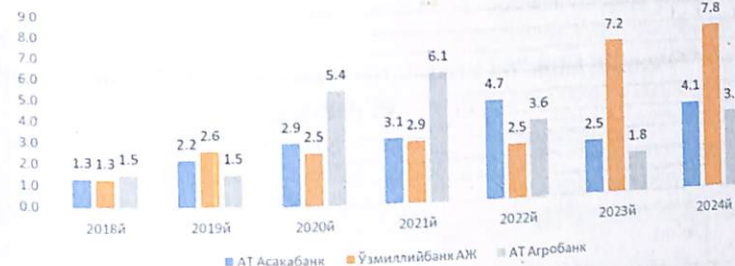
*Agrobankning brutto aktivlari va brutto kreditlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan;

*Agrobank kreditlarining brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2024 yillarda juda yuqori bo'lgan. Bu esa, uning qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasining past ekanligi bilan izohlanadi.

⁹⁰ Jadval muallif tomonidan O'zmilliybankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

⁹¹ Jadval muallif tomonidan Agrobankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Respublikamizning tijorat banklarida kreditlarning brutto aktivlarga nisbatan darajasini tahlil davrida yuqori bo'lganligi qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasining 2018-2024 yillarda past bo'lganligi bilan izohlanadi (3.2-rasm).

3.2-rasm. AT asaka bank, O'zmilliybank AJ va AT Agrobanklarda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarni brutto aktivlarga nisbatan darajasi, %⁹²

3.2-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki, Asakabank, O'zmilliybank va Agrobank aktivlarining umumiy hajmida qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning salmog'i 2018-2024 yillarda juda kichik bo'lgan. Bu esa, mazkur banklarning qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan investitsion operatsiyalarini rivojlanmaganligi bilan izohlanadi.

3.10-jadval

AT Asakabankda kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori va darajasi⁹³

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori (mlrd so'm)	1031,6	1723,8	2136,8	2398,8	2824,2	3728,1	4324,0
Kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi, %	64,1	67,0	62,7	61,1	87,1	63,6	61,0

3.10-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki:

*Asakabankning kreditlardan olingan foizli daromadlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan;

⁹² Rasm muallif tomonidan Asakabank, O'zmilliy bank va Agrobankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

⁹³ Jadval muallif tomonidan AT "Asakabank"ning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

*Asakabankda kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi 2019-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkich 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan. Bu esa, bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

3.11-jadval
“O‘zmilliybank”da kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori va darajasi⁹⁴

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori (mlrd so'm)	2110,6	3311,0	4477,6	4742,8	7140,7	8657,2	10248,4
Kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi, %	78,8	75,7	75,6	75,0	67,3	67,6	67,5

3.11-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki:

*O'zmilliybankning kreditlardan olingan foizli daromadlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan;

*O'zmilliybankda kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2022 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkich 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan. Bu esa, bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

3.12-jadval
AT Agrobankda kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori va darajasi⁹⁵

Ko'rsatkichlar	Yillar						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori (mlrd so'm)	774,4	1547,9	2692,4	3706,3	4403,2	6702,6	10248,4
Kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi, %	75,6	68,3	62,8	59,2	56,1	59,3	67,5

⁹⁴ Jadval muallif tomonidan O'zmilliybankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

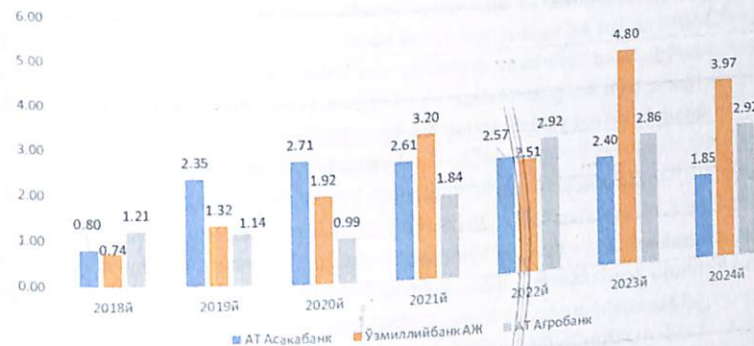
⁹⁵ Jadval muallif tomonidan Agrobankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

3.12-jadval ma'lumotlaridan aniq ko'rinadiki:

*Agrobankning kreditlardan olingan foizli daromadlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan;

*Agrobankda kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2022 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkich 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan. Bu esa, bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

Tijorat banklarining kredit operatsiyalarining rivojlanish darajasini tavsiflovchi muhim ko'rsatkichlardan biri – bu kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi ko'rsatkichidir.

3.3-rasm. AT Asaka bank, O'zmilliybank AJ va AT Agrobankda kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi, %⁹⁶

3.3-rasmda keltirilgan ma'lumotlardan yaqqol ko'rinadiki:

*Asakabankda kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2020 yillarda o'sish tendensiyasiga, 2022-2024 yillarda esa, pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

*O'zmilliybankda kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan zaxiralarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2021 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2024

⁹⁶ Rasm muallif tomonidan Asakabank, O'zmilliy bank va Agrobankning yillik hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan. Bu esa, bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan salbiy holat hisoblanadi;

*Agrobankda kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi yaratilgan xaziralarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2020 yillarda o'sish tendensiyasiga, 2020-2022 yillarda esa, oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan. Bu esa, bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

O'z navbatida, kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan xazira ajratmalari darajasining yuqori bo'lishi tasniflangan kreditlar tarkibining yomonlashganligini, ya'ni, tasniflangan kreditlar hajmida shubhali va umidsiz kreditlarning salmog'ini oshishi hisobiga standart kreditlarning salmog'ini pasayganligini ko'rsatadi. Bu esa, kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan xazira ajratmalari miqdorining ko'payishiga olib keladi va shuning asosida, sof foydaning miqdorini kamayishiga sabab bo'ladi. Chunki, kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan xazira ajratmalari summasi to'liq tijorat bankining xarajatiga olib boriladi (xarajatlar tijorat banklarining balansida o'sib boruvchi yakun tarzida hisobga olinadi).

Uchinchi bob bo'yicha

Mamlakat tijorat banklarining depozit operatsiyalarining tahlili ko'rsatdiki:

-Asakabankda 2018-2024 yillarda depozitlarning miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; tahlil davrida talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan va 2022 yildan boshlab depozit bazaning yetariligi ta'minlangan;

-O'zmilliybankda 2018-2024 yillarda depozitlarning miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; 2018-2021 yillarda O'zmilliybank depozitlarining umumiy hajmida talab qilib olinadigan depozitlarning salmog'i pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2022 yilda 2021 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. 2022-2024 yillarda esa, O'zmilliybank depozitlarining umumiy hajmida talab qilib olinadigan depozitlarning salmog'i pasayish tendensiyasi kuzatilgan; 2018-2021 yillarda O'zmilliybank depozitlarining umumiy hajmida muddatli depozitlarning salmog'i oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2022-2024 yillarda mazkur ko'rsatkichning darajasi pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Agrobankda brutto depozitlarning miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; Agrobankda talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 2018-2020 yillarda va 2022-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan; Agrobankda muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega

bo'lgan. Bu esa, bankning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi. Shuningdek, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan;

-Asakabankda majburiyatlarning jami miqdori 2018-2023 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan, lekin 2024 yilda 2023 yilga nisbatan sezilarli darajada kamaygan; Asakabankda depozitlarning majburiyatlarga nisbatan darajasi 2019-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda xorijiy banklardan jalb qilingan kreditlarning majburiyatlar hajmidagi salmog'ini oshganligi bilan izohlanadi;

- Asakabankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2018 - 2020 yillarda pasayish tendensiyasiga, 2020-2022 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan; O'zmilliybankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2020-2022 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan, biroq, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan; Agrobankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2019 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgani holda, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan.

Mamlakat tijorat banklarining ssuda operatsiyalarining tahlili ko'rsatdiki:

- O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan milliy valyutada berilgan qisqa muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2018-2020 yillarda hamda 2022-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda tijorat banklarining 1 yilgacha muddatdagi milliy valyutadagi depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasini oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi;

- respublikamiz tijorat banklari tomonidan milliy valyutada berilgan uzoq muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2022-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda 1 yildan ortiq muddatdagi milliy valyutadagi depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasini oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi va inflyatsiya darajasini nisbatan yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi;

- mamlakat tijorat banklari tomonidan xorijiy valyutada berilgan qisqa muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilsiz darajada (0,1 f.p.) oshgan;

- respublikamiz tijorat banklari tomonidan xorijiy valyutada berilgan uzoq muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. Bu esa, mazkur davrda xorijiy valyutadagi uzoq muddatli depozitlarning o'rtacha yillik foiz stavkasini sezilarli darajada oshganligi bilan izohlanadi;

-Asakabankning kreditlardan olingan foizli daromadlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; Asakabankda kreditlardan olingan foizli daromatlarni jami foizli daromatlardagi ulushi 2019-2021 yillarda pasayish

tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkich 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan;

-O'zmilliybankning kreditlardan olingan foizli daromadlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; O'zmilliybankda kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2022 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkich 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan;

-Agrobankning kreditlardan olingan foizli daromadlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; Agrobankda kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2022 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkich 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan.

IV-BOB. O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT VA SSUDA OPERATSIYALARINING METODOLOGIK VA AMALIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

4.1. Banklarning depozit operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolar

Dissertatsion tadqiqotning uchinchi bobida amalga oshirilgan tahlillar respublikamiz tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan bir qator dolzarb muammolarning mavjudligini ko'rsatdi. Ulardan asosiylari sifatida, fikrimizcha, quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Tijorat banklari depozit bazasining yetarililigi ta'minlanmaganligi.

Tadqiqot jarayonida amalga oshirilgan tahlillar ko'rsatdiki, respublikamizning tadqiqot ob'ekti bo'lgan tijorat banklarida 2020-2024 yillarda depozit bazaning yetarililigi ta'minlanmagan, ya'ni talab qilib olinadigan depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 30 foizdan yuqoridir.

Dissertatsiyaning birinchi bobida e'tirof utilganidek, xalqaro bank amaliyotida tijorat banklarining depozit bazasini yetarililigi baholash uchun Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki ekspertlari tomonidan ishlab chiqilgan metodikadan keng foydalaniladi. Ushbu metodikaga ko'ra, tijorat bankining depozit bazasi yetarli bo'lishi uchun talab qilib olinadigan depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 30 foizdan oshmasligi kerak.

Fikrimizcha respublikamizning tijorat banklarida depozit bazaning yetarli emasligi quyidagi sabablar bilan izohlanadi:

a) amaldagi bank qonunchiligiga ko'ra, tijorat banklariga mijozlarning talab qilib olinguncha depozit hisob raqamidagi pul ma'lag'laridan to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni ularni muddatli depozit hisobraqamiga olmasdan turib resurs sifatida foydalanishga ruxsat berilgan;

b) jismoniy va yuridik shaxslarning joriy xarajatlarini joriy daromadlarga nisbatan darajasining yuqori ekanligi;

v) inflyatsiya darajasini va milliy valyutaning qadrsizlanish sur'atini nisbatan yuqori ekanligi;

g) tijorat banklarining sof foizli spread ko'rsatkichi darajasining past ekanligi. Tijorat banklariga talab qilib olinadigan depozitlardan to'g'ridan-to'g'ri resurs sifatida foydalanishga ruxsat berilganligi ularni muddatli depozitlar jalb qilishdan manfaatdorligini susaytiradi. Chunki, talab qilib olinadigan depozitlar arzon resurs hisoblanadi. Biroq, talab qilib olinadigan depozitlardan to'g'ridan-to'g'ri resurs sifatida foydalanish tijorat banklarining likvidliliga nisbatan salbiy

ta'sirini yuzaga keltiradi. Buning sababi shundaki, talab qilib olinadigan depozitlar beqaror passiv hisoblanadi.

Inflyatsiya darajasini nisbatan yuqori ekanligi yuridik va jismoniy shaxslarning joriy xarajatlarni joriy daromadlariga nisbatan darajasini yuqori bo'lishiga xizmat qiladi. Bu esa, ularning muddatli depozit hisobraqamlariga mablag'lar joylashtirish imkoniyatini pasaytiradi.

Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida 2023 yildan boshlab inflyatsiyaning yillik darajasini 5 foizdan oshmasligini ta'minlash vazifasi qo'yilgan edi. Biroq, bu vazifani bajarishning imkoni bo'lmadi. 2023 yilda inflyatsiyaning yillik darajasi 8.8 foizni, 2024 yilda esa, 9.8 foizni tashkil qildi.

Milliy valyutaning qadrsizlanish sur'atining yuqori ekanligi milliy valyutadagi depozitlar va ularga to'langan foizlarning real qiymatini pasayishiga olib keladi. Bu esa, o'z navbatida, tijorat banklarining milliy valyutada depozitlar jalb qilish imkoniyatini pasaytiradi.

Tijoratbanklarida sof foizli spread ko'rsatkichi darajasi past ekanligi talab qilib olinadigan depozitlardan kredit resursi sifatida foydalanilayotganligi bilan izohlanadi. Buning sababi shundaki, respublikamizning tijorat banklari talab qilib olinadigan depozitlardan arzon resurs sifatida foydalanib, ular hisobidan berilgan kreditlardan yuqori foizli daromad oladi. Xolbuki, sof foizli spread ko'rsatkichini hisoblashda talab qilib olinadi.

2. Depozitlarning majburiyatlar tarkibidagi salmog'ini xorijiy banklardan olingan kreditlar hisobiga pasayayotganligi.

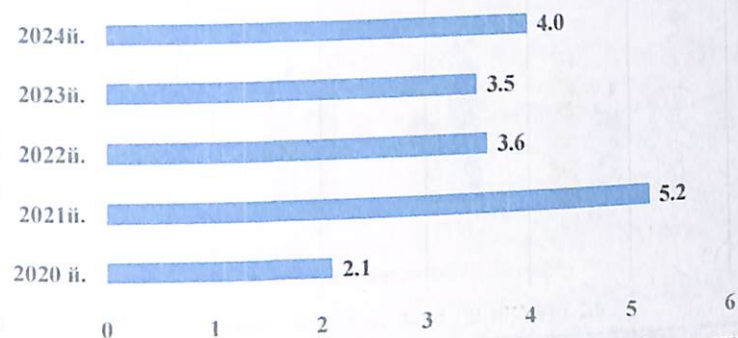
Tadqiqotning uchinchi bobida amalga oshirilgan tahlillar ko'rsatdiki, xorijiy banklardan olingan kreditlarning tijorat banklari majburiyatlari tarkibidagi salmog'ini oshishi depozitlarning majburiyatlar tarkibidagi salmog'ini pasayishiga olib kelmoqda. Bu esa, tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan salbiy holat hisoblanadi. Buning sababi shundaki, birinchidan banklar aro kreditlar nisbatan qimmat resurs hisoblanadi; ikkinchidan, xalqaro kreditlarning katta qismi suzuvchi stavkada olinganligi uchun ular bilan bog'liq bo'lgan foiz riskining darajasi yuqoridir.

3. Depozitlarning kreditli transformatsiyasi bilan bog'liq bo'lgan muammo.

Ushbu muammoning mohiyati shundaki, birinchidan respublikamizning tijorat banklarida muammoli kreditlarning brutta kreditlarga nisbatan darajasi yuqoridir; ikkinchidan, depozitlarni riskli aktivlarga joylashtirish bo'yicha limitlar o'rnatilmagan. Tadqiqotning birinchi bobida amalga oshirilgan tahlillar ko'rsatdiki, taraqqiy etgan mamlakatlarda depozitlarni riskli aktivlarga joylashtirish bo'yicha limitlar mavjud.

Muammoli kreditlar darajasining yuqori ekanligi resurslarni, shu jumladan depozitlarni qayta tiklanish jarayonini sekinlashtiradi.

Quyidagi rasm ma'lumotlari orqali respublikamiz tijorat banklarining muammoli kreditlari darajasiga baho beramiz.

4.1-rasm. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari kreditlarining umumiy hajmida mummoli kreditlarning salmog'i, foizda⁹⁷.

4.1-rasmida keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, tahlil qilingan davr mobaynida respublikamiz tijorat banklari kreditlarining umumiy hajmida mummoli kreditlarning salmog'i sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Ayniqsa 2021 yilda ushbu ko'rsatkich o'zining eng yuqori darajasiga yetgan. 2024 yilda mummoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi 4 foizni tashkil etgan. Bu esa, xalqaro bank amaliyotida umum e'tirof etilgan me'yoriy talabdan (3%) sezilarli darajada yuqoridir.

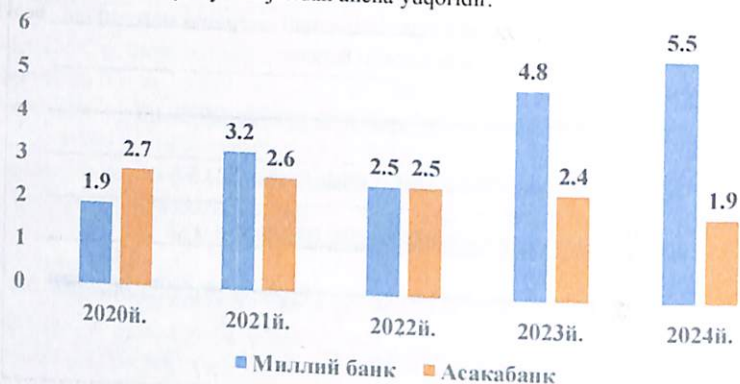
4.1-rasmida keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, respublikamiz tijorat banklari kreditlarining umumiy hajmida mummoli kreditlarning ulushi 2024 yilda 2020 yilga nisbatan sezilarli darajada (1.9 f.p) oshgan. Bu esa, tijorat banklarining kredit operatsiyalarini rivojlantirish va depozitlarning kreditli transformatsiyasini takomillashtirish nuqtai nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

4. Kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari darajasining yuqori ekanligi.

Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining ekspertlari tomonidan tavsiya etilgan va xalqaro bank amaliyotida umum qabul qilingan mezonga ko'ra, kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalarining brutto aktivlarga nisbatan darajasi 1,0 foizdan oshmasligi kerak. Respublikamizning

⁹⁷ Rasm muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

yirik tijorat banklarida esa, ushbu ko'rsatkichning haqiqatdagi darajasi uning umum e'tirof etilgan me'yoriy darajasidan ancha yuqoridir.

4.2-rasm. Milliy bank va Asakabankda kreditlardan ko'riladigan zararlarini qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalarining brutto aktivlarga nisbatan darajasi, foizda⁹⁸

4.2-rasm m'lumotlaridan ko'rinadiki, 2020-2024 yillarda Milliy bankda kreditlardan ko'riladigan zararlarini qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalarining brutto aktivlarga nisbatan darajasi ushbu ko'rsatkichning umume'tirof etilgan me'yoriy darajasidan ancha yuqori bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2020 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan. Ushbu holatlar Milliy bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

4.2-rasm m'lumotlaridan ko'rinadiki, 2020-2024 yillarda Asakabankda kreditlardan ko'riladigan zararlarini qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalarining brutto aktivlarga nisbatan darajasi ushbu ko'rsatkichning umume'tirof etilgan me'yoriy darajasidan ancha yuqori bo'lgan. Bu esa, Asaka bankning kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

Kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlar zaxirasining brutto aktivlarga nisbatan darajasining yuqori bo'lishi tijorat bankining moliyaviy barqarorligiga nisbatan salbiy ta'sirini yuzaga keltiradi. Chunki, ushbu zaxiralar summasi to'liq tijorat bankining xarajatiga olib boriladi.

5. Kreditlash shakllaridan to'laqonli foydalanishning yo'lga qo'yilmaganligi.

⁹⁸ Rasm muallif tomonidan milliy bank va Asakabankning moliyaviy hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan

Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasining bank amaliyotida kreditlashning kontokorrent va forfeyting shakllari umuman mavjud emas, overdraft shakli rivojlanmagan.

Kreditlashning kontokorrent shakli bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, mijozlarning ma'lum toifasi uchun kreditlashning jozibador shakli hisoblanadi.

Kontokorrent kreditlash shaklining o'ziga xos xususiyatlari, fikrimizcha, quyidagilardan iborat:

- kreditlashning ushbu shaklida kredit oluvchining talab qilib olingan depozit hisob raqami vaqtinchalik yopiladi, uning o'rniga kontokorrent hisob raqami ochiladi;

- kredit oluvchining barcha faoliyat turlaridan olinadigan pul mablag'lari kontokorrent hisob raqamining kreditida aks etadi, uning barcha majburiyatlari bo'yicha to'lovlar kontokorrent hisobraqamining debitida aks etadi;

- kontokorrent hisob raqamining kreditli qoldig'i uchun tijorat banki mijozga foiz to'laydi, kontokorrent hisob raqamining debitli qoldig'i uchun mijoz tijorat bankiga foiz to'laydi;

- tijorat banki kredit riskini kamaytirish uchun kredit oluvchidan har oyning so'ngi ish kunida kontokorrent hisobraqamining debitli qoldig'ini ta'minlash talabini qo'yishga haqli.

Kreditlashning forfeyting shakli innovatsion kreditlash shakli hisoblanadi va taraqqiy etgan mamlakatlarning bank amaliyotida keng qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasida tijorat veksellari muomalasi mavjud bo'lmaganligi sababli, hozircha kreditlashning forfeyting shaklini bank amaliyotiga joriy qilishning iloji yo'q. Chunki, kreditlashning forfeyting shakli mol yetkazib beruvchining banki tomonidan uzatma tijorat veksellari regress huquqisiz sotib olishga asoslanadi.

Kreditlashning forfeyting shakliga xos bo'lgan afzalliklar, fikrimizcha, quyidagilardan iborat:

- mol yetkazib beruvchilarning debitor qarzdorligini aylanishini tezlashtiradi;
- uzatma tijorat veksellarini indossament orqali boshqa shaxslarga uzatishning mumkinligi korxonalar o'rtasidagi debitor qarzdorlikni kamaytirish imkonini beradi;

- forfeyting tijorat banklariga qo'shimcha foizli daromad olish imkoniyatini yaratadi;

- kreditlashning forfeyting shakli tijorat banklariga Markaziy bankdan diskont kreditlari olish imkonini beradi.

E'tirof etish joizki, respublikamizda to'lovlarning maqsadli ketma ketligini qo'llanilayotganligi kredit riskini oshishiga sabab bo'lmoqda. Chunki, to'lovlarning

maqsadli ketma ketligida korxonalarining davlat budjeti oldidagi qarzdoligini to'lash birlamchi ahamiyat kasb etadi.

Taraqqiy etgan mamlakatlarda to'lovlarning kalendar ketma ketligi qo'llaniladi. Ushbu ketma ketlikda kredit oluvchining pul oqimini aniq va to'g'ri baholash imkoni mavjud. Chunki, ushbu ketma ketlikda korxonaning qarzdorligi paydo bo'lgan vaqtiga qarab to'lanadi.

O'zbekiston Respublikasi bank amaliyotining zamonaviy bosqichida mijozlarni alohida ssuda hisobraqamidan bir marotabalik kreditlash shaklidan keng foydalanilmoqda. Biroq, ushbu shakl jiddiy kamchiliklarga ega. Jumladan, u kreditdan foydalanish samaradorligini oshirishga to'sqinlik qiladi.

6. Kredit riskini baholash va boshqarishni takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolar.

Ushbu muammolar majmuiga quyidagilar kiradi:

- yuqori likvidli garov ob'ektlarining yetishmasligi (xalqaro amaliyotda yer maydonlari, hukumatning qimmatli qog'ozlari, to'lovi hukumat tomonidan kafolatlangan korporativ qimmatli qog'ozlar va nodir metallar yuqori likvidli garov ob'ektlari hisoblanadi);

- Bazel qo'mitasi tomonidan taklif etilgan standartlashgan yondashuv mamlakat banklarining kredit riskini baholash amaliyotiga joriy qilinmagan;
- mijozlarning kredit to'loviga layoqatligini baholash tizimida kamchiliklar mavjud.

7. Tijorat banklarida kreditlarning o'sish sur'ati bilan kreditlardan olinadigan foizli daromadlarning o'sish sur'ati o'rtasida mutanosiblikning mavjud emasligi.

Jahon banki ekspertlarining tavsiyasiga ko'ra, kreditlarning o'sish sur'ati bilan kreditlardan olinadigan foizli daromadlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash uchun kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'ati kreditlarning o'sish sur'atidan past bo'lmasligi kerak.

Respublikamizning bir qator tijorat banklarida, 2020-2024- yillarda kreditlarning o'sish sur'ati bilan kreditlardan olinadigan foizli daromadlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlanmaganligi kuzatildi. Ya'ni, tahlil qilingan davr mobaynida kreditlarning o'sish sur'atini kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'atidan yuqori bo'lganligi kuzatildi. Buning asosiy sabablaridan biri-bu davlat banklarining kredit qo'yilmalari hajmida imtiyozli kreditlarning ulushini nisbatan yuqori ekanligidir. Imtiyozli kreditlar davlat resurslari hisobidan past foiz stavkalarida beriladi.

AT "Turon" bankida kreditlar va ulardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'atlari, foizda⁹⁹

Ko'rsatkichlar	2020y.	2021y.	2022y.	2023y.	2024y.
Kreditlarning o'sish sur'ati	156,4	121,9	116,0	126,1	105,6
Kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'ati	153,0	149,3	130,3	116,6	125,9

4.1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, Turonbankda tahlil qilingan davr mobaynida kreditlarning o'sish sur'ati bilan kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblik ta'minlanmagan. Masalan, 2023 yilda kreditlarning o'sish sur'ati 126.1 foizni tashkil qilgan holda, kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'ati 116.6 foizni tashkil etgan.

8. Tijorat banklari kreditlarining foiz stavkalarini yuqori va beqarorligi.

O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkalari, foizda¹⁰⁰

Ko'rsatkichlar	2020y.	2021y.	2022y.	2023y.	2024y.
Milliy valyutadagi kreditlar	22,3	20,8	21,9	23,1	23,8
Xorijiy valyutadagi kreditlar	6,9	6,7	6,7	8,8	9,7

4.2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, respublikamiz tijorat banklari tomonidan milliy valyutada berilgan kreditlar o'rtacha yillik foiz stavkasi 2020-2024 yillarda sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Bu esa, tijorat banklarining kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

4.2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, mamlakat tijorat banklari tomonidan xorijiy valyutada berilgan kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2022-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, xorijiy valyutadagi kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2024 yilda 2020 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. Bu esa, tijorat banklarining kredit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan salbiy holat hisoblanadi.

4.2-§. Tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish yo'llari

Fikrimizcha, tijorat banklari ssuda operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan dolzarb muammolarni hal qilish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim:

⁹⁹ Jadval muallif tomonidan Turon bankning moliyaviy hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.
¹⁰⁰ Jadval muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

1. Tijorat banklari depozit bazasining diversifikatsiya darajasini oshirish, depozitlar va riskli aktivlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash va sof foizli spred ko'rsatkichining me'yoriy darajasiga erishish yo'li bilan depozit siyosatini takomillashtirish uchun, birinchidan, jismoniy shaxslardan jalb qilinadigan muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'ini oshirish hisobidan banklarning depozit bazasining diversifikatsiya darajasini oshirish kerak; ikkinchidan, transaksion depozitlar bilan muddatsiz kassali aktivlar o'rtasidagi muddatli depozitlar bilan yuqori riskli aktivlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash yo'li bilan depozitlarning riskli aktivlarga transformatsiyasini takomillashtirish zarur; uchinchidan, sof foizli spred ko'rsatkichining me'yoriy darajasiga erishish uchun, depozitlarning yetariligidini ta'minlagan holda, kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'ati bilan muddatli depozitlar va banklararo kreditlar bo'yicha foizli xarajatlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash lozim.

O'z navbatida, jismoniy shaxslarning ixtiyoridagi vaqtinchalik bo'sh turgan pul mablag'larini tijorat banklarining muddatli depozit hisobraqamlariga jalb etish hajmini oshirish uchun, birinchidan, jismoniy shaxslarning muddatli depozitlari va ularga to'langan foizlarning inflyatsiya va devalvatsiya ta'sirida real qiymatining pasayishiga yo'l qo'ymaslik lozim; ikkinchidan, jismoniy shaxslarga muddatli depozitlarga hisoblangan foizlarni kapitallashtirish imkonini berishi kerak; uchinchidan, innovatsion depozit mahsulotlarini jismoniy shaxslarga taklif qilish zarur.

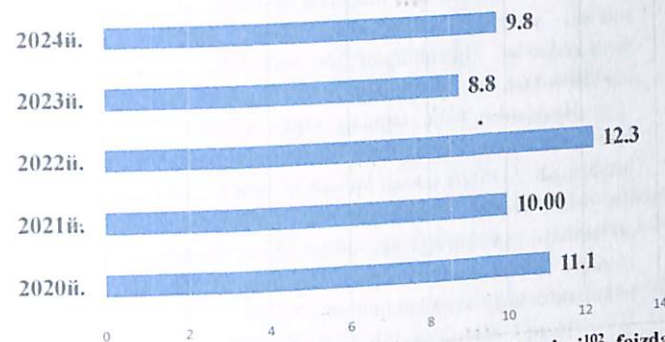
Ta'kidlash joizki, respublikamizda inflyatsiya darajasi va devalvatsiya sur'atining nisbatan yuqori ekanligi muddatli depozitlar va ularga to'langan foizlarning real qiymatini pasayishiga olib kelmoqda. Bu esa, banklarning muddatli depozitlarining investitsion jozibadorligini pasaytiradi.

Shuningdek, mamlakat aholisining real daromad darajasining past ekanligi aholining pul mablag'larini tijorat banklarining muddatli depozit hisobraqamlariga jalb etish ko'lamini kengaytirishga to'sqinlik qilmoqda.

Respublikamizda inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish 2020 yilda boshlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 18 noyabrdagi PF-5877 – sonli "Inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi farmoniga muvofiq, inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish boshlandi va unga ko'ra inflyatsiyaning maqsadli ko'rsatkichi yillar kesimida quyidagicha belgilandi:

*2021 yilda - 10 foizga;

*2023 yilda - 5 foizga tushirish¹⁰¹.
Biroq, inflyatsiyaning belgilangan maqsadi ko'rsatkichiga erishishning iloji bo'lmadi (4.3-rasm).

4.3-rasm. O'zbekistonda inflyatsiyaning yillik darajasi¹⁰², foizda

4.3-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki, respublikamizda inflyatsiya darajasi 2020-2024 yillarda yuqori bo'lib, belgilangan maqsadli ko'rsatkichiga erishilmagan.

2. Tijorat banklarining emission operatsiyalarini rivojlantirish asosida barqaror depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'ining umumiy tirof etilgan me'yoriy darajasini ta'minlash uchun, birinchidan, depozit va jamg'arma sertifikatlarining investitsion jozibadorligini ta'minlash kerak; ikkinchidan, barqaror depozitlarning o'sish sur'ati bilan brutto depozitlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash lozim.

Depozit va jamg'arma sertifikatlarining investitsion jozibadorligi investorlar uchun bir qator muhim omillar bilan, shu jumladan, tijorat banklari tomonidan muomalaga chiqarilgan depozit va jamg'arma sertifikatlariga fond bozorida talabning barqarorligi, sertifikatlar bo'yicha pul mablag'larini qaytarishning kafolatlanganlik darajasini aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalari va obligatsiyalarinikiga qaraganda yuqori ekanligi kabi omillar bilan belgilanadi.

Shu o'rinda e'tirof etish kerakki, inflyatsiya va jamg'arma sertifikatlarining mamlakatlarda, jumladan, O'zbekistonda depozit va jamg'arma sertifikatlarining investitsion jozibadorligini ta'minlash murakkab masala hisoblanadi. Chunki, inflyatsiya darajasini yuqori bo'lishi tijorat banklariga depozit va jamg'arma

¹⁰¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 18 noyabrdagi PF-5877 – sonli "Inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.11.2019 y., 06/19/5877/4036-son.

¹⁰² Rasm muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

sertifikatlarining foizini to'lashda inflyatsiya darajasini hisobga olish imkonini bermaydi.

Depozit va jamg'arma sertifikatlari muomalasining o'ziga xos jihatlari shundaki, birinchidan, ular muomala davrining istalgan vaqtida sotib olinishi yoki sotilishi mumkin; ikkinchidan, tijorat banklari depozit va jamg'arma sertifikatlaridan likvidligini boshqarishda foydalanishlari mumkin (turli muddatlardagi, turli summalardagi sertifikatlarni sotib olish va sotish yo'li bilan).

Haqiqatdan ham, taraqqiy etgan mamlakatlarda depozit va jamg'ar ma sertifikatlari tijorat banklarining likvidligini boshqarishning muhim instrumentlari hisoblanadi. AQShlik taniqli iqtisodchi olim J. Sinki yozadi: «ikkilamchi qimmatli qog'ozlar bozori rivojlangan va kutilayotgan daromad nazariyasi keng qo'llanilayotgan hozirgi sharoitda tijorat banklari likvidligini ta'minlashda ularning federal fondlar, depozit sertifikatlari kabi aktivlarini sotishdan va repo bitimlaridan keng foydalanilmoqda»¹⁰³.

Hozirgi davrda AQSh bank tizimida depozit sertifikatlarining uch turi qo'llanilmoqda: oddiy depozit sertifikatlari, qaytarib sotib olish huquqini beradigan sertifikatlar (Collable CDs) va brokerlik sertifikatlari (Brokered CDs). Bunda banklarning mijozlari davlat qimmatli qog'ozlariga (T-Bills) qilingan investitsiyalarga qaraganda yuqori daromad oladi. Jumbo deb ataluvchi 100 ming AQSh dollaridan ortiq summaga yozilgan depozit sertifikatlari yana yuqoriroq daromad keltiradi¹⁰⁴.

Shuningdek, tijorat banklari depozit va jamg'arma sertifikatlaridan aksiya va obligatsiyalarga nisbatan arzon resurs sifatida foydalanish imkoniyatiga egadirlar.

3. Tijorat banklari kredit operatsiyalarining samaradorligini oshirish maqsadida kreditlarning brutto aktivlar hajmidagi salmog'ining yuqori va barqaror darajasini ta'minlash, kreditlardan olinadigan foizli daromadlarning o'sish sur'ati bilan brutto kreditlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash, innovatsion kredit mahsulotlarini banklarning kreditlash amaliyotiga joriy etish yo'li bilan kreditlardan olinadigan foizli daromadlar miqdorini ko'paytirish zarur.

¹⁰³ Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Алпина Паблишер, 2017. – С. 648.

¹⁰⁴ Валенцева, Н.И. Банковское дело: Учебник / О.И. Лаврушина, Н.И. Валенцева, Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: КноРус, 2013. – 800 с.

4.4-rasm. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari aktivlarining hajmida kreditlar va qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning ulushi¹⁰⁵, foizda

4.4-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki, respublikamiz tijorat banklarining aktivlari hajmida kreditlar 2020-2024 yillarda yuqori salmoqni egallagan. Biroq, kreditlarning brutto aktivlar hajmidagi ulushi 2024 yilda 2020 yilga nisbatan yuqori sur'atda (6,9 f.p.) pasaygan. Ushbu pasayish mazkur davrda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning tijorat banklarining brutto aktivlari hajmidagi salmog'ini yuqori sur'atda (5,1 f.p.) oshganligi bilan izohlanadi.

4.4-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki, respublikamiz tijorat banklarining aktivlari hajmida qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning ulushi 2020-2022 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgani holda, 2024 yilda 2020 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan.

Tadqiqotning oldingi paragrafida amalga oshirilgan tahlillar ko'rsatdiki, tadqiqot ob'ekti bo'lgan tijorat banklarida kreditlarning o'sish sur'ati bilan kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblik ta'minlanmagan.

Fikrimizcha, tijorat banklarida kreditlarning o'sish sur'ati bilan kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash uchun, birinchidan, kredit portfelining diversifikatsiya darajasini oshirish kerak; ikkinchidan, kredit riskini boshqarish amaliyotini takomillashtirish yo'li bilan tasniflangan kreditlar tarkibining yomonlashishiga yo'l qo'ymaslik lozim; uchinchidan, kreditlarning baholarini barqarorligiga erishish zarur.

Innovatsion kredit mahsulotlarini banklarning kreditlash amaliyotiga joriy qilish uchun, fikrimizcha, quyidagi tadbirlarni amalga oshirishga e'tiborni kuchaytirish kerak:

¹⁰⁵ Rasm muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

*to'lovlarning maqsadli ketma-ketligining o'miga kalendar ketma-ketligini joriy qilish zarur;

*innovatsion kredit mahsulotlarining iqtisodiy samaradorligini baholash aniqligini moliyaviy tahlilning operatsion-qiyamat usulidan foydalangan holda oshirish lozim;

*banklarning kreditlash amaliyotiga zamonaviy portfel nazariyasining talablarini joriy etish zarur;

*innovatsion kredit mahsulotlarining tannarxini pasaytirish imkoniyatlarini baholash;

*overdraft va kontokorrent kreditlarini berishda har oyning so'nggi ish kunining oxirida joriy hisobraqamni va kontokorrent hisobraqamining kreditli qoldig'ini ta'minlash talabini qo'yish kerak.

4. Kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari darajasini xalqaro bank amaliyotida umume'tirof etilgan me'yor darajasida bo'lishini ta'minlash maqsadida muammoli kreditlarning brutto kreditlarga nisbatan chegaraviy darajasiga yetishiga yo'l qo'ymaslik, tasniflangan kreditlar tarkibini yaxshilash yo'li bilan substandart va qoniqarsiz kreditlarning tasniflangan kreditlar hajmidagi salmog'ini oshishiga yo'l qo'ymaslik, kreditlar bo'yicha zaxira ajratmalari summasining o'sish sur'atini riskka tortilgan aktivlarning o'sish sur'atidan yuqori bo'lishiga yo'l qo'ymaslik lozim.

Xalqaro bank amaliyotida muammoli kreditlarning brutto kreditlar hajmidagi salmog'ining chegaraviy darajasini aniqlashda xalqaro tiklanish va taraqqiyot bank ekspertlarining metodikasidan keng foydalaniladi. Ushbu metodikaga ko'ra, muammoli kreditlarning brutto kreditlar hajmidagi salmog'ining chegaraviy darajasi sifatida 5% olingan. O'z navbatida, muammoli kreditlarning brutto kreditlar hajmidagi salmog'ining chegaraviy darajaga yetishining oldini olish maqsadida, birinchidan, muammoli kreditlarni o'z vaqtida qayta tarkiblashni amalga oshirish lozim; ikkinchidan, umumiy pul oqimini baholash asosida kredit to'lovga layoqatligi aniqlanadigan mijozlar guruhini shakllantirish kerak; uchinchidan, muammoli kreditlarning o'sish sur'ati bilan brutto kreditlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash zarur.

Xalqaro bank amaliyotida tijorat banklarining tasniflangan kreditlari tarkibini yaxshilashda quyidagi usullardan foydalaniladi:

- kredit riskini xedjirlash usuli (kreditli defoltni svop, kreditli opsion, kreditli forvard);

- pul oqimi bo'yicha to'lovga qobilligi yuqori bo'lgan mijozlarga beriladigan kreditlar hajmini oshirish;

- suveren kredit reytingi yuqori bo'lgan mijozlar guruhiga beriladigan xalqaro kreditlarning kredit portfeldagi ulushini oshirish;

- kredit portfelini diversifikatsiya darajasini oshirish (portfelni mijozlarning tarmoq hususiyatiga ko'ra diversifikatsiya qilish; mijozlarning maqomiga ko'ra diversifikatsiya qilish; geografik diversifikatsiya).

5. Banklar faoliyatidagi kredit riskini boshqarish amaliyotini takomillashtirish yo'li bilan muammoli kreditlarning brutto kreditlarga nisbatan umume'tirof etilgan me'yor darajasini (NPLmax = 3,0 %) ta'minlash uchun, birinchidan, investitsion kreditlarning risk darajasini baholashda bazel qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan standartlashgan yondashuvdan foydalanish kerak; ikkinchidan, kredit riskini darajasini oshirishga xizmat qiluvchi risklarning (valyuta riski va likvidlilik riski) risklarning kredit riskiga ta'siri darajasini baholash aniqligini oshirish lozim; uchinchidan, muammoli kreditlar va brutto kreditlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash zarur.

Bazel qo'mitasi kredit riskini baholayotganda muammoli kreditlarni asos sifatida qabul qiladi. Qo'mitaning talablarida muddati o'tganiga 90 kun va undan ortiq bo'lgan kreditlar muammoli kreditlar hisoblanadi.

Muammoli kreditlarni yuzaga kelish sabablarini aniqlash va darajasiga baho berish muammoli kreditlarni boshqarish samaradorligini ta'minlashning muhim jihatlari hisoblanadi. O'z navbatida, muammoli kreditlarning darajasiga baho berishda aniq miqdoriy o'lchamlarga ega bo'lgan ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Jumladan:

- muammoli kreditlarning mo'tadil darajasi (muammoli kreditlarning brutto kreditlarning 3% dan oshmaydigan darajasi);

- muammoli kreditlarning yo'l qo'yish mumkin bo'lgan chegaraviy darajasi (muammoli kreditlarning brutto kreditlarning 5% dan oshmaydigan darajasi);

- kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalarining brutto aktivlarga nisbatan darajasi.

Kredit riskiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi va uning darajasini oshishiga olib keluvchi asosiy risklar bo'lib, valyuta riski va likvidlilik riski hisoblanadi.

Milliy valyutasining nominal almashuv kursi barqaror bo'lmagan davlatlarda, shu jumladan O'zbekiston Respublikasida valyuta riski tijorat banklarining faoliyatidagi asosiy va dolzarb risklardan biri hisoblanadi. Valyuta riskining chuqurlashishi xorijiy valyutalarda berilgan kreditlarning qaytarilishi qiyinlashtiradi va buning natijasida kredit riskining darajasi oshadi. Shu sababli, valyuta riskining kredit riskiga ta'sirini baholash banklarning kreditlash amaliyotini takomillashtirish nuqtai nazaridan muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro amaliyotda valyuta riskining kredit riskiga ta'sirini pasaytirish maqsadida forvard valyuta bitimlaridan keng foydalaniladi. Bunda, kredit bergan bank qaytarish grafigi bo'yicha qaytariladigan kreditning asosiy qarz summasi va

foiziga boshqa bank bilan forvard shartnomasi tuzadi. Xorijiy valyutada qaytarilgan summa forvard kursi bo'yicha shartnoma tuzilgan bankka sotiladi.

Likvidlilik riski kredit riskiga bevosita va kuchli ta'sir ko'rsatadi. Tijorat banklarida balanslashmagan likvidlilik riskining chuqurlashishi kreditlarni berilmasligiga olib keladi. Xalqaro bank amaliyotida likvidlilik riskining kredit riskiga ta'sirini pasaytirish uchun quyidagi usullardan foydalaniladi:

- resurslar bilan kreditlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash;
- jalb qilingan resurslar va regulyativ kapitalning bir qismini muddatsi kassali aktivlar shaklida saqlab turish;
- Markaziy bankdan qisqa muddatli kreditlar olish;
- qimmatli qog'ozlarni sotib olish va sotish yo'li bilan bankning joriy likvidlilikini boshqarish.

6. Tijorat banklarida kredit riskini boshqarishni takomillashtirish maqsadida kreditli notalardan va kreditli defoltli svoplardan foydalanishni yo'lga qo'yish lozim.

Kreditli notalar xalqaro bank amaliyotida banklar faoliyatidagi kredit riskini boshqarishda keng qo'llaniladi. Kreditli notalar, oddiy kreditlardan farqli ravishda, kichik qismlarga bo'linadi va investorlar o'rtasidagi savdoning ob'ekti hisoblanadi.

Kreditli notalar obligatsiyalardan farqli ravishda emissiya chiqimi kam bo'lgan qimmatli qog'oz hisoblanadi. Ularni birjalarda ruyxatga olish shart emas.

Kreditlar likvidlilik darajasi past bo'lgan aktiv hisoblanadi. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga ko'ra, kreditlar likvidlilik darajasiga ko'ra, tijorat banklarining uchinchi turdagi aktivi hisoblanadi:

- kassali aktivlar (kassadagi naqd pullar, bankning "Nostro" vakillik hisobraqamlaridagi pullar, inkasatsiya jarayonidagi pul mablag'lari);
- qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar;
- berilgan kreditlar;
- asosiy vositalar.

Kredit notalari ana shu likvidlilik darajasi past bo'lgan kreditlarni yuqori likvidli qimmatli qog'ozlarga aylantiradi.

Kreditli svoplar kredit riskini boshqarishning ishonchli vositasi bo'lib, bank kafolatiga juda o'xshab ketadi. Kreditli svoplar bankni kredit riskidan ishonchli himoya qiladi va ularning bahosi kredit oluvchining to'lovga qobilligini o'zgarishiga qarab o'zgarib turadi: agar kredit oluvchining to'lovga qobilligi yuqori bo'lsa, u holda, kreditli svopning bahosi past bo'ladi.

Kredit to'loviga layoqatliligi yuqori bo'lgan mijozlarga berilgan kreditlar bo'yicha kreditli svopning foiz stavkasi bilan kredit to'loviga layoqatliligi past bo'lgan mijozlarga berilgan kreditlar bo'yicha kreditli svopning foiz stavkasi o'rtasidagi farq kreditli spred deyiladi.

Kreditli spred tijorat banklari uchun daromad shakli hisoblanadi. Mijozlarning kredit to'loviga layoqatliligining o'zgarishi kreditli spred shaklidagi daromadning darajasini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Kreditli defoltli svoplarda kredit hodisasi deganda kredit oluvchining bankrot bo'lishi tushuniladi. Bunda defoltga olib keluvchi sabablar bo'lib, quyidagilar hisoblanadi:

- *bankrotlik;
- *muddati o'tgan to'lovlar yoki to'lay olmaslik;
- *majburiyatlarni bajarilishini jadallashtirish;
- *majburiyatlarni bajarishdan bosh tortish;
- *moratoriy.

V. Shavrukning xulosasiga ko'ra, kreditli defoltli svoplar bozorining shiddatli rivojlanishi quyidagi omillar ta'sirida bo'ldi:

*tarkibiy kreditlashni rivojlanishi – ipoteka kreditlari asosidagi sintetik obligatsiyalarni muomalaga chiqarilishi (kreditli defoltli svoplar yuqori riskli mijozlarning ipotekali kreditlash sxemasida qo'llanilgan);

*Xalqaro derivativlar va svoplar assotsiatsiyasi tomonidan hujjatlarni standartlashtirilishi bozorining amal qilishi uchun qulay sharoit yaratdi (kreditli defoltli svopning shartlari standartlashtirildi);

*moliya institutlariga nisbatan regulyator tomonidan risklarni boshqarish bo'yicha talablarning kuchaytirilishi¹⁰⁶.

To'rtinchi bob bo'yicha xulosa

Respublikamiz tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan quyidagi dolzarb muammolar aniqlandi:

- *tijorat banklari depozit bazasining yetarliligini ta'minlanmaganligi;
- *depozitlarning majburiyatlar tarkidagi salmog'ini xorijiy banklardan olingan kreditlar hisobiga pasayayotganligi;
- *depozitlarning kreditli transformatsiyasi bilan bog'liq bo'lgan muammo;
- *kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari darajasining yuqori ekanligi;
- *kreditlash shakllaridan to'laonli foydalanishning yo'lga qo'yilmaganligi;
- *kredit riskini baholash va boshqarishni takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolar.

¹⁰⁶ Шапрук В. Рынок кредитных дефолтных свопов: возникновение и тенденции развития // Банковский вестник – Минск, 2012. - № 4. – С. 43-51.

*tijorat banklarida kreditlarning o'sish sur'ati bilan kreditlardan olinadigan foizli daromadlarning o'sish sur'ati o'rtasida mutanosiblikning mavjud emasligi;

*tijorat banklari kreditlarining foiz stavkalarini yuqori va beqarorligi.

Tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirishga qaratilgan quyidagi ilmiy takliflar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Tijorat banklari depozit bazasining diversifikatsiya darajasini oshirish, depozitlar va riskli aktivlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash va sof foizli spred ko'rsatkichining me'yoriy darajasiga erishish yo'li bilan depozit siyosatini takomillashtirish uchun, birinchidan, jismoniy shaxslardan jalb qilinadigan muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'ini oshirish hisobidan banklarning depozit bazasining diversifikatsiya darajasini oshirish kerak; ikkinchidan, transaksion depozitlar bilan muddatsiz kassali aktivlar o'rtasidagi, muddatli depozitlar bilan yuqori riskli aktivlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash yo'li bilan depozitlarning riskli aktivlarga transformatsiyasini takomillashtirish zarur; uchinchidan, sof foizli spred ko'rsatkichining me'yoriy darajasiga erishish uchun, depozitlarning yetariligidini ta'minlagan holda, kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'ati bilan muddatli depozitlar va banklararo kreditlar bo'yicha foizli xarajatlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash lozim.

2. Tijorat banklarining emission operatsiyalarini rivojlantirish asosida barqaror depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'ining umume'tirof etilgan me'yoriy darajasini ta'minlash uchun, birinchidan, depozit va jamg'arma sertifikatlarining investitsion jozibadorligini ta'minlash kerak; ikkinchidan, barqaror depozitlarning o'sish sur'ati bilan brutto depozitlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash lozim.

3. Tijorat banklari kredit operatsiyalarining samaradorligini oshirish maqsadida kreditlarning brutto aktivlar hajmidagi salmog'ining yuqori va barqaror darajasini ta'minlash, kreditlardan olinadigan foizli daromadlarning o'sish sur'ati bilan brutto kreditlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash, innovatsion kredit mahsulotlarini banklarning kreditlash amaliyotiga joriy etish yo'li bilan kreditlardan olinadigan foizli daromadlar miqdorini ko'paytirish zarur.

4. Kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari darajasini xalqaro bank amaliyotida umume'tirof etilgan me'yoriy darajasida bo'lishini ta'minlash maqsadida muammoli kreditlarning brutto kreditlarga nisbatan chegaraviy darajasiga yetishiga yo'l qo'ymaslik, tasniflangan kreditlar tarkibini yaxshilash yo'li bilan standart va qoniqarsiz kreditlarning tasniflangan kreditlar hajmidagi salmog'ini oshirishiga yo'l qo'ymaslik, kreditlar

bo'yicha zaxira ajratmalari summasining o'sish sur'atini riskka tortilgan aktivlarning o'sish sur'atidan yuqori bo'lishiga yo'l qo'ymaslik lozim.

5. Banklar faoliyatidagi kredit riskini boshqarish amaliyotini takomillashtirish yo'li bilan muammoli kreditlarning brutto kreditlarga nisbatan umume'tirof etilgan me'yoriy darajasini (NPLmax = 3,0 %) ta'minlash uchun, birinchidan, investitsion kreditlarning risk darajasini baholashda bazel qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan standartlashgan yondashuvdan foydalanish kerak; ikkinchidan, kredit riskini darajasini oshirishga xizmat qiluvchi risklarning (valyuta riski va likvidlik riski) risklarning kredit riskiga ta'siri darajasini baholash aniqligini oshirish lozim; uchinchidan, muammoli kreditlar va brutto kreditlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash zarur.

6. Tijorat banklarida kredit riskini boshqarishni takomillashtirish maqsadida kreditli notalardan va kreditli defoltli svoplardan foydalanishni yo'lga qo'yish lozim.

XULOSA

Dissertatsion tadqiqot jarayonida tijorat banklarining depozit-ssuda operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha quyidagi xulosalarni shakllantirdik:

1. Tijorat banklarining depozit operatsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy qarashlarni qiyosiy va tanqidiy tadqiq qilish ko'rsatdiki:

* tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish bevosita fond indekslarining holatiga va milliy valyutaning nominal almashuv kursining barqarorligiga bog'liq bo'lib, fond indekslarining keskin tushib ketishiga va milliy valyuta kursini pasayib ketishiga olib kelishi obligatsiyalar, depozitlar va xorijiy banklarning kreditlari ko'rinishidagi xorijiy kapitalni mamlakatdan ommaviy qochib chiqib ketishiga olib keladi;

* tijorat banklari depozitlarini sug'urta qilishning passiv modeli mijozlarga nisbatan tashqi omillarga asoslangan andarraying talablarini hisobga olgan holda, katta sonlar qonuni bazasida aktur tahlilni amalga oshirishning imkonini beradi va mijozlarning kutilayotgan zararlarini qoplash imkonini beradigan mukofot summasini shakllantirish imkonini beradi;

* talab qilib olinadigan depozitlar barqaror bo'lmaganligi sababi tijorat banklarini ulardan foydalanish sohasi cheklangan, shu sababli, banklar tomonidan talab qilib olinadigan depozitlarga past stavkada foiz to'lanadi. Biroq, talab qilib olinadigan depozitlar arzon resurs bo'lganligi sababli ular yordamida banklar oladigan foydani ko'paytirish imkoniyati yuzaga keladi.

2. Tijorat banklarining ssuda operatsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy qarashlarni tadqiq qilish ko'rsatdiki:

* tijorat banklarining asosiy faoliyati kreditlarni depozitlar orqali moliyalashtirishdan iborat bo'lgani holda, ilgari banklar faqat moliyaviy resurslarni taqsimlash jarayonida vositachilar sifatida qaralgan bo'lsa, iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida ularni axborot ishlab chiqarish va operatsiyalarni ta'minlash bilan shug'ullanadigan korxonalar, deb hisoblash mumkin;

* kreditning chegaralarini belgilovchi asosiy omillar bo'lib, quyidagilar hisoblanadi: tovar aylanmasining o'sish sur'ati bilan kreditlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi muvofiqlik; kreditlash turlarining rivojlanganlik darajasi; mablag'larni qaytarish qonunining talablariga rioya qilinishi;

* tijorat banki faoliyatining moliyaviy natijasi foiz marjasining miqdori bilan belgilangani holda, foiz marjasining miqdori bankning kredit-depozit operatsiyalarining natijasida shakllanadi;

* depozitlar tijorat banklari uchun muhim resurs manbai bo'lgani holda, depozitlarning kreditli transformatsiyasini takomillashtirishda tijorat banklari tomonidan jalb qilinadigan depozitlarning yetarililigini ta'minlash va ularning risk

darajasi yuqori bo'lgan kredit operatsiyalariga yo'naltiriladigan qismiga nisbatan limitlar belgilash muhim;

* xalqaro bank amaliyotida, tijorat banklari depozitlarining yetarililigini baholashda ikki metodikadan keng foydalaniladi. Birinchi metodika Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining ekspertlari tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unga ko'ra, tijorat bankining depozit bazasi yetarli bo'lishi uchun transaktsion depozitlarning brutto depozitlardagi ulushi 30 foizdan oshmasligi kerak. Tijorat banklari depozitlarining yetarililigini baholash bo'yicha ikkinchi metodika AQSh banknazorati organlari tomonidan ishlab chiqilgan CAMELS reyting tizimida o'z aksini topgan bo'lib, unga ko'ra, tijorat bankining depozit bazasi yetarli bo'lishi uchun depozitlarning barqaror qoldig'i jami depozitlarning 75 foizidan kam bo'lmashligi kerak;

Bazel-II standartida tavsiya qilingan kredit riskini baholash bo'yicha standartlashgan yondashuvga ko'ra, kredit riskining darajasi kredit oluvchining suveren kredit reytingiga bog'liq ravishda o'rnatiladi. Mijozning suveren kredit reytingi qanchalik yuqori bo'lsa, unga berilgan kreditning risk darajasi shunchalik past bo'ladi.

3. Tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik asoslarining tahlili ko'rsatdiki:

* 2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasida tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha quyidagi dolzarb vazifalar belgilangan: banklarning davlat resurslariga qaramligini pasaytirish; banklarning samarali infratuzilmasini yaratish va faoliyatini avtomatlashtirish; kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash; kreditlash hajmlarining mo'tadil o'sishiga amal qilish; muvozanatlashgan makroiqtisodiy siyosat yuritish; banklarda korporativ boshqaruvni takomillashtirish va xalqaro amaliy tajribaga ega bo'lgan menejerlarni jalb qilish;

* Markaziy bank tomonidan quyidagi turdagi depozit operatsiyalari amalga oshiriladi: depozit auksioni (foizli va miqdoriy); o'zgarmas foiz stavkasi bo'yicha depozit operatsiyalari;

* depozit auksioni quyidagi standart shartlar asosida o'tkaziladi: «1 hafta» - muddati yetti kalendar kunidan iborat bo'lgan depozit operatsiyasi; «2 hafta» - muddati o'n to'rt kalendar kunidan iborat depozit operatsiyasi; «1 oy» - muddati bir oydan iborat depozit operatsiyasi; «3 oy» - muddati uch oydan iborat depozit operatsiyasi;

* banklar o'z moliyaviy hisobotlarini buxgalteriya hisobining hisoblab yozish usuli asosida tuzishlari kerak, bundan pul oqimlari to'g'risidagi hisobot mustasno; foizlar buxgalteriya hisobining hisoblab yozish usuli bo'yicha tan olinadi; haftaning

juma kuni hisoblab yoziladigan foizni hisoblashda odatda uch kun - juma, shanba va yakshanba kunlari uchun foizlar hisobga olinishi lozim; bank omonati (depozit) summasiga foizlar omonat (depozit) bankka tushgan kunning ertasidan boshlab, to u omonatchiga qaytarilgan yoki boshqa asoslarga ko'ra omonatchining hisobvarag'idan o'chirilgan kundan oldingi kungacha yoziladi; omonatlar (depozitlar) bo'yicha foizlar har kuni hisoblab yoziladi; banklar mukofot yoki diskont bilan sotilayotgan moliyaviy vositalar bo'yicha foizlarni hisoblab yozishda yoki shartnoma bo'yicha har oyda foizli to'lovlarni to'lash grafigi ko'rsatilmaganda effektiv foiz stavkasi usulini qo'llashlari lozim; effektiv foiz stavkasi usulini qo'llashda mijozlar tomonidan yoki mijozlarga to'lanadigan foizli to'lovlar muddatlari va summalari hisoblab yozilgan foizlardan farq qilishi mumkin;

"Tijorat banklarining hisob siyosati va moliyaviy hisobotlariga qo'yiladigan talablar to'g'risida"gi nizomga ko'ra, banklarning moliyaviy hisobotlari quyidagilarni o'z ichiga olishi lozim:

- moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot;
- foydalar va zarar va boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot;
- xususiy kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobot;
- pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot;
- moliyaviy hisobotlarni tushuntiruvchi izohlar.

4. Tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasining tahlili ko'rsatkichi:

- BNP Paribas banki depozitlarining miqdori 2018-2020 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, bank depozitlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada ko'paygan;

- BNP Paribas banki depozitlarining hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2019-2021 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Lekin depozitlarning hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2021-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- BNP Paribas banki depozitlarining hajmida muddatli depozitlarning salmog'i 2018-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq, depozitlarning umumiy hajmida muddatli depozitlarning salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Deutsche Bank depozitlarining miqdori 2020-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, bank depozitlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada ko'paygan;

- Deutsche Bank depozitlarining hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2019-2021 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Lekin depozitlarning hajmida talab qilib olinguncha depozitlarning salmog'i 2020-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Deutsche Bankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda muddatli depozitlarga to'langan foizlar summasining o'sish sur'atini foizli xarajatlarning o'sish sur'atidan yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi;

-Deutsche Bankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli harajatlardagi salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- BNP Paribas bankida muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2020-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan.

5. Tijorat banklarining ssuda operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasi

- Deutsche Bank aktivlarining miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda o'sgan. Bu esa, mazkur davrda brutto kreditlar miqdorining yuqori sur'atda o'sganligi bilan izohlanadi;

- Deutsche Bank aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2018-2022 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgan;

- BNP Paribas banki aktivlarining miqdori 2018-2022 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, aktivlarning miqdori 2024 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda o'sgan;

- BNP Paribas banki aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2019-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa mazkur davrda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlar hajmidagi salmog'ini oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi;

- BNP Paribas banki aktivlarining umumiy hajmida kreditlarning salmog'i 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlarning aktivlar hajmidagi salmog'ining pasayganligi bilan izohlanadi;

- Deutsche bankda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2018-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlarning va kassali aktivlarning brutto aktivlarga nisbatan darajasini oshganligi bilan izohlanadi;

- Deutsche bankda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2022-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- BNP Paribas bankida qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning brutto aktivlarga nisbatan darajasi 2021-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Deutsche bankda kreditlardan olingan foizli daromadlar miqdori 2019-2021 yillarda kamayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq ushbu ko'rsatkich 2021-2024 yillarda ko'payish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Deutsche bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq mazkur ko'rsatkich 2021-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning miqdori 2019-2021 yillarda kamayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalardan olingan foizli daromadlarning miqdorini oshganligi bilan izohlanadi;

- BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda kreditlardan va banklararo depozitlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini oshganligi bilan izohlanadi.

- BNP Paribas bankda kreditlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan pasaygan. Bu esa, mazkur davrda kreditlardan va banklararo depozitlardan olingan foizli daromadlarning jami foizli daromadlardagi ulushini oshganligi bilan izohlanadi.

6. Mamlakat tijorat banklarining depozit operatsiyalarining tahlili ko'rsatkichi:

-Asakabankda 2018-2024 yillarda depozitlarning miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; tahlil davrida talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan va 2022 yildan boshlab depozit bazaning yetariligi ta'minlangan;

-O'zmilliybankda 2018-2024 yillarda depozitlarning miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; 2018-2021 yillarda O'zmilliybank depozitlarining umumiy hajmida talab qilib olinadigan depozitlarning salmog'i pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2022 yilda 2021 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. 2022-2024 yillarda esa, O'zmilliybank depozitlarining umumiy hajmida talab qilib olinadigan depozitlarning salmog'i pasayish tendensiyasi kuzatilgan; 2018-2021 yillarda O'zmilliybank depozitlarining umumiy hajmida muddatli depozitlarning salmog'i oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Biroq, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2022-2024 yillarda mazkur ko'rsatkichning darajasi pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan;

- Agrobankda brutto depozitlarning miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; Agrobankda talab qilib olinguncha depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 2018-2020 yillarda va 2022-2024 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan; Agrobankda muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'i 2018-2020 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, bankning depozit operatsiyalarini rivojlantirish nuqtai-nazaridan ijobiy holat hisoblanadi. Shuningdek, ushbu ko'rsatkichning darajasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan;

-Asakabankda majburiyatlarning jami miqdori 2018-2023 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan, lekin 2024 yilda 2023 yilga nisbatan sezilarli darajada kamaygan; Asakabankda depozitlarning majburiyatlarga nisbatan darajasi 2019-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda xorijiy banklardan jalb qilingan kreditlarning majburiyatlar hajmidagi salmog'ini oshganligi bilan izohlanadi;

- Asakabankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2018 - 2020 yillarda pasayish tendensiyasiga, 2020-2022 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan; O'zmilliybankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2020-2022 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan, biroq, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan; Agrobankda muddatli depozitlarga to'langan foizlarning jami foizli xarajatlardagi salmog'i 2019 yilda 2018 yilga nisbatan yuqori sur'atda oshgani holda, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan.

7. Mamlakat tijorat banklarining ssuda operatsiyalarining tahlili ko'rsatkichi:

- O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan milliy valyutada berilgan qisqa muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2018-2020 yillarda hamda 2022-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda tijorat banklarining 1 yilgacha muddatdagi milliy valyutada depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasini oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi bilan izohlanadi;

- respublikamiz tijorat banklari tomonidan milliy valyutada berilgan uzoq muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2022-2024 yillarda oshish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, mazkur davrda 1 yildan ortiq muddatdagi milliy valyutada depozitlarining o'rtacha yillik foiz stavkasini oshish tendensiyasiga ega bo'lganligi va inflyatsiya darajasini nisbatan yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi;

- mamlakat tijorat banklari tomonidan xorijiy valyutada berilgan qisqa muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarsiz darajada (0,1 f.p.) oshgan;

- respublikamiz tijorat banklari tomonidan xorijiy valyutada berilgan uzoq muddatli kreditlarning o'rtacha yillik foiz stavkasi 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. Bu esa, mazkur davrda xorijiy valyutada uzoq muddatli depozitlarning o'rtacha yillik foiz stavkasini sezilarli darajada oshganligi bilan izohlanadi;

-Asakabankning kreditlardan olingan foizli daromadlarning miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan; Asakabankda kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi 2019-2021 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkich 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan;

-O'zmilliybankning kreditlardan olingan foizli daromadlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan: O'zmilliybankda kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2022 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkich 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan;

-Agrobankning kreditlardan olingan foizli daromadlarining miqdori 2018-2024 yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan: Agrobankda kreditlardan olingan foizli daromadlarni jami foizli daromadlardagi ulushi 2018-2022 yillarda pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning ustiga, mazkur ko'rsatkich 2024 yilda 2018 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaygan.

8. Respublikamiz tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan quyidagi dolzarb muammolar aniqlandi:

*tijorat banklari depozit bazasining yetarililigini ta'minlanmaganligi;

*depozitlarning majburiyatlar tarkidagi salmog'ini xorijiy banklardan olingan kreditlar hisobiga pasayayotganligi;

*depozitlarning kreditli transformatsiyasi bilan bog'liq bo'lgan muammo;

*kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari darajasining yuqori ekanligi;

*kreditlash shakllaridan to'laonli foydalanishning yo'lga qo'yilmaganligi;

*kredit riskini baholash va boshqarishni takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolar;

*tijorat banklarida kreditlarning o'sish sur'ati bilan kreditlardan olinadigan foizli daromadlarning o'sish sur'ati o'rtasida mutanosiblikning mavjud emasligi;

*tijorat banklari kreditlarining foiz stavkalarini yuqori va beqarorligi.

Tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish bo'yicha quyidagi natijalarga erishildi:

- tijorat banklari depozit bazasining diversifikatsiya darajasini oshirish, depozitlar va riskli aktivlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash va sof foizli spread ko'rsatkichining me'yoriy darajasiga erishish yo'li bilan depozit siyosatini takomillashtirish uchun jismoniy shaxslardan jalb qilinadigan muddatli depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'ini oshirish hisobidan banklarning depozit bazasining diversifikatsiya darajasini oshirish, transaktsion depozitlar bilan muddatsiz kassali aktivlar o'rtasidagi, muddatli depozitlar bilan yuqori riskli aktivlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash yo'li bilan depozitlarning riskli aktivlarga transformatsiyasini takomillashtirish, sof foizli spread ko'rsatkichining me'yoriy darajasiga erishish uchun, depozitlarning yetarililigini ta'minlagan holda, kreditlardan olingan foizli daromadlarning o'sish sur'ati bilan

muddatli depozitlar va banklararo kreditlar bo'yicha foizli xarajatlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash taklif qilindi

- bankklarining emission operatsiyalarini rivojlantirish asosida barqaror depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi salmog'ining umume'tirof etilgan me'yoriy darajasini ta'minlash yo'llari (depozit va jamg'arma sertifikatlarining investitsion jozibadorligini ta'minlash barqaror depozitlarning o'sish sur'ati bilan brutto depozitlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash) tavsiya qilindi;

-tijorat banklari kredit operatsiyalarining samaradorligini oshirish maqsadida kreditlarning brutto aktivlar hajmidagi salmog'ining yuqori va barqaror darajasini ta'minlash, kreditlardan olinadigan foizli daromadlarning o'sish sur'ati bilan brutto kreditlarning o'sish sur'ati o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash, innovatsion kredit mahsulotlarini banklarning kreditlash amaliyotiga joriy etish yo'li bilan kreditlardan olinadigan foizli daromadlar miqdorini ko'paytirish taklifi asoslandi;

- kreditlardan ko'riladigan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zaxira ajratmalari darajasini xalqaro bank amaliyotida umume'tirof etilgan me'yor darajasida bo'lishini ta'minlash yo'llari (muammoli kreditlarning brutto kreditlarga nisbatan chegaraviy darajasiga yetishiga yo'l qo'ymaslik, tasniflangan kreditlar tarkibini yaxshilash yo'li bilan standart va qoniqsiz kreditlarning tasniflangan kreditlar hajmidagi salmog'ini oshishiga yo'l qo'ymaslik, kreditlar bo'yicha zaxira ajratmalari summasing o'sish sur'atini riskka tortilgan aktivlarning o'sish sur'atidan yuqori bo'lishiga yo'l qo'ymaslik) taklifi ishlab chiqildi;

- banklar faoliyatidagi kredit riskini boshqarish amaliyotini takomillashtirish yo'li bilan muammoli kreditlarning brutto kreditlarga nisbatan umume'tirof etilgan me'yoriy darajasini ta'minlash imkoniyatlari (investitsion kreditlarning risk darajasini baholashda bazel qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan standartlashgan yondashuvdan foydalanish, kredit riskini darajasini oshirishga xizmat qiluvchi risklarning (valyuta riski va likvidlilik riski) risklarning kredit riskiga ta'siri darajasini baholash aniqligini oshirish, muammoli kreditlar va brutto kreditlar o'rtasidagi miqdoriy mutanosiblikni ta'minlash) asoslab berildi;

- tijorat banklarida kredit riskini boshqarishni takomillashtirish maqsadida kreditli notalardan va kreditli defoltli svoplardan foydalanishni yo'lga qo'yishning maqsadga muvofiqligi asoslab berildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Усокин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: Ленанд, 2019. – С.104.
2. Юдина И.В. Банковская система в развивающихся экономиках: опыт становления, развития и кризисов. Монография. – М.: ИНФРА-М, 2013. – С. 122.
3. Синки. Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер 2017г. – С.880-881.
4. Ильина С.И. Оптимизация и управление бизнес-процессами, влияющими на повышение эффективности деятельности коммерческого банка//Материалы докладов в сборнике научных трудов по материалам конференции (форума) с международным участием International Conference on research Trends in Social Sciences, Education, Humanities, Business and Management Studies - San Francisco, USA - 30.03.2020. - pp.72-75.
5. Кожель Н. О. Оценка факторов влияния на процесс формирования и реализации депозитной политики банка//Проблемы и перспективы развития банковской системы Украины. Сборник научных трудов. 2015. - № 12. - С. 233-234.
6. Горбунова О. А., Кравченко О. В. Обзор стратегии развития рынка ипотечного кредитования с целью увеличения финансовых ресурсов коммерческих банков//Современная парадигма и механизмы экономического роста российской экономики и ее регионов: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. - Самара, 2019. - С. 71-79.
7. Обьедков А. С., Кравченко О. В. Сберегательная активность населения в современных условиях и ее роль в формировании ресурсной базы коммерческого банка (на примере деятельности ПАО Сбербанк)// Актуальные научные исследования в современном мире. – Москва, 2020. - № 6-3 (62). - С. 217-224.
8. Ткач Н.Д. Депозитные операции коммерческого банка//Вестник Национального института бизнеса. – Москва, 2016. – №4. – С. 180-189.
9. Зиновьева Н. М. Виды банковских депозитов и их особенности//Территория науки. – Ярославль, 2016. – №5. – С. 133-137.
10. Ташкинова А.П. Методы расчета стоимости кредитно-депозитных услуг банка//Экономика и управление в современных условиях: материалы международной научно-практической конференции. Материалы Международной научно-практической конференции Сибирского института бизнеса, управления и психологии. – Красноярск, 2010. – С. 191–195.
11. O'zbekiston Respublikasining 2025 yil 18 fevraldagi O'RQ № 1031-sonli Qonuni. Banklardagi omonatlarni himoya qilish kafolatlari to'g'risida"gi qonuni//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 19.02.2025 y., 03/25/1031/0160-son.
12. Ларионова И.В. О приведении банковского регулирования в соответствие со стандартами базельского комитета по банковскому надзору

- (Базел - III) в условиях нестабильной экономической ситуации. Монография. – М.: КНОРУС, 2018. – 190 с.
13. Ruzmetov Sh.B. O'zbekiston tijorat banklari depozit bazasini mustahkamlash yo'llari. I.f.n. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2009. – 18 b.
  14. Abdullaev Yo., Qoraliev T., Toshmurodov Sh., Abdullaeva S. Bank ishi. O'quv qo'llanma –T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2010-yil, -208 bet.
  15. Absalamov Akram Tolliboevich, Majidov Mirzohid Amriddinovich. Uzbekiston banklarida aktiv-passivlarini boshqarish holati. Moliya va Bank ishi Jurnal I (2022), 123-132
  16. Shermuxammedov B.U. Tijorat banklarining depozit siyosati va uni iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirish yo'llari/Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2021. - №2.
  17. Bektemirov A., Malikova D.M., Bo'taev J. E. Tijorat banklarining depozit bazasini mustahkamlash yo'llari/JMBM. – Toshkent, 2023. - №2.
  18. Shamsiev N.M. Respublikamizda tijorat banklarini depozit operatsiyalarining samaradorligini oshirish masalalari/Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar:nazariya va amaliyot. Masofaviy, onlayn konferensiya. – B.151.
  19. Toymaxammedov I.R. Bank ishi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2005. – 144 b.
  20. Omonov A.A. Tijorat banklarining resurslarini samarali boshqarish masalalari. I.f.d. ilm. dar. ol uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2008. – 35 b.
  21. Alimardonov I.M., Bekchanov X.B. Tijorat banklarining tarif siyosatini takomillashtirish yo'llari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. – Toshkent, 2019 y. - № 6, noyabr-dekabr.
  22. Юдина И.В. Банковская система в развивающихся экономиках: опыт становления, развития и кризисов. Монография. – М.: ИНФРА-М, 2013. – С. 122.
  23. Д.Синки Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с
  24. Мишкин.Ф.С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков, 7-е издание: Пер. с англ. – М.:ООО "И.Д. Вильямс", 2006. С-42
  25. Гришина Е.А. Тенденции развития кредитных услуг, предоставляемых коммерческими банками//Финансы и кредит. – Москва, 2016. – №28. – С. 18-27.
  26. Тагирбекова К.Р. Организация деятельности коммерческого банка. – Москва: Вес Мир, 2004. – 848 с.
  27. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – С. 194.

28. Mian A., Rao K., Sufi A. Household Balance Sheets, Consumption, and the Economic Slump//Quarterly Journal of Economics. – 2013. – 128(4). – pp. 1687-1726.
29. Бурова А., Пеникас Г., Попова С. Применение модели вероятности дефолта для оценки прогнозируемого кредитного риска//Денги и кредит. – Москва, 2021. – № 3. – С. 49-72.
30. Lando D., Skodeberg T. Analyzing Rating Transitions and Rating Drift with Continuous Observations // Journal of Banking and Finance. – 2002. – Vol. 26 (2-3). – pp. 423-444.
31. Wei L., Yuan Z. The Loss Given Default of a Low-Default Portfolio with Weak Contagion//Insurance: Mathematics and Economics. – 2016. – Vol. 66. – pp. 113-123.
32. Tasche D. Bayesian Estimation of Probabilities of Default for Low Default Portfolios//Journal of Risk Management in Financial Institutions. – 2013. – Vol. 6(3). – pp. 302-326.
33. Matovnikov M.Yu. Bankovskaya sistema Rossii i dolgosrochnye resursy//Dengi i kredit. – Moskva, 2013. – №5. – S. 19.
34. Jumaev N.X. O'zbekistonda valyuta munosabatlarini tartibga solish metodologiyasini takomillashtirish. I.f.d. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2018. – B. 26.
35. Bauetdinov M.J. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsion xarajatlarini moliyalashtirish amaliyotini takomillashtirish. I.f.b.f.d. diss. – Toshkent, 2019. – 114 b.
36. Xolmamatov F. K. Banklar moliyaviy barqarorligini ta'minlashda bank xaziralaridan kompleks foydalanish zarurati va amaliyoti//Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – Toshkent, 2023-yil, avgust. № 8-son.
37. H.Xo'jayorov. Tijorat banklarida kreditlash xizmatlari samaradorligini oshirishning mohiyati va iqtisodiy ahamiyati // Ekonomika i finansi (Uzbekistan). 2022. №5
38. Muradova L.F. O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida tijorat banklari aktivlari daromadligini oshirish yo'llari. I.f.b.f.d. diss. avtoref. – Toshkent, 2018. – B. 22.
39. Abdullaeva Sh.Z. Bank risklari sharoitida tijorat banklarning kredit portfelini diversifikatsiyalash. I.f.d. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2000.
40. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024 yildag faoliyati bo'yicha hisobot (B.54)//www.cbu.uz
41. Supervision and Regulation. CAMELS rating system. <https://www.federalreserve.gov>.
42. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – С. 194.
43. Basel Committee on banking supervision. International convergence of capital measurement and capital standards. Basel-II, 2006. <http://www.bis.org.publications>.
44. Basel Committee on banking supervision. International convergence of capital measurement and capital standards. <http://www.bis.org.publications>.
45. Симановский А.Ю. Резервы на возможные потери по ссудам: международный опыт и некоторые вопросы методологии//Денги и кредит. – Москва, 2003. – С. 16-25.
46. Barsky R., Justiniano A. and Melosi, L. The Natural Rate of Interest and Its Usefulness for Monetary Policy. American Economic Review, 2014. – 104(5), – P. 37-43.; Juselius M., Borio C., Disyatat P. and Drehmann M. Monetary Policy, the Financial Cycle, and Ultra-Low Interest Rates. International Journal of Central Banking, 2017. – 13(3). – P. 55-89.
47. Wynne M. A. and Zhang R. Estimating the Natural Rate of Interest in an Open Economy. Empirical Economics, 2018. – 55(3). – P. 1291-1318.; Eggertsson, G. B. and Krugman P. Debt, Deleveraging, and the Liquidity Trap: A Fisher-Minsky-Koo Approach. Quarterly Journal of Economics, 2012. – 127(3). – P. 1469-1513.; Caballero R. J. and Krishnamurthy A. A Dual Liquidity Model for Emerging Markets. American Economic Review, 2002. – 92(2). – P. 33-37.
48. Kaplan R.S. The Neutral Rate of Interest. An Essay, 2018. Available at: <https://www.dallasfed.org/media/Documents/news/speeches/kaplan/2018/rsk181024.pdf> [accessed on 2 September 2019].
49. Rey H. Dilemma not Trilemma: The Global Financial Cycle and Monetary Policy Independence. NBER Working Paper, 2018. – N 21162. – P. 1-42.
50. Mendoza E. Real Business Cycles in a Small Open Economy. American Economic Review, 1991. – 81(4). – P. 797-818.; Guo, J.-T. and Janko, Z. (2009). Reexamination of Real Business Cycles in a Small Open Economy. Southern Economic Journal, 2009. – 76(1). – P. 165-182.
51. Laubach T. and Williams J. (2003). Measuring the Natural Rate of Interest. Review of Economics and Statistics, 2003. – 85(4). – P. 1063-1070.
52. Beyer R. C. M. and Wieland V. (2019). Instability, Imprecision and Inconsistent Use of Equilibrium Real Interest Rate Estimates. Journal of International Money and Finance, 2019. – 94. – P. 1-14.
53. O'zbekiston Respublikasining qonuni. Banklar va bank faoliyati to'g'risida//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.11.2019 y., 03/19/580/3994-son; 07.01.2020 y., 03/20/600/0023-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son, 12.10.2021 y., 03/21/721/0952-son; 20.04.2023 y., 03/23/831/0219-son; 29.11.2023 y., 03/23/880/0905-son; 07.02.2024 y., 03/24/905/0106-son; 22.02.2024 y., 03/24/911/0142-son.
54. O'zbekiston Respublikasining qonuni. O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 12.11.2019 y., 03/19/582/4014-son.
55. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi PF-5992-sonli "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank

tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi farmoni//QHMMB:06/205992/0581-son. 13.05.2020 y.

56. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2018 yil 22 sentabrdagi 30/13-sonli Qarori. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tijorat banklari bilan depozit operatsiyalarini amalga oshirish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 26.10.2018 y., 10/18/3079/2122-son; 31.12.2020 y., 10/20/3079-1/1701-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 28.07.2021 y., 10/21/3313/0724-son; 13.03.2025 y., 10/25/3079-2/0237-son.

57. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2023 yil 23 avgustdagi 27/4-sonli Qarori. Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.10.2023 y., 10/23/3460/0742-son.

58. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2021 yil 18 noyabrdagi 20/4-sonli Qarori. Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasini tasdiqlash haqida// Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 26.11.2021 y., 10/21/3336/1101-son; 01.08.2022 y., 10/22/3377/0696-son; 25.04.2023 y., 10/23/3336-1/0225-son; 12.06.2023 y., 10/23/3442/0359-son; 12.06.2023 y., 10/23/3442/0359-son; 06.02.2024 y., 10/24/3336-2/0100-son.

59. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2021 yil 18 noyabrdagi 20/3-sonli Qarori. Tijorat banklarining hisob siyosati va moliyaviy hisobotlariga qo'yiladigan talablar to'g'risida//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 27.11.2021 y., 10/21/3337/1103-son.

60. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 sentabrdagi PQ-3270-sonli "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 25.09.2017 y., 07/17/3270/0004; 06.03.2018 y., 06/20/5370/0975-son; 23.07.2019 y., 07/19/4400/3468-son; 27.02.2021 y., 06/21/6179/0165-son.

61. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Garov reestri to'g'risida// O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y., 43-son, 570-modda; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son; 25.10.2023 y., 03/23/871/0797-son; 18.04.2025 y., 03/25/1058/0355-son.

62. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Kredit axboroti almashinuvi to'g'risida// O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2011 y., 40-son, 412-modda; 2013 y., 18-son, 233-modda; 2015 y., 33-son, 439-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 21.03.2019 y., 03/19/531/2799-son; 07.01.2020 y., 03/20/600/0023-son; 15.01.2020 y., 03/20/602/0052-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son; 12.10.2021 y., 03/21/721/0952-son, 14.03.2022 y., 03/22/759/0213-son, 21.04.2022 y., 03/22/765/0332-son; 07.02.2024 y., 03/24/905/0106-son; 05.03.2025 y., 03/25/1043/0217-son.

63. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2024 yil 9 noyabrdagi 34/5-sonli Qarori. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan

tijorat banklarining likvidligini favqulodda qo'llab-quvvatlash uchun kreditlar ajratish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2024 yil 10 dekabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3581)/Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 13.12.2024 y., 10/24/3581/1020-son.

64. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2015 yil 13 iyundagi 14/5-sonli (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2015 yil 14 iyulda 2696-raqam bilan ro'yxatdan o'tkazilgan) «Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi qarori//O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2015. - №28. – 22-33-b.

65. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2023 yil 7 martdagi 4/11-sonli Qarori (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2023 yil 18 aprelda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3427). Banklar va banklar guruhlarning tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 19.04.2023 y., 10/23/3427/0218-son; 24.01.2025 y., 10/25/3427-1/0066-son.

66. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2020 yil 21 sentabrdagi 21/12-sonli Qarori (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2020 yil 29 oktabrda ro'yxatdan o'tkazildi, ro'yxat raqami 3283). "Bir qarz oluvchi, o'zaro aloqador qarz oluvchilar guruhi, shu jumladan bankka aloqador shaxslar uchun tavakkalchilikning eng ko'p miqdori to'g'risida"gi nizomni tasdiqlash haqida//Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.10.2020 y., 10/20/3283/1470-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 28.07.2021 y., 10/21/3313/0724-son; 17.07.2023 y., 10/23/1737/3/0487-son; 14.11.2024 y., 10/24/3283-1/0920-son.

67. Ruzmetov Sh.B. O'zbekiston tijorat banklari depozit bazasini mustahkamlash yo'llari. I.f.n. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2009. – 18 b.

68. Supervision and Regulation. // CAMELS rating system. <https://www.federalreserve.gov>.

69. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 18 noyabrdagi PF-5877 – sonli "Infiyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.11.2019 y., 06/19/5877/4036-son.

70. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Алпина Паблишер, 2017. – С. 648.

71. Валенцева, Н.И. Банковское дело: Учебник / О.И. Лаврушин, Н.И. Валенцева; Под ред. О.И. Лаврушина. - М.: КноРус, 2013. - 800 с.

72. Шаврук В. Рынок кредитных дефолтных свопов: возникновение и тенденции развития//Банковский вестник. – Минск,

73. www.cbu.uz
 74. www.asakabank.uz
 75. www.nbu.uz
 76. www.agrobank.uz
 77. www.turonbank.uz
 78. www.group.bnpparibas
 79. www.db.com
 80. www.lex.uz
 81. www.stat.uz
 82. www.ziyonet.uz

MUNDARIJA

KIRISH		3
I BOB.	I-BOB. TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT VA SSUDA OPERATSIYALARINING NAZARIY, HUQUQIY VA METODOLOGIK ASOSLARI	5
§1.1.	Banklarning depozit va ssuda operatsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy qarashlar	5
§1.2.	Tijorat banklari depozit va ssuda operatsiyalarining me'yoriy-huquqiy asoslari	12
§1.3.	Banklarning depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik asoslari	17
I-bob bo'yicha xulosa		23
II BOB.	II BOB. TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT VA SSUDA OPERATSIYALARINING METODOLOGIK VA AMALIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA XORIJ TAJRIBASI VA UNING AMALIY AHAMIYATI	26
§2.1.	Tijorat banklarining depozit operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasi	26
§2.2.	Tijorat banklarining ssuda operatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasi	32
§2.3.	Tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarini rivojlantirish borasidagi xorij tajribasidan O'zbekiston amaliyotida foydalanish imkoniyatlari	40
2-bob bo'yicha xulosa		44
III BOB.	III BOB. O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT VA SSUDA OPERATSIYALARINING METODOLOGIK VA AMALIY ASOSLARI	47
§3.1.	Tijorat banklarining depozit va ssuda operatsiyalarining metodologik asoslari	47
§3.2.	Banklarning depozit operatsiyalari	57
§3.3.	Tijorat banklarining ssuda operatsiyalari	63
3-bob bo'yicha xulosa		70
IV BOB.	IV BOB. O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT VA SSUDA OPERATSIYALARINING METODOLOGIK VA AMALIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI	73
§4.1.	Banklarning depozit operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish yo'llari	73
§4.2.	Tijorat banklarining ssuda operatsiyalarining metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish yo'llari	79
4-bob bo'yicha xulosa		87
XULOSA		90
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI		98

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

MELIKOV OTABEK MAXMADAMINOVICH

TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT-SSUDA
OPERATSIYALARINI RIVOJLANTIRISH:
NAZARIYA VA AMALIYOT

MONOGRAFIYA

“Innovative Publication”
nashriyoti

Muharrir: I.S.Mamajonov
Texnik muharrir: J.S.Karimov

Bosishga ruxsat etildi. 18.01.2026 Times garniturası.
Adadi 20 nusxa. Buyurtma №9. Bahosi shartnoma asosida

Andijon.Samo ko'chasi 32-uy
innovativepublication01@gmail.com

